Rogge, Bernh
Gustav II Adolf

MINNESBLAD
med anledning af
Tre Hundrade Årsdagen
af
Konung Gustaf II Adolfs födelse

Gustaf II Adolf

Ett Hjeltelif

af

D:r Bernh. Rogge

Stockholm
FRÖLÉEN & COMP.

Pris: 1 krona.

Gustaf II. Adolf

född den 9 dec. 1594 — död den 6 nov. 1632.

GUSTAF II ADOLF

ETT KRISTLIGT HJELTELIF

AF

D:R BERNH. ROGGE
KONGL. HOFPREDIKANT I POTSDAM.

BEARBETAD ÖFVERSÄTTNING AF H. O. P.

STOCKHOLM
FRÖLÉEN & COMP.

STOCKHOLM, TRYCKT HOS P. PALMQUISTS AKTIEBOLAG, 1894.

Konung Gustaf Adolfs födelse och barndom.

Sverige hade under de år, som omedelbart föregingo Gustaf Adolfs födelse, haft att genomgå synnerligen svåra tider. De inre händelserna och stridigheterna under det sextonde århundradet hade uppskakat landet och bringat allt i oreda. Dessutom hade det gång efter gång blifvit inveckladt i krig. Ända till början af sextonde århundradet var Sverige förbundet med Danmark och Norge till ett rike. Konung Kristian II:s grymma egenmäktighet hade år 1521 förmått de svenska bönderna att uppresa sig till affall från Danmark under anförande af den tappre Gustaf Vasa.

Denne, som tillhörde en gammal, ansedd upländsk adelsslägt, hvilken af sitt sköldemärke eller af stamgodset Vasa i Upland bar namnet Vasa, blef utropad till riksföreståndare, och efter det danskarne blifvit slagna och förjagade ur Sverige af de upproriske, valdes han den 6 juni 1523 på riksdagen i Strängnäs till Sveriges och Götes konung.

Efter landets befrielse från det danska oket och sedan han tryggat sin regering, införde Gustaf Vasa reformationen i Sverige och blef grundläggaren af ett nationelt konungadöme. Åkerbruk och industri, handel och köpenskap nådde under honom ett nytt upp-

sving och framför allt stärkte han landets försvarskrafter.

Efter Gustaf I:s den 29 september 1560 timade död blef den äldste sonen, Erik, arftagare till tronen, under det att Gustafs trenne yngre söner, Johan, Magnus och Karl, erhöllo provinserna Finland, Östergötland och Södermanland såsom ärftliga hertigdömen under svenska kronans länshöghet.

Erik var den förste svenske konung, som umgicks med planen att förena samtliga östersjöprovinserna under svenskt välde och att gifva Sverige herrskarerätten öfver detta haf. Men han förföll i vansinne och blef af sin broder Johan störtad från tronen samt möjligen afdagatagen i fängelset genom gift.

Eriks närmaste efterföljare, brodern Johan, var förmäld med en ifrig katolik, den polska konungadottern Katarina Jagellonica. Vankelmodig i religionsfrågor likasom i allt annat och inverkad af sin gemål började konungen allt mera att frångå den evangeliska läran. Jesuiterna smögo sig in i landet och sökte åter bringa det svenska folket under påfvedömets ok. Också infördes en katolsk kyrkohandbok i Sverige, Luthers katekes afskaffades och de vid den rena lutherska läran fasthållande andlige blefvo förföljda och förvisade ur landet. Redan trodde sig jesuiterna sitt mål nära, då hos Johan ett omslag inträffade, så att det icke kom till konungens af jesuiterna efterlängtade formliga öfvergång till katolicismen.

Då Johan III år 1592 dog, måste den svenska kronan genom arfsrätt öfvergå till hans son Sigismund. Denne, som under tiden äfven blifvit vald till konung af Polen, hade blifvit uppfostrad till sträng katolik. Så mycket trognare blef Gustaf Vasas yngste son, hertig Karl af Södermanland, den rena evangeliska tron. Ehuruväl han beredvilligt erkände Sigismund såsom rättmätig konung, var han dock fast besluten att bibehålla landet vid dess politiska frihet och religions-

tro. Förordnad till riksföreståndare under konung Sigismunds frånvaro i Polen, sammankallade han den 25 februari 1593 ett kyrkomöte i Upsala, hvilket beslöt att oryggligt fasthålla vid reformationen och den evangeliska läran. Först derigenom blef reformationen med varaktighet befästad, och med rätta har derföre den svenska kyrkan högtidligt och med festligt jubel år 1893 firat det trehundraåriga minnet af detta möte. Då konung Sigismund ändtligen kom till Sverige för att låta kröna sig, gjorde ständerna hyllningen beroende af följande betingelser. *Ingen katolik skulle i Sverige få bekläda något embete; den som öfvergick till katolska läran eller lät uppfostra sina barn deruti, skulle förlora sin medborgarrätt. Katolsk gudstjenst skulle blott tillåtas i konungens kapell.* Blott motvilligt fogade sig Sigismund i de honom förelagda vilkoren. Visserligen ägde Sigismunds kröning rum i Upsala domkyrka den 19 februari 1594, men då han ej höll sin ed och dessutom sedermera, utan att insätta en ordnad regering, mest vistades i Polen, hvarigenom i Sverige alla ordningens band råkade i den fullkomligaste upplösning, uppsade ständerna honom år 1599 tro och lydnad. Hertig Karl, som upprepade gånger hade afvisat den honom af ständerna tillbjudna kronan, blef, då Sigismunds äldste son Vladislav ej afhördes, förklarad för rikets regerande arffurste. Men först efter det Sigismunds halfbroder, hertig Johan af Östergötland, afsagt sig sin rätt till kronan, antog Karl konunganamnet och blef år 1607 i Upsala krönt till konung. Han kallade sig: Karl IX, Sveriges, Götes och Vendes utvalde konung och arffurste.

Tvenne söner till Karl IX hade aflidit vid späda år. Den nu qvarlefvande äldste sonen till denne beslutsamme förkämpe för upprätthållandet af den evangeliska kyrkan i Sverige var Gustaf Adolf, den evangeliska trons räddare i Tyskland. Han föddes på Stockholms slott den 9 december 1594. Hans moder Kri-

stina var dotter till hertig Adolf af Holstein-Gottorp och härstammade på mödernesidan från landtgrefven Philip af Hessen, »den ädelmodige», reformationens modige bekännare och förkämpe. Sålunda var han redan genom sin härkomst och genom de från fadern och modern ärfda traditionerna kallad att en gång träda fram att föra protestantismens talan. Hertig Karl, sedermera konung Karl IX, egnade den största omsorg åt sin sons uppfostran och utbildning. Till dennes hofmästare utnämndes en infödd brandenburgare, Otto Helmer von Mörner, en mångberest och högt bildad man. Prinsens lärare, Johan Skytte, undervisade honom i de gamla och nyare språken med sådan framgång, att han utom sitt modersmål delvis talade, delvis förstod åtta språk. I de militära vetenskaperna blef han undervisad af den från Frankrike härstammande grefven de la Gardie. Den uppriktiga och okonstlade fromhet, den ödmjuka och barnafromma förtröstan till Gud samt kärleken till Guds ord, som Gustaf Adolf under sitt senare lif, i betryckets svåraste tider såväl som på höjden af sin lycka hade bevarat, blefvo de skönaste frukterna af hans uppfostran. Redan tidigt visade Gustaf Adolf en särskild håg och begåfning för krigstjensten och allt hvad dertill hörde. Kri giska lekar voro gossens största förnöjelse. Synnerlig beundran väckte hos honom prins Moritz' af Oranien lysande vapenbragder och han tog denne till sin förebild. Knappt sexton år gammal bad han sin fader att i det började kriget mot Ryssland anförtro honom öfverbefälet, och det gjorde honom stor bedröfvelse, att denna bön måste afslås, emedan fadern ännu ansåg honom för ung. Så mycket större blef glädjen, då hans trängtande önskan nästföljande år gick i fullbordan.

År 1611 hade Kristian IV af Danmark förklarat Sverige krig. Med stor högtidlighet blef Gustaf Adolf af den församlade riksdagen i Örebro förklarad »varaktig», och nu skyndade han till den svensk-danska krigs-

skådeplatsen för att förtjena sina sporrar. De framgångar, hvilka svenskarne i detta krig vunnit, såsom eröfringen af Kristianopel och återintagandet af ön Öland samt ett segerrikt infall i den danska provinsen Skåne, voro Gustaf Adolfs första vapenbragder. För att redan tidigt göra honom förtrogen med de inre angelägenheterna, tillhörande det kommande herrskarekallet, lät honom konung Karl IX redan från det tionde året bevista riksrådets sammanträden och mottagningarne af främmande sändebud, och han hade knappt fyllt sitt femtonde år, då han blef utnämnd till storfurste af Finland och hertig af Vestmanland. Men med rätta vågade fadern sätta det största förtroende till sin sons och efterträdares insigter och handlingskraft. Då en gång en särdeles kinkig fråga förelåg till behandling, rörande hvilken det var konungen svårt att fatta ett afgörande beslut, då tillkallade han i närvaro af de samlade riksråden sin son och lade handen på hans hufvud med de orden: »*ille faciet*», »han skall göra det». Huru mycket Gustaf Adolf rättfärdigat detta förtroende, skola vi i det följande se.

Gustaf Adolfs tronbestigning samt hans krigståg mot Danmark, Ryssland och Polen.

Då företagen under danska kriget på hösten år 1611 afstannade, begaf sig Karl IX på väg till Stockholm. Han åtföljdes till Ålem af sonen Gustaf Adolf. Konungen, som svårt insjuknat, tog vägen sjöledes, under det att prinsen färdades landvägen till Nyköping, dit han anlände på natten, efter Karl IX. Der slutade Karl sitt dådrika, verksamma lif den 30 oktober 1611.

Gustaf Adolf hade ännu ej uppnått sitt adertonde år och var alltså efter svensk lag ännu för ung att sjelfständigt tillträda regeringen. I förväntan på ständernas afgörande öfvertog derföre en regering, bestående af enkedrottning Kristina, hertig Johan af Östergötland samt sex riksråd — deribland den 28-årige Axel Oxenstierna — rikets angelägenheter. Hertig Johan ansågs för öfrigt, såsom halfbroder till den afsatte konung Sigismund, äga närmaste anspråken på tronföljden. Äfven i detta hänseende skulle ständerna träffa beslut. I följd af sin stränga rättskänsla hade Karl IX i sitt testamente sjelf tillrådt sin son att gifva vika för hertig Johan, i fall denne skulle hålla på sin rätt. Huru säkert han än räknade på, att sonen skulle efterträda honom, så ville han likväl,

att intet sken af orättvisa skulle vidlåda förvärfvandet af kronan. Men den till den 1 december 1611 till Nyköping inkallade riksdagen, hvilken begynte den 10, afgjorde hastigt och enhälligt den ifrågavarande tronföljden till förmån för Gustaf Adolf, hvilken i betraktande af hans stora och ovanligt tidiga andliga mogenhet blef förklarad myndig. Enkedrottningen, hertig Johan och riksråden nedlade deras förmynderskap och Gustaf Adolf öfvertog den 16 december i närvaro af ständerna den åt honom öfverlemnade regeringen öfver Sveriges rike. Såsom sin fader kallade sig Gustaf Adolf: Af Guds nåd Sveriges, Götes och Vendes konung.

Det var ett tungt, ansvarsfullt arf, som han dermed öfvertog efter sin fader. Sällan har en så ung furste tillträdt regeringen öfver ett land under svårare förhållanden. Sverige låg i krig med Danmark, med Ryssland och med Polen. Inom landet herrskade oreda och förvirring. Det på förvärfskällor fattiga landet, hvars årliga inkomster ej uppgingo till fullt en million riksdaler, var genom det sista årtiondets inre och yttre krig till det yttersta utmattadt. Den ännu alltid motspänstiga adeln kunde blott genom bekräftelse på viggigare företrädesrättigheter, hvarpå den gjorde anspråk, förmås till att bevilja penningar och att lemna krigshjelp.

Den närmaste uppgift, som förelåg den unge konungen, var att bringa slut på kriget mot Danmark. En dansk här stod på svensk mark. Till och med hufvudstaden blef slutligen hotad. Den danska krigsstyrkan var svenskarne vida öfverlägsen till antal och hjelpmedel. Pröfvade, pålitliga härförare felades dem dessutom. Åtskilliga mindre, blodiga sammanstötningar och förhärjande ströftåg ledde ej till något afgörande utslag, och slutligen måste Gustaf Adolf efter långvariga underhandlingar den 18(28) januari 1613 samtycka till en för landet föga gynsam fred, i hvilken Sverige visserligen åter bekom

Öland och de eröfrade fästningarne, men blef betungadt för framtiden med ett krigsskadestånd af en million daler silfvermynt (riksdaler specie), för hvars inbetalande Danmark bland annat behöll Elfsborg som pant.

Mera lyckligt än kriget mot Danmark utföll det mot Ryssland, hvilket Gustaf Adolf likaledes öfvertagit som arf af sin fader. Det var för Sverige en lifsfråga att hindra det framåt sträfvande moskovitiska riket från att utsträcka sina gränser ända till Östersjön. Det lyckades Gustaf Adolf att genom fredsfördraget i Stolbowa tillsvidare utesluta Ryssland från detta haf. Delar af Karelen jemte hela Ingermanland med Nöteborg — det nuvarande Schlüsselburg — måste afträdas till Sverige. Gustaf Adolf kallade sig nu furste af Ingermanland och Karelen. Genom detta förvärfvande blef den grund och mark, på hvilken i dag Petersburg står, svensk besittning. På gränsen lät konungen uppresa en sten med inskriften:

»*Huc regni posuit fines Gustavus Adolphus,*
Rex Sueonum, fausto numine duret opus.»*)

Kriget mot Ryssland hade knappt slutat, förr än Gustaf Adolf ånyo måste gripa till vapen, denna gång mot Polen. Konung Sigismund kunde allt fortfarande ej förgäta förlusten af den svenska kronan. Efter Karl IX:s död sökte han att uppvigla svenska folket genom upproriska skrifter mot Gustaf Adolf, hvarjemte han trädde i förbund med de katolska makterna Österrike och Spanien — sjelf ett verktyg för detta senare land likasom för påfven — för att tillförsäkra sig dessa länders hjelp mot Sverige. Visserligen blef det emellan Sigismund och Karl IX afslutade vapenstilleståndet ännu åtskilliga gånger förnyadt. Men Sigismund begagnade dessa tillfällen till nya rustningar och vägrade hårdnackadt att göra en fullt gällande afsägelse af svenska

---

*) Här satte svenskarnes konung sitt rikes gränser; må hans verk under en nådig försyns hägn blifva beständande!

kronan, hvilket Gustaf Adolf uppställt som vilkor för en varaktig fred. Allt tydligare visade Sigismund, att han åsyftade Sveriges eröfring. Under dessa omständigheter lyckades det Gustaf Adolf att öfvertyga de svenska ständerna om nödvändigheten af kriget mot Polen och att förmå dem bevilja erforderliga medel till krigsrustningarne.

Allt förbereddes nu till rikets försvar mot Polen. Det var, som om det genom de årslånga krigen utmattade landet ville samla sina sista krafter för att ställa dem till sin konungs förfogande.

Nästan i tolf år, från år 1617 till år 1629, endast några gånger afbrutet genom korta vapenstillestånd, varade det svensk-polska kriget, hvars skådeplats under de första åtta åren mest var Livland och under de senare åren polska Preussen.

Vi måste här inskränka oss till att endast framställa några af de vigtigare händelserna från det fleråriga förloppet af detta krig. I juli 1621 församlade Gustaf Adolf en ansenlig krigsstyrka vid Elfsnabben för att på de i hamnen i beredskap liggande skeppen öfverföra den till Livland. Här lät Gustaf Adolf för första gången genom sin kansler föreläsa de af konungen författade krigsartiklarne, och hans trupper fingo aflägga ed på desamma. Dessa krigsartiklar blefvo grundvalen för den sedermera så mycket berömda krigstukten och fromheten inom den svenska hären, hvarigenom, så länge Gustaf Adolf lefde, de svenska krigarne utmärkte sig framför den tidens råa soldatesk.

Med landstigningen i Livland, hvilken genom en häftig storm, som uppstått under öfverfarten, blifvit mycket försvårad, afsåg Gustaf Adolf eröfringen af Riga, Livlands hufvudstad. Fullt en månad — från den 13 augusti till den 15 september 1621 — motstod Riga den af Gustaf Adolf sjelf ledda belägringen, alltid under förhoppning om undsättning. I sjelfva verket närmade sig äfven den polske ge-

neralen, furst Kristofer Radzivil, med den utlofvade hjelpen, men han förde endast ett obetydligt antal ryttare med sig. Innan Gustaf Adolf skred till stormning, skickade han ännu en gång en trumpetare till staden och lät uppfordra borgerskapet att uppgifva densamma. Rådet insåg fruktlösheten af ett längre motstånd och samtyckte till kapitulation för att förebygga fasorna af en plundring, som om det kommit till till stormning icke hade kunnat undvikas. Den 16 september höll konungen med hela hären sitt segerrika intåg. Genom den mildhet, med hvilken han behandlade den eröfrade staden, visste han att hastigt vinna invånarnes hjertan. Gentemot utlandet hade han genom denna första, stora vapenbragd för framtiden grundlagt sitt krigsrykte och dragit Europas uppmärksamhet till sig.

Med Riga hade Livland fallit i Gustaf Adolfs händer. Han ryckte derifrån in i Kurland och eröfrade Litauen. Förlusten af Riga och Livland gjorde i Polen ett nytt vapenstillestånd önskvärdt. Det afslöts år 1622 och blef sedermera flera gånger förlängdt. Men krigsplanerna och krigsrustningarne hade i Polen det oaktadt sin obehindrade fortgång.

År 1626 förlade Gustaf Adolf krigsskådeplatsen till den då för tiden till Polen hörande delen af Preussen. För att utestänga Polen från Östersjön och för att trygga Sverige för ett polskt infall bemäktigade han sig Pillaus hamn, obekymrad om de invändningar, kurfursten Georg Wilhelm af Brandenburg gjorde, hvilken var på det häftigaste förbittrad öfver Gustaf Adolfs öfvergång till Preussen och Pillaus besättande. I sjelfva verket var kurfurstens belägenhet i högsta grad pinsam. Hertigdömet Preussen, till hvilket Pillau hörde, stod under polsk länshöghet, och konungen af Polen hade derföre rätt att taga i anspråk kurfurstens tjenster mot Sverige. Denne fordrade derföre för egen sjelfbevarelses skull af Gustaf Adolf ut-

rymmandet af Pillau och att konungen från Preussen ej skulle företaga något fiendtligt mot Polen. Men Gustaf Adolf visade förtörnad dessa fordringar tillbaka. I hastigt segerlopp bringade han hela östersjökusten med undantag af Danzig i sina händer. Då Georg Wilhelm, trots den honom af svenske konungen tillförsäkrade neutraliteten, på sin polske länsherres trängande och hotande anmaning uppbjöd en illa utrustad och fullkomligt oöfvad truppstyrka mot svenskarne, visade sig den brandenburgiska härens fullkomliga vanmakt. De kurfurstliga trupperna hade knappt vid Preussisch-Mark kommit i åsyn af de till antal och ställning vida öfverlägsna svenskarne, förr än de genast sträckte vapen och nästan utan motstånd läto taga sig tillfånga. De blefvo till största delen införlifvade med svenska hären. Kurfursten måste samtycka till ett fördrag, genom hvilket han förband sig att afhålla sig från alla fiendtligheter mot Sverige.

Trots upprepade nederlag ville Sigismund ej veta af några fredsunderhandlingar. Dessutom höllo honom kejsaren och Spanien tillbaka. Dessa hade det lifligaste intresse af att hålla en så farlig motståndare, som Gustaf Adolf var, aflägsen från den tyska krigsskådeplatsen. Men den kejserlige fältherren Wallenstein kunde det oaktadt icke hindra, att genom den hastiga och kraftiga hjelpsändningen från svenska hären det af honom belägrade Stralsund blef räddadt. Af denna anledning blef Gustaf Adolf för första gången indragen i det trettioåriga krigets stora kamp. Med säker skarpblick insåg han nödvändigheten af att hålla händerna fria, i händelse det vidare förloppet af det i Tyskland upplågade religionskriget skulle göra hans ingripande nödvändigt. Derföre skyndade han sig att genom förminskandet af sina fordringar föra de med Polen inledda fredsförhandlingarne till ett afgörande slut. Emellertid hade äfven Sigismund bringats till öfvertygelse om, att till och med den kejserliga hjelpen ej förmådde rycka

segern från Gustaf Adolfs fanor. Så kom det den 16 september 1629 i Altmark vid Stuhm till afslutande af ett sexårigt vapenstillestånd emellan Sverige och Polen, genom hvilket Sverige behöll alla sina eröfringar i Livland och på den preussiska östersjökusten, då deremot Polen fick tillbaka det af Gustaf Adolf besatta området i Westpreussen. Genom afslutandet af detta vapenstillestånd hade Gustaf Adolf gjort vägen fri för sig att i rätta ögonblicket kunna uppträda såsom den evangeliska sakens räddare i Tyskland.

Gustaf Adolfs förmälning.

Vi måste här hasta en blick tillbaka på Gustaf Adolfs lif några år förut. Den unge konungen hade knappt kommit till regeringen, förr än hans ungdomliga hjerta fattades af en innerlig böjelse för den svenska grefvedottern Ebba Brahe. Derföre afvisade han en lång tid alla förslag, som gjordes honom till en annan förmälning, ehuruväl enkedrottningen, riksrådet och ständerna upprepade gånger yrkade på, att han skulle gifva landet en drottning och försäkra tronföljden för sitt hus. Åtskilliga tyska furstedöttrar bringades på förslag utan att på allvar komma ifråga för honom, tills slutligen blickarne föllo på prinsessan Maria Eleonora, dotter till kurfursten Johan Sigismund af Brandenburg. I början ville Gustaf Adolf ej veta af planen. Men med tiden gjorde han sig mer och mer förtrolig med tanken på en sådan förening, och allt, hvad han hörde om den unga furstinnans behag och utseende, var egnadt att stärka honom deruti, så mycket mera som äfven förbindelsen med huset Brandenburg medförde politiska fördelar vid fiendtligheterna mellan Sverige och Polen. Det må blifva lemnadt derhän, huruvida Gustaf Adolf redan sommaren 1618 i hemlighet rest till Berlin och der sett sin tillkom-

mande brud. Men säkert är, att han år 1619 afsände Gustaf Horn till Berlin för att bedrifva giftermålsangelägenheten. Emellertid hade kurfursten Johan Sigismund dött och den svage Georg Wilhelm blifvit hans efterträdare. Denne trodde sig böra med hänsyn till Polen motsätta sig sin systers förmälning med konungen af Sverige. Konung Sigismund af Polen hade dessutom hotat att fråntaga honom förläningen af hertigdömet Preussen, om han förmälde sin syster med konungen af Sverige. I stället hade han anhållit om Maria Eleonoras hand för sin egen son Vladislav. Så mycket ifrigare understödde modern, enkekurfurstinnan Anna, född prinsessa af Preussen, Gustaf Adolfs frieri. Genom hennes föranledande beslöt sig konungen för att genom ett besök i Berlin personligen bringa saken till afgörande. Han kom i juli 1620 med några få följeslagare obekant till Berlin, under det kurfursten Georg Wilhelm var i Preussen. Sedan han anmält sin ankomst för kurfurstinnan, blef han följande dag inbjuden till hofvet. Förtjust öfver den då tjuguettåriga Maria Eleonoras behag förnyade han sitt frieri och utan dröjsmål gaf hon sitt ja. Förgäfves inlade kurfursten Georg Wilhelm, hotad och skrämd af konung Sigismund, sin protest mot den bakom hans rygg ingångna förlofningen. Redan få veckor efter sitt besök skickade Gustaf Adolf en lysande sändning, i spetsen för hvilken rikskansleren Axel Oxenstierna stod, till Berlin för att låta afhemta sin trolofvade brud till Sverige. Vid sändebudens ankomst till Berlin vistades Maria Eleonora med sin moder i Wolfenbüttel, dit Oxenstierna reste efter dem. Enkekurfurstinnan visste så att påskynda alla förberedelser till bröllopsfärden, att afresan omedelbart följde och att den furstliga bruden, ledsagad af en utaf åtta krigsskepp bestående flotta, redan den 20 oktober 1620 kunde landstiga i Kalmar. Här väntade Gustaf Adolf sin brud och ledsagade henne sjelf till Stockholm, hvarest hon

den 25 november höll sitt lysande intåg. Ännu samma dag egde under stora festligheter förmälningen rum och den 28 november skedde den unga drottningens kröning. Konungens äktenskap syntes visserligen efter alla yttre tecken hafva varit lyckligt, men de, som djupare blickade in i förhållandena, kunde icke undgå att märka, att Gustaf Adolf i all den lidenskapliga ömhet, med hvilken Maria Eleonora öfverhopade honom, ingalunda fann full tillfredsställelse, ja att det afguderi, med hvilket hon dyrkade honom, icke sällan var honom besvärligt. Då han var frånvarande, och dertill gåfvo de många krigstågen ofta anledning, blef hon för hvarje gång angripen af en oöfvervinnelig längtan, som mången gång stegrade sig till verklig sjukdom. Hon skref bref på bref till konungen med de bedröfligaste skildringar af sin sorg och sin smärta, med de enständigaste böner att återvända eller att tillåta henne att komma till honom. För hvarje gång konungen var borta, såg hon deruti en henne personligen skedd orättvisa, och till Gustaf Adolfs stora förtrytelse följde hon honom mot hans vilja upprepade gånger till krigsskådeplatsen, äfven om hennes ankomst dit var konungen aldrig så oläglig. Den ena gången efter den andra förklarade hon för dem, hvilka sökte qvarhålla henne, eller skref hon sjelf till sin gemål, som förmanade henne till tålig förbidan: »*att hon skulle dö, om hon ej finge resa till sin herre*». Dertill var hon jemte detta sitt känslosvall ej sällan underlig och missmodig. Då hon var vid dåligt lynne, lät hon ofta förleda sig till bittra och föraktliga ord om det råa Sverige och dess invånare. Å andra sidan måste man visserligen äfven erkänna hennes goda hjerta och hennes glädje af att göra godt. Gustaf Adolf fördrog med tålamod och vänlighet sin gemåls fel, men en sant djup, innerlig böjelse torde han väl knappast hyst för henne. Maria Eleonora blef för honom alltid mera eller mindre ett barn, en varelse af öfversvallande kärlek, som väl förmådde att bortgifva sig helt och hållet, men

som deremot icke förstod att skaffa sig något i utbyte. Konungen småpratade väl med henne på lediga stunder, men något sinne för hans sträfvan och arbete, strider och sorger fann han ej hos henne.

Gustaf Adolfs första barn i sitt äktenskap med Maria Eleonora blef dödfödt. Af smärta öfver den första längre skiljsmessan från sin gemål hade hon nämligen svårt insjuknat kort efter hans afresa till Livland, till kriget mot Polen. Det andra barnet, en dotter, dog tidigt, få år efter sin födelse. Först det tredje, den år 1626 födda Kristina, Sveriges sedermera blifvande drottning, blef vid lif. De irrvägar, på hvilka hon i framtiden råkade, torde väl till icke ringaste delen böra tillskrifvas den försummelse, som Maria Eleonora, uteslutande hängifvande sig åt sin smärta och sin sorg öfver den så tidigt bortryckte gemålen, gjort sig skyldig till vid sin dotters uppfostran.

Gustaf Adolfs rikskansler Axel Oxenstierna.

Med Gustaf Adolfs namn sammanlänkas äfven till oförgänglig hågkomst och för alla tider namnet på hans store kansler Axel Oxenstierna, en statsman, hvilken rättrådighet och samvetsgrannhet i politik, lugn och klarhet i fullföljandet af densamma samt klippfast trohet mot sin herre tillförsäkrat en hedersplats bland alla århundradens statsmän.

Härstammande från en af Sveriges äldsta och anseddaste adelsslägter, föddes Axel Oxenstierna den 16 juni 1583 på Fånö i Upland. Han uppfostrades i sträng tukt, besökte sedermera de tyska universiteten i Rostock, Jena och Wittenberg samt återvände efter fullbordade studier, utrustad med utomordentliga insigter på alla vetandets områden år 1603 till sitt hemland. Redan konung Karl IX insåg med säker blick hans framstående begåfning. Han utnämnde den då knappast tjugutreårige Oxenstierna till riksråd och förordnade honom kort före sin död till en af sin sons förmyndare. Men ehuru väl Gustaf Adolf vid sitt tillträde till regeringen ännu ej var fullt sjutton år gammal, så utbytte Oxenstierna dock snart förmyndarens plats mot den af en förste rådgifvare och den trognaste vän till sin flera år yngre konung. Det var en af Gustaf Adolfs

första regeringshandlingar att utnämna Oxenstierna till rikskansler, och snart blefvo dennes tjenster oumbärliga för konungen, framför allt vid underhandlingarne med de främmande makternas sändebud. Oaktadt Gustaf Adolf var fullkomligt sjelfständig i alla sina handlingar, fattade han dock aldrig något vigtigt beslut utan att först hafva sorgfälligt rådplägat med sin kansler, och i all sin förtrolighet med konungen glömde Oxenstierna aldrig, att han var sin herres tjenare, och det vänskapliga förhållandet mellan dem båda stördes derföre aldrig. Genom lugn och öfverläggande försigtighet visste Oxenstierna ofta att återhålla och tygla Gustaf Adolfs häftiga, mången gång uppbrusande natur. Då konungen en gång, retad af de betänkligheter, som Oxenstjerna uppställde under en rådplägning, utropade: »Om ej min eld bringade något lif i eder köld, så skulle allt stelna och stå stilla», så svarade Oxenstierna med saktmodigt lugn: »Och om icke min köld något afkylde Eders Majestäts eld, så skulle allt för länge sedan vara förbrändt.» Konungen log och båda fortsatte sitt arbete.

Vid behandlingen af de politiska angelägenheterna utmärkte sig Oxenstierna framför sin tids statsmän genom de grundsatser af rättvisa, uppriktighet och rättrådighet, af hvilka han lät leda sig, om äfven falskhet och egennytta, förställning och list för andra gällde såsom statskonstens väsentligaste dygder. Äfven der Oxenstierna genomskådade andras ränker, lät han aldrig förleda sig att använda liknande medel. Med sin konung var han ense om, att rättesnöret för Sveriges regering alltid »med Guds hjelp borde blifva rättrådighet och ett kristligt regemente».

En förvånansvärd arbetskraft gjorde honom skicklig till utomordentliga göromål. Ingenting uppsköts till morgondagen, ännu mindre glömdes. Om han var i Sverige eller vistades i utlandet — såsom t. ex. då Gustaf Adolf under sina fälttåg mot Polen upprepade gånger lemnade honom qvar såsom ståthållare i

Preussen — städse utsträckte han sin verksamhet till stats förvaltningens alla områden, under det att samtidigt de yttre angelägenheterna fullt upp togo hans tid i anspråk. Med konungen underhöll han en regelbunden, nästan daglig brefvexling och med egen hand ingaf han till honom berättelser öfver landets tillstånd, öfver underhandlingarnes gång eller rörande händelserna på krigsskådeplatsen.

En stor, kanhända den största förtjensten om sitt fäderneslaud har Oxenstierna förvärfvat sig derigenom, att han visste ingifva den svenska adeln, som ända hittills missunsamt bemödat sig att så mycket som möjligt inskränka konungamakten, offervillighet med gladt sinne i fosterlandets tjenst. Väl gällde äfven för honom adelns rättigheter såsom oantastliga, och det syntes honom sjelfklart, att adeln i första rummet hade anspråk på de högsta embetena och platserna i staten; men icke mindre högt tänkte han om de pligter och uppgifter, som adeln hade att uppfylla. Han fordrade af densamma, att den ej skulle sky någon möda eller något offer för fäderneslandet, men att den skulle föregå de andra stånden med godt exempel derutinnan. Hade adeln förut undandragit sig hvarje ny pålaga och sökt afvältra den på gemene man, så bringade Oxenstierna det derhän, att den ansåg såsom en hederspligt att hjelpa till att bära bördorna för statens behof; ja han förmådde till och med adeln att under de svåra krigstider, som Sverige hade att genomgå, frivilligt afstå från sin företrädesrätt och att tillstädja utskrifning till krigstjenst äfven bland sina bönder. Derigenom gjordes det möjligt för konungen att draga i fält med sina egna svenskar i stället för med främmande, besoldadt folk.

Synnerligen dyrbara bevis på det innerliga förhållande af ömsesidigt förtroende och uppriktig vänskap, som rådde emellan Gustaf Adolf och hans rikskansler, äro de bref, hvilka under tider af synnerligt

svårt betryck vexlats dem emellan. Sålunda anförtrodde Gustaf Adolf mot slutet af år 1630, då krigståget till Tyskland just hade begynt, sina stora bekymmer åt rikskansleren. Svåra omsorger tyngde på konungen. Oöfvervinneliga svårigheter syntes ställa sig i vägen för de började företagen. Särskildt fattades det medel för härens förplägning. Enda möjligheten till deras anskaffande såg Gustaf Adolf i en mera inbringande inkomst af spanmålshandeln, men han fann ingen, till hvilken han med fullkomligt förtroende kunde öfverlemna utförandet af denna sak. Sin öfverbetungade kansler, hvilken dessutom var qvarhållen i Preussen, ville han icke anlita om att äfven taga denna omsorg på sig. Då erbjöd Oxenstierna konungen frivilligt sitt biträde. På detta tillbud syftar efterföljande bref, som Gustaf Adolf, ehuru han till följd af ett sår i handen endast med möda kunde föra pennan, skref till Oxenstierna från Gollnow den 4 december 1630:

»Min gunstige helssan, sampt hvadh mehra nådh jagh förmår medh Gudh alzmechtigh altijdh tillförene. Jag hafver bekommet edert rådhslagh på tillkommande åhrs öhrlig. Jagh seer ther aff eder troheet emoth migh och fäderneslandet; then ther lefver varder seendes sakernes framgång, och effterkommenderne varde prijsandes edert roos, serdeles om I eder hälsosamme rådh tillfogen eder vanlige flijt och ifver sakerne att igenom drijfva. Det vore att önska, att flere funnes, som medh samme beskedenheet, troheet och vett saaken handterade och meente; tvifvels fritt vore dett, att rijksens tienst och alles våres frijhet och vählfärdh säkrare stodhe. Men som Gudh åthskilligt sina gofvor uthdeelar, så är och för syndenes skuldh hoos menniskior åthskillige feel, hvilka jag hoos een partt i rijkzens saaker så stoora befinner, att jag offta måtte förtvifla opå saakernas godhe utgång, om icke Gudh aff himmelen gåfve under tiden rådh, ther man eliest inge seer. Giörer fördenskull vähl och tröttnes icke

veder att arbeta till min och riikzens tjenst, serdeles att fullborda eder rådh uti kornhandeln, ty jag heller aff eder ähn andras flijt min välfärdh låter tillijta. Jagh hafver öfvergifvit the tanckar aff sådant medell någon hielp at venta, icke förty att jagh icke viste, hvadh thet båtnade, men förty jagh ingen viste, som icke sielf skulle ätta miölet och spijsa migh medh agnarna. Men sedan I eder tilltro sådant opå eder att taga, glädies jag och hoppas ett stoort stötzell under denne tunga bördan, som jag nu bära måste. Gudh, som alt i verigie hafver, hielpe oss vinteren vähl igenom gåå, så formodar jagh, att igenom eder flijt och sorgfälligheet sommaren lättare fallandes varder. Gudh, som härtill hafver låtit oss uthan omak hafva goodh framgångh, förlähna nåden, att våhr rättvijsa saak må triumphera och tagha een godh utgångh, hans aldraheligaste nampn till ähra, hans helige kyrkio till roligheet, oss till timmeligh och evig saligheet. Vårt tillståndh skulle jag eder vähl förklara, men min handh, som aff dhe Dirschowische slengiarne är styf vorden, låter thet eij wähl till, doch wetter, att fienden ähr svagh aff infanterie och lijka i cavallerie, hafver stoor fördeel i qvarteer, ty heela Tysklandh ähr hans roof underkastat fram för oss. Jagh samblar mitt folck här vedh strömen och haar i meningh snart vapnen och qvarteren medh fienden att skiffta, och, ändock saaken ähr godh och rättvijs såsom och menniskiones liifzlengdh. Ty förmanar jag eder och beder för Christi skulldh, att, om icke allt ginge effter våhr villia, att dock I icke släppa modet. Vår åminnelsse och de minas välferdh, låthe eder till dett bästa vara befallat, och att i så giöra hoos migh och dhe mine, som I velen, att Gudh emoth eder och dhe edra giörandes warder, som jagh och giöra vill emot eder och edra, om jagh effter Gudz villia lembnades så länge, att I mig behöfde på sådant sätt, betrachtandes migh, som then ther nu på tiugunde åhret medh mycken möda (doch

Gudi skee låff) medh mycken heder vårt fäderneslandh förestådt hafver, then ther och fäderneslandet och alle dess trogne inbyggiare älskat, ährat och thess ähra lijff, godz och gode dagar vanvyrdat hafver; then ther och i värden ingen annan skatt söcht hafver, ähnn att giöra tillfyllest mitt ståndz plicht, der uti Gudh migh hafver låtit födas. The mine äro för min skuldh, (om mig något vedh kommer) och eliest i mången måtto, medhynckan värde; äre qvinkön, modren rådhlöös, och dotteren öfvermaga jungfru; älendighe, om the få rådha, och i fahra, om andra öfver dem rådha får; *στοργὴ*[1]) naturalis[2]) tryckier desse linier uthur pennan, och brukar them mot edher, som ett instrument, migh aff Gudi gifvit många tunga saker igenom att lychta, rätt att bereda till dett, som henda kan och migh i verden tyngest besvärar. Och doch detta, så vähl som lijff och siähl och alt thet Gudh migh hafver gifvit, befaller jagh uti hans helige våldh, otvifvelachteligen hoppandes i verden att besta, effter detta lifvet frijdh, fröjd och saligheet. Thet samma önskar jag och eder i sinom tijdh och timma. Jagh blifver, edher så lenge jagh lefver, altijdh gunstigh och väl affectionerad. I Golnow den 4 December, Anno 1630.»

Man bör visserligen prisa kansleren lycklig att hafva bekommit ett sådant bref från en sådan konung! Äfven lider det intet tvifvel, att detta bref längre fram förlänade honom nya krafter, när de protestantiska angelägenheternas tunga börda hotade att nedtrycka honom. Sålunda verkade fortfarande konungens rena ande ännu efter hans död till välsignelse för vår tro!

---

[1]) Uttalas: Storgä.
[2]) Orden betyda: naturlig kärlek.

Gustaf Adolf beslutar att draga till Tyskland.

Med spänd uppmärksamhet följde Gustaf Adolf från början de händelser, hvilka förde till utbrott det olycksdigra krig, som skulle göra Tyskland under en tidsträcka af trettio år till skådeplats för blodiga strider och fasaväckande ödeläggelser. Redan år 1608 hade de protestantiska furstarne i öfre Tyskland förenat sig till ett vapenförbund för att skydda sig mot de faror, som hotade protestantismen i Tyskland med anledning af det habsburgska husets tillväxande makt. Gentemot denna protestantiska union stod den katolska ligan, till hvilken de katolska furstarne och ständerna förenade sig under ledning af hertig Maximilian af Bayern. Sålunda var Tyskland deladt i tvenne skilda läger. Protestantismens tillintetgörelse var den katolska ligans förklarade syfte. I detta betryckta läge vände sig de genom den evangeliska unionen förbundna ständerna redan år 1614 till Gustaf Adolf med uppmaning att biträda deras förbund. Men denne var sjelf genom sina krig mot Ryssland och Polen för mycket upptagen för att redan nu kunna öppna utsigt för de tyska trosförvandterna till kraftig medverkan från hans sida. Dock höll han redan då såsom ett fast mål för ögonen ett förbund, som skulle

omfatta alla Tysklands och nordens magter. Oaflåtligt bemödade han sig om att uppmuntra Tysklands protestantiska furstar till samdrägtig och beslutsam handling och framför allt sökte han förmå Kursachsen, som från början hållit sig aflägsen från unionen, att biträda densamma. Då Böhmen och de med Böhmen förbundna länderna hade affallit från huset Habsburg och kurfursten Friedrich af Pfalz hade antagit valet till konung, var Gustaf Adolf beredd och besluten att biträda de förenade furstarnes sak, helst som Polen gjorde min af att infalla i Böhmen och hjelpa till att fördrifva den nyutvalde konungen. Men han gjorde sin hjelp beroende af, att de protestantiska furstarne reste sig till gemensam handling. Det var ej Gustaf Adolfs skull, att den böhmiska vinterkonungens korta välde med slaget vid Prag tog en så sorglig ände. Om de, hvilka den böhmiska saken likväl närmast angick, icke kände sig föranlåtna att gripa in för densamma, hvarföre skulle väl han såsom den mest aflägsne känna sig uppmanad att truga på dem hjelpen? Under de år, som följde efter böhmerkonungens nederlag, var Gustaf Adolf genom egna företag mot Polen förhindrad att blanda sig i de tyska angelägenheterna. Dessutom blef de evangeliska trosförvandternas hållning allt mera ömklig. Kurfursten Friedrich af Pfalz lemnades fullkomligt i sticket af sina trosfränder. De läto lugnt ske, att Friedrich äfven beröfvades sin kurfurstevärdighet och att denna öfverlemnades till hertig Maximilian af Bayern.

Till bekämpande af den allt mera hotande, tillvexande österrikisk-spanska öfvermakten och till skydd för sina förtryckta trosförvandter i Tyskland bemödade sig Gustaf Adolf allt fortfarande att förena de protestantiska staterna — England, Holland, Danmark och Sverige — till ett förbund. Ännu mera styrktes han i sin afsigt att komma de evangeliske i Tyskland till understöd genom det rop om hjelp, som utgick

från Brandenburg sommaren 1624. Han bemödade sig att anknyta förbindelse med de tyska evangeliska furstarne, sålunda med hertigarne af Braunschweig och Sachsen-Weimar, men framför allt med administratorn öfver Magdeburg, Christian Wilhelm, hvilken erbjöd sitt land till samlingsplats och som var beredd att träda i spetsen för resningen i Tyskland. Gustaf Adolf gjorde endast anspråk för sig på öfverbefälet. Men konungens djerft anlagda plan omintetgjordes då såväl genom konung Jakobs af England senfärdighet, som genom danske konungen Kristians afund. Den sednare ville nemligen ej underkasta sig Gustaf Adolfs högsta ledning. Sålunda blefvo de af denne inledda underhandlingarne utan följd. I stället för honom öfvertog Kristian af Danmark såsom den nedersachsiska kretsens öfverhufvud öfverbefälet öfver de evangeliskes förbundshär. Men Kristian den IV var icke vuxen företaget. Den 26 augusti 1626 blef han fullständigt slagen af Tilly vid Lutter am Barenberg, under det att kort förut grefven af Mansfeld af Wallenstein blifvit tillfogad ett kännbart nederlag vid Dessaubryggan. År 1627 fullbordades Kristians olycksöde. Utan uppehåll jagade Wallenstein den danske konungen framför sig, under det att Tilly eröfrade de fasta platserna i de nedersachsiska kretsarne. Förföljd ända till Jutland, måste konung Kristian med sina få öfverblifna trupper fly öfver till sina öar. De evangeliske i de nedersachsiska kretsarne blefvo lemnade åt sitt öde. Hertigarne af Mecklenburg, hvilka anslutit sig till Kristian, förjagades och beröfvades sina länder, hvilka förlänades åt den till hertig af Friedland upphöjde Wallenstein.

Kejsar Ferdinand II stod nu på en sådan höjd af makt, som ännu ingen kejsare sedan Karl V:s dagar förut besuttit. Fullkomligt beherskad och ledd af jesuiterna, sökte han begagna sin makt till att fullständigt underkufva och utrota protestantismen i Tyskland.

För Gustaf Adolf återstod nu intet tvifvel om nödvändigheten af att deltaga i det tyska kriget. Det framstod för honom i allt klarare dager, att huset Habsburgs ögonmärke och mål var herraväldet öfver Östersjön. På Wallensteins förläning med de mecklenburgska hertigdömena följde dennes utnämnande till »amiral öfver det Baltiska hafvet». Med kännedom om denna fara lyckades det Gustaf Adolf att på våren 1628 åtminstone för en kort tid åvägabringa ett svenskt-danskt förbund till försvar af Östersjön. Detta förbund hade staden Stralsund att tacka för, att den bevarades från att med våld besättas af Wallenstein. Till befästande af sitt herravälde behöfde kejsaren framför allt de tyska kuststäderna, hvilka man dels på de fredliga underhandlingarnes väg och genom förespegling af fördelaktiga handelsförbund, dels med våld sökte göra tjenstvilliga det österrikiska inflytandet. Så skulle äfven Stralsund lyckliggöras med en kejserlig besättning. Wallenstein skulle, som man uttryckte sig »sätta dem glasögon på näsan». Men Stralsund ställde mot kejsarens fordringar ett beslutsamt motstånd, till hvilket staden hemtade mod genom den af konungen öppnade utsigten om hjelp. Gustaf Adolf tordes icke tillstädja, att Stralsund blef utgångspunkten för en kejserlig flotta. »Wi vilja ej låta Stralsund tillfalla kejsaren», så skref han till det svenska riksrådet. »Dermed vore Danmark och Öresund förlorade, och så komme ordningen till Sverige, om också faran skulle kunna afvändas för någon tid. Huru skulle då vår flotta förslå att skydda Sveriges, Finlands och Livlands kuster?»

Den 24 juni 1628 afslöts i Stralsund emellan staden och Sverige ett förbund på tjugu år »till ändamål af Stralsunds och dess sjöhamns försvar och dermed till Östersjöns säkerhet». Förgäfves belägrade Wallenstein under trenne månader staden. Upprepade försök till stormning blefvo med stor tapperhet afslagna.

Borgarena täflade med de till deras hjelp sända danskarne och svenskarne i hjeltemodigt försvar af portar och murar. Full af vrede öfver den misslyckade belägringen måste Wallenstein bryta upp och aftåga från Stralsund. Enligt öfverenskommelse med Kristian af Danmark öfvertog Gustaf Adolf befästandet af Stralsund och längre fram dess försvar.

För första gången kunde det protestantiska Tyskland efter den motgång, som Wallenstein lidit, åter andas ut. Stralsunds befrielse var den första strålen af hopp efter många sorgliga nederlag. Dock var förbundet emellan Sverige och Danmark, på hvilket det evangeliska Tyskland byggt så stora förhoppningar, utan bestånd. Kristian af Danmark förstod ej de högsinnade planer, Gustaf Adolf hyste. Han började fredsförhandlingarne i Lübeck utan hvarje hänsyn till svenskarne, som icke en gång tillätos deltaga i de samma. Ja, Sveriges ära kränktes. Det svenska sändebud, som öfverbringade till de i Lübeck samlade befullmägtige Gustaf Adolfs önskan att deltaga i underhandlingarne, medgåfvos ej ens den begärda, fria lejden. Kristian af Danmark var endast betänkt på att ernå en för honom gynsam separatfred. Under betingelse af att han afsade sig alla anspråk på de tyska biskops- och erkebiskopsdömena, fick han tillbaka alla honom fråntagna länder med all öfverhöghet och alla rättigheter. Men i Lübeck utfärdades äfven den 24 februari (6 mars) 1629 det beryktade restitutionsediktet, i kraft af hvilket alla sedan fördraget i Passau indragna andliga gods skulle återställas till katolska kyrkan; äfvenså skulle hvarje katolsk furste vara berättigad att tvinga sina undersåtar till antagande af sin bekännelse. Med hänsynslös obeveklighet, med omättlig girighet och förföljelselust skred man genast till ediktets verkställande, genom hvilket fjorton stora erkebiskops- och biskopsdömen såväl som otaliga riksomedelbara stift och kloster blefvo återtagna.

Det för Gustaf Adolf kränkande förloppet af fredsförhandlingarne i Lübeck hade knappast behöfts för att hos honom väcka till mognad det för länge sedan vaknade beslutet att verksamt gripa in i de tyska förhållandena. Redan mot slutet af år 1628 hade konungen med sin kansler tagit frågan om ett svenskt infall i Tyskland i allvarligt öfvervägande och träffat de nödvändiga förberedelserna för det väntade fälttåget. Flera nya regementen hade blifvit värfvade under v. Knyphausen, v. Falkenberg, Duwall och Hand. Oxenstierna afrådde från ett anfallskrig för ögonblicket mot Tyskland. Hans mening var, att Sveriges krafter icke voro vuxna ett så stort företag. Deremot rådde han till att föra kriget mot Polen med allt allvar till slut och att inskränka sig i Tyskland till Stralsunds försvar. Om ej dessa betänkligheter varit, skulle Gustaf Adolf redan år 1629 så fort ske kunnat fört sina vapen till Tyskland. Dock ville han ännu göra ett sista försök att komma till en fredlig uppgörelse med kejsaren, och han beslöt sig till underhandlingar, i hvilka han framför allt fordrade, att kejsaren skulle afstå från herraväldet öfver Östersjön och afhålla sig från hvarje understöd till konungen af Polen. Det svenska sändebudet Sten Bjelke, som blifvit skickad med dessa betingelser till Tyskland, hade endast hunnit till Stralsund, då Gustaf Adolf kallade honom tillbaka, emedan han fått kunskap om, att Wallenstein skickat till Polen en hjelpkår af 8,000 man fotfolk och 2,000 ryttare, hvilka skulle kämpa mot svenskarne i förening med den polska hären. Sten Bjelke erhöll befallning att af Wallenstein fordra närmare förklaring öfver denna truppsändning. Wallenstein gaf ett undvikande svar och förklarade, att de till Preussen skickade trupperna voro afskedade ur kejsarens tjenst och stodo under polskt öfverbefäl. Det svenska sändebudets invändning, att fiendtligheten blefve densamma, om man döpte en armé till kejserlig eller till polsk, bevärdigade Wal-

lenstein knappt med ett beaktande. På fredsunderhandlingar var nu mera ej att tänka.

Gustaf Adolfs beslut till krig mot kejsaren stod hädanefter fast. Från Elbing sände han en skrifvelse till det svenska riksrådet, i hvilken han för rådet och ständerna utvecklade nödvändigheten af ett krig mot kejsaren. »Icke blott allt hvad vi ega och besitta», så heter det i denna skrifvelse, »utan äfven Sveriges nationela sjelfständighet står på spel. Högre än dessa timliga egodelar måste den evangeliska trons klenod stå för hvar och en. *Det gäller att försvara tron,* när det gäller att försvara fäderneslandet mot denne fiende. — De katolskes afsigt är allmänt kunnig och uppenbar. Sedan länge vilja de intet annat än de rättrogne evangeliskes utrotande och undergång.»

Till slut hänvisade konungen på, huruledes papisterna redan fattat fast fot vid Östersjön, huru de bemägtigat sig icke allenast Holsteins och Jutlands hamnar, utan äfven hamnarne i Mecklenburg och Pommern, huru de hade intagit Rügen, sökte eröfra Stralsund, gjorde alla ansträngningar att skapa en östersjöflotta för att tillintetgöra den svenska handeln samt till och med sökte fatta fast fot i Sverige.

Den krigiska anda, som genomgick denna skrifvelse, meddelade sig snart hela folket. Huru mycket än svenskarne, uttröttade efter de långa och tunga krigen, längtade efter freden, så visade sig dock nu detta hjeltemodiga folk, då det handlade om fädernesland, frihet och tro, beredt till hvarje nytt offer. Under det Gustaf Adolf ännu var qvar på krigsskådeplatsen i Polen, fattade de svenska ständerna i juni 1629 det enstämmiga beslutet att bevilja alla för rustningen till kriget erforderliga utgifter. Städerna lofvade att på sin bekostnad utrusta sexton skepp, och äfven adeln samt presterskapet förklarade sig beredda till hvarje af dem fordradt offer.

Ännu under sommaren 1629 måste Gustaf Adolf

qvarstanna i Preussen för att bringa kriget mot Polen till slut. Oaktadt den genom Wallenstein lemnade hjelpen blefvo de förenade polska och kejserliga trupperna den 17 (27) juni 1629 vid Stuhm slagna af svenskarne. Dermed var, såsom vi redan ofvan hafva sett, konung Sigismunds hårdnackade trots brutet, och efter långvariga förhandlingar afslöts den 16 september 1629 i Altmark på sex år det redan anförda vapenstilleståndet emellan Sverige och Polen.

Men ehuruväl Gustaf Adolf derigenom fått sina händer fria från Polen, ville han dock ej börja det svåra och farliga krigsföretaget mot kejsaren och hans katolska bundsförvandter utan att ännu en gång träda i rådslag med sina riksråd och allvarligt öfverväga skälen för och emot fälttåget i Tyskland. I oktober förelade han det i Upsala kring honom samlade riksrådet den frågan: »om han skulle angripa fienden i Tyskland eller invänta dess angrepp inom Sveriges gränser?» Han sjelf uppräknade de betänkligheter, som syntes tala emot ett anfallskrig och Johan Skytte höjde varnande sin stämma mot ett företag, genom hvilket monarkien skulle blifva satt på spel. Men trots alla moget öfvervägda betänkligheter afgjorde dock riksråden enstämmigt för angreppet och kriget blef högtidligt beslutadt. Äfven Skytte lät öfvertyga sig och gjorde blott det förbehållet, att ännu en gång, innan man grep till vapen, alla fredliga medel skulle pröfvas.

I sjelfva verket fortsattes försöken att uppehålla freden äfven under vintern 1630. Men de visade sig ånyo fruktlösa, och till och med kansleren Oxenstierna, som gerna hade hållit konungen tillbaka från det tyska fälttåget, måste uppgifva sina bemödanden och i det företag, till hvilket Gustaf Adolf hade beslutat sig, erkänna en gudomlig skickelse, hvilken han icke längre vågade sträfva emot. Men Gustaf Adolf kunde för vän och fiende med godt samvete intyga, att han gjort allt, hvad som stod i hans makt, för att afvända kriget.

Sedan kriget var en beslutad sak, sattes allt med ifver i verket för rustningarne till detsamma. Nya regementen bildades. Fotfolkets beväpning gjordes lättare och gevären mera handterliga. Hittills hade soldaten måst betjena sig af en gaffel eller så att säga en gevärslavett, på hvilken han vid skjutandet stödde geväret. Till följd af den större lätthet geväret erhöll kunde denna gaffel afskaffas. Särskild sorgfällighet använde Gustaf Adolf på artilleriets utbildning och förbättring. I stället för de hittills brukliga, svårframkomliga kanonerna införde han en ny sort lätta fältkanoner, som kunde transporteras af en enda häst eller af två till tre man. Mindre ändamålsenliga voro de af Gustaf Adolf införda så kallade läderkanonerna. De bestodo af ett mycket tunnt kopparrör, hvilket var omgifvet med jernskenor och jernringar. Dessa omvirades med tåg och tågen gåfvos större täthet genom en kittartad massa. Derpå erhöllo de ett yttre öfverdrag af hårdt läder, som sedan brukade målas eller förgyllas. Lavetten bildades af ett par enkla plankor. Fördelen af dessa kanoner var deras lätthet, tre man kunde beqvämt fortskaffa dem. Deras olägenhet var, att de till följd af sin lättare upphettning endast tålde svag laddning och att de, sedan blott tio till tolf skott aflossats, måste afkylas. Deraf kom det sig, att de efter slaget vid Breitenfeld alldeles blefvo afskaffade. Äfven på utbildningen af en duglig ingeniörkår använde Gustaf Adolf stor omsorg. Med förvåning sågo tyskarne de konsterfarna minörer, ingeniörer, m. fl., som funnos i hans här.

Med lika mycken ifver som han sörjde för sina landttruppers krigsduglighet, lika oaflåtligt egnade han sin omtanke åt flottan. Genom landets offervillighet lyckades han betydligt öka antalet af krigsfartygen. Det största örlogsskeppet »Merkurius» hade en bestyckning af 32 kanoner, »Andromeda» hade 18 och »Apollo» 12 koppar- och jernkanoner. Förutom de

större örlogsskeppen funnos för öfverfarten från Sverige till pommerska kusten ytterligare 27 fartyg i beredskap. Vid tiden för uppbrottet till Tyskland räknade den svenska marinen 5 amiraler, 2 majorer, 26 kaptener och 25 löjtnanter.

Till förberedelserna för kriget i Tyskland hörde äfven Gustaf Adolfs fortsatta bemödanden att vinna bundsförvandter för sitt företag. Han hade dock allt för mycket lärt känna obeständigheten och otillförlitligheten hos de öfriga protestantiska makterna för att göra utförandet af sina planer beroende af deras bistånd. Den makt, han framför allt sökte att komma i godt förstånd med, var Nederländerna. Ett på femton år afslutet förbund mellan Sverige och nämnda land hade år 1629 lupit till ända. Det svenska sändebudet i Haag erhöll nu i uppdrag, icke blott att söka få detsamma förnyadt, utan äfven att bedrifva underhandlingarne så, att det förvandlades till ett off- och defensivt förbund mellan båda makterna. Holländska republiken hyste emellertid intet förtroende till framgången af Gustaf Adolfs företag och derföre föredrog den att förblifva neutral samt inskränkte sig till löften om subsidier och till medgifvandet, att värfningar skulle få företagas inom republikens område

Ännu mindre håg för en förbindelse med Sverige fann Gustaf Adolf hos Danmark. Här fruktade man för Sveriges öfvermakt på Östersjön, och i stället för att kunna hoppas på dansk hjelp, såg sig Gustaf Adolf tvärt emot nödsakad att qvarlemna en stark observationsstyrka mot detta land. England stod inför utbrottet af ett svårt borgerligt krig och var derföre minst af alla att bygga på. Deremot eftersträfvade det katolska Frankrike, redan länge afundsamt öfver huset Habsburgs stigande makt Gustaf Adolfs vänskap och öppnade utsigt för honom om hjelp. Men de inledda underhandlingarne förde ej till någon följd, huru gerna man än såg i Frankrike, att Gustaf Adolf började kriget i Tyskland. Väl hade det varit

kärt för kardinal Richelieu, Ludvig XIII:s allsmäktige minister, om Österrikes makt blifvit bruten, men han kunde ej förmås till något fast aftal, och det svenska sändebud, som ledde underhandlingarne, måste till och med varna konungen för franskt svek. »Det är fransmännens vana», så inberättade han till Gustaf Adolf, »att drifva vänner och förbundne till krig genom löfte om allians, utan att sjelfva lyfta vapen, men att sedan, så snart de se sitt personliga ändamål uppnått, öfvergifva dem och uppträda som skiljedomare.»

Huru litet Gustaf Adolf hade att räkna på ett kraftigt och uthålligt bistånd af de protestantiska furstarne i Tyskland, synnerligen kurfurstarne af Sachsen och Brandenburg, derom skall det följande upplysa. Ensam skulle han alltså upptaga kampen mot huset Habsburgs fruktade makt, blott hänvisad till sin fältherreskicklighet. Men han upptog den i förtröstan på Guds hjelp och i medvetandet, att det gällde att draga till strid, icke blott för sitt lands fortfarande bestånd, utan äfven för sina betryckta evangeliska trosförvandter och för evangelii skull. »Hvad som kan blifva uträttadt eller ej», så skref han till sin kansler till svar på dennes betänkligheter, »det vet Gud allena, hvilken gifver viljan att begynna och kraften att fullborda, om blott saken länder till hans ära och vår salighet. I mån bättre ådagalägga svårigheten, än jag möjligheten; jag vill hellre bevisa, hvad jag förmenar uträtta, i handling än på papperet.

Gustaf Adolfs afsked från Sverige och landstigning i Tyskland.

Sedan alla förberedelser till krigsföretaget väl och omsorgsfullt blifvit träffade, församlade Gustaf Adolf i maj 1630 ännu en gång de svenska riksstånden i Stockholm för att försäkra sig om deras samtycke till detsamma. Med sin fyraåriga dotter vid handen uppträdde konungen i riksförsamlingen, för hvilken han lät föreläsa sitt beslut att börja kriget, och förelade det ständerna till samtycke. Enstämmigt gåfvo de sitt fulla bifall dertill. De uttalade sin tacksamhet för det skydd, som hittills förlänats dem mot Sveriges fiender och förklarade, att kejsaren gifvit orsak nog till kriget, under det att konungen ej lemnat något medel oförsökt att bibehålla freden. Härpå upplästes det riksdagsbeslut, genom hvilket den unga prinsessan tillförsäkrades tronföljden i händelse af hennes faders död. Konungen tog henne nu på armen och anbefalde henne med hjertliga ord till ständernas kärlek och skydd. Dessa förnyade sin huldhetsed, hvarefter nödiga anordningar gjordes rörande regeringen under konungens frånvaro. Sedan prinsessan åter lemnat salen, tog konungen till ordet i ett längre anförande, i hvilket han tackade ständerna för de hittills bringade offren samt uppmanade dem till att äfven framgent bevilja erforderliga medel

och att villigt öfvertaga de af dem fordrade bördorna. Han tog Gud till vittne på, att han ej drog i fält för eget behag eller af krigslust, utan tvungen dertill genom de af kejsaren sedan år tillbaka tillfogade oförrätterna, genom den hjelp, han skickat fienden i kriget mot Polen, och genom förtrycket mot de evangeliska trosförvandterna. Och likasom han anat sin nära förestående död och att han nu tog afsked för att ej mera återvända, fortfor han: »Då jag som i många tillfällen och faror för Sveriges välfärd måst gjuta mitt blod, men hittills fått behålla lifvet, dock på sistone måste det låta. Derför vill jag före min afresa denna gång hafva anbefalt eder alla, närvarande och frånvarande undersåtar och Sveriges ständer, den allre högste Guden, önskande att vi efter detta eländiga och mödosamma lif, om Gud behagar det, må återfinna och möta hvarandra i det himmelska och oförgängliga lifvet».

Emellertid hade de för öfverfarten till Tyskland bestämda trupperna församlat sig vid Elfsnabben. Hela hären, bestående af 20 sqvadroner rytteri och 92 kompanier fotfolk, räknade 13,242 man. Bland anförarne för de förra voro Per Brahe och Erik Soop och bland fotfolkets Nils Brahe, Duwall, Didrik von Falkenberg och Dodo von Knyphausen de mest framstående. Öfverbefälet öfver allt fotfolket förde Johan Banér, öfver artilleriet Lennart Torstensson. Den anda, som besjälade hären, gaf sig tillkänna i de för regementenas fanor valda, mest latinska tänkespråken. Så lydde ett: »Om Gud är med oss, hvilken må då vara emot oss?» ett annat: »Gustaf Adolf, Sveriges konung, trons försvarare». Ett livländskt regemente förde en svart damastfana, på hvilken Isaks offring var afbildad med de orden: »Såsom Abraham offrade Gud sin son, så offra vi vårt lif åt konungen». De något öfver 13,000 man, med hvilka Gustaf Adolf anträdde öfverfarten till Pommern, voro emellertid ingalunda de enda trupper, han hade att räkna på för krigståget. Genom den erfaren-

het, han vunnit af Kristian IV:s misslyckade företag, skulle visserligen hans eget varit mera än äfventyrligt med en så ringa styrka och med skäl skulle i så fall de efter befrielse suckande trosförvandterna kunnat afskräckas från att sjelfva taga del deri. Men Gustaf Adolf hade i vida mån pröfvat sig och sina krafter såväl som den väldige motståndarens. Han hade noga öfvervägt faror och utsigter, farhågor och förväntningar. Hans här angifves tvärtom redan år 1629 till mera än 40,000 man och synes inom år och dag hafva blifvit nära nog fördubblad. Och om han äfven måst qvarlemna nära nog hälften deraf i Sverige och i östersjöprovinserna till skydd mot de tvetydiga grannarne, så var dock den för Tyskland bestämda styrkan efter måttstocken för den tidens förhållanden ännu alltid rätt ansenlig samt dessutom så duglig och krigsöfvad, att han kunde vara viss om en god början. För öfrigt skulle den snart komma att ökas genom nya anvärfningar i Tyskland, framför allt inom alla de protestantiska områden, till hvilka han närmade sig, och sålunda skulle hären äfven till antalet inom kort blifva fruktansvärd för de kejserlige och deras förbundne.

Då allt var förberedt till affärden, begaf sig Gustaf Adolf, ledsagad af sin gemål och sin lilla dotter, till Elfsnabben för att sjelf leda truppernas inskeppning.

I en sista afskedshelsning på hembygdens mark vände han sig till sitt folk. Han ställde ånyo ett upprop till sina svenskar, deri han lemnade alla politiska frågor åsido och blott framhöll den fromma bevekelsegrund, som kallade honom till Tyskland, nemligen att skydda den genom den allmänna förföljelsen lidande evangeliska kyrkan, hvars utrotande fienden hade i syfte. Han förordnade derjemte, att tre allmänna bot- och bönedagar skulle hållas och uppmanade sitt folk att ödmjuka sig inför Gud i uppriktig bot, »då den första och förnämsta orsaken till all olycka vore våra synder och missgerningar, som skilja vår Gud och oss

ifrån hvarandra». Ännu en gång slöt han före afresan sin gemål och sin lilla dotter under tårar och med tysta välsignelser i sina armar för att derefter under mängdens jublande rop och välsignelser afsegla.

Under nära trenne veckors tid uppehölls svenska flottan genom vidriga vindar i skärgården. Ändtligen vände sig vinden och den 17 juni 1630 blef den stadigt nordlig. Ordnad på fyra afdelningar, gick flottan under segel och närmade sig midsommardagen 1630 efter en lugn färd med godt och klart väder den pommerska kusten emellan öarne Rügen och Usedom. Den 26 Juni gaf Gustaf Adolf befallning att kasta ankar vid den udde på ön Usedom, der Peene mynnar ut i hafvet, och att begynna truppernas utskeppning. På en af de första tre båtarne, som rodde i land, befann sig konungen. Aftonen, som var åskfylld, begynte redan att förmörkas, då Gustaf Adolf, dagen efter den hundrade årsdagen af augsburgska bekännelsens öfverlemnande, satte foten på tysk botten.

Så snart han kom i land, föll han bedjande med hög röst på knä för att tacka Gud för den väl lyktade öfverfarten. De omkring stående, som landat på samma gång som konungen, fingo vid denna anblick tårarne i ögonen. Konungen uppreste sig och sade: »Gråten ej, utan bedjen till Gud; flitig bön är hälften seger».

Ehuruväl 16,000 man kejserliga trupper stodo i Pommern under befäl af generalen, furst Torquato Conti, så gjorde de icke en gång ett försök att hindra svenska härens landstigning. Svenskarne kunde äfven utan att på något sätt oroas af fienden förskansa sig i ett fast läger vid Peenemünde. Det i fjerran flammande skenet af brinnande byar visade blott den väg, de aftågande kroaterna tagit.

Sedan öarne Usedom och Wollin blifvit rensade från fienden och konungen hastigt och lyckligt samt utan förlust fått samtliga odermynningarne i sitt våld,

gälde det att vinna pommerska hufvudstaden Stettin. Här regerade den gamle och svage hertig Bogislaw XIV. Han var barnlös och den sista telningen af det gamla wendiska furstehuset, som med honom sedan dog ut. Närmaste anspråket på det pommerska arfvet hade Kurbrandenburg. Derför var också kejsaren så mycket mera betänkt på att fatta fast fot i Pommern, och större delen af landet befann sig också före Gustaf Adolfs ankomst och i trots af hertig Bogislaws neutralitet i de kejserliges händer. Endast Stettin hade ända dittills gjort motstånd mot Contis flera gånger upprepade försök att bemäktiga sig staden med storm och hade vägrat att emottaga kejserliga trupper.

Gustaf Adolf uppfattade med klar blick, af hvilken betydelse Stettins besittning var för honom. Han beslöt derför att så fort som möjligt bryta upp dit och att bemäktiga sig denna stad, innan Conti kunde skynda till undsättning. På hastigt sammanförda fartyg seglade han med 8,700 man öfver Oderhafvet till Oderns mynning och landade den 10 juli vid Oderburg, en half mil från Stettin, der ingen anade den svenska härens närhet, förr än dånet af de vid Oderburg afskjutna svenska kanonerna framträngde dit öfver strömmen. På det så kallade Bleket, en fjerdedels timmes väg från staden, uppställde han de vid Oderburg landade trupperna i slagordning.

Kommendanten i Stettin, öfverste von Damitz, som tänkte neka svenskarne att komma in i staden likasom han förut gjort med de kejserlige, skickade en trumpetare ut till konungen med uppfordran att draga hären tillbaka och med hotelse att annars låta kanonerna spela. Gustaf Adolf lät säga öfversten, »att det ej var hans bruk att tala med sina likar genom tolk». På detta besked begaf sig von Damitz, ledsagad af den hertiglige kommissarien till svenska lägret och bad på det enträgnaste, att staden skulle blifva förskonad från svensk besättning, i det han erinrade om den trohet,

som hertigen vore skyldig kejsaren. Gustaf Adolf stod fast vid att staden skulle uppgifvas och begärde fortfarande att få tala med hertigen sjelf. Under det att man väntade på denne, underhöll sig Gustaf Adolf på det vänligaste med de talrikt tillströmmande stettinare, som hade kommit ut för att se och beundra den sedan länge efterlängtade hjelten. Alla voro hänryckta öfver den så fruktade svenska konungens nedlåtenhet och mildhet.

Nu anlände hertig Bogislaw i vagn till svenska lägret. Med förekommande höflighet gick honom Gustaf Adolf ett stycke väg till mötes. Efter de första vänskapliga helsningarne upprepade konungen sin fordran, att Stettin skulle öfverlemnas. Förgäfves åberopade sig hertigen på sin neutralitet. Gustaf Adolf ville ingenting veta derom, utan begärde en öppen förklaring, om han ville hålla med honom som vän eller med kejsaren. Efter en lång tvekan erkände hertigen, att det återstod för honom ingen annan utväg än att öfverlemna staden, hvars förfallna fästningsverk Gustaf Adolf genast lät återställa och göra tjenliga till försvar. Stettins besättning trädde under öfverste von Damitz i svensk tjenst och erhöll efter färgen på sina fanor namnet »Hvita regementet».

På Stettins öfverlemnande följde afslutandet af ett förbundsfördrag emellan Gustaf Adolf och hertigen, genom hvilket den senare blef tillförsäkrad återställandet af alla landskap, städer och platser, som Gustaf Adolf hittills eröfrat eller framdeles kunde komma att eröfra, hvaremot hertigen måste förpligta sig till att ej låta någon del af sitt land komma i främmande våld. I fördragets sista artikel förbehölls, att för den händelse hertigen skulle dö utan att lemna efter sig manliga afkomlingar, skulle Sverige förblifva i besittning af Pommern, tills dess frågan om efterträdare blifvit ordnad och Sverige af denne blifvit betaldt för krigskostnaderna

Med Stettins besättande hade Gustaf Adolf fattat fast fot i Pommern; han hade skjutit sin här in som en kil emellan de kejserliga trupperna derstädes och han kunde nu, men endast steg för steg från denna ställning vidare framtränga i landet och derifrån till Brandenburg.

Svenska härens segerrika framryckande i Pommern och i Mark.

Innan vi gå vidare i beskrifningen om svenskarnes frammarsch från pommerska kusten till det inre af Tyskland, är det nödvändigt att kasta en hastig blick på den allmänna ställningen i Tyskland och på de förhållanden, som der mötte svenska konungen.

Kejsar Ferdinand II:s maktställning syntes efter freden i Lübeck vara oöfvervinnelig, och dock hotades den på det allvarligaste af hans egna, hittills varande bundsförvandter. Vid samma tid, som den svenska flottan gick till segels vid Elfsnabben, hade kejsaren inbjudit rikets kurfurstar till Regensburg för att der gemensamt med dem rådslå om rikets väl. Kejsaren sjelf uppbröt med ett ståtligt följe från Wien till Regensburg och höll stolt sitt intåg till häst i den fria riksstaden. Hufvudsyftet för kejsaren vid denna sammankomst var att genomdrifva hans sons val till efterträdare på kejsartronen. Men de katolska kurfurstarne, hvilka utgjorde flertalet, fäste vid sitt samtycke det vilkoret, att han skulle afskeda den allsmäktige Wallenstein*. Redan för länge sedan hade friedländarens godtycke och kejsarens tillväxande makt uppfyllt dem med afund och misstro. Om något, så hade väl kännedomen om Gustaf Adolfs landstigning och om det

---

* Hans fullständiga namn var Albrecht von Wallenstein (eg. Waldstein), furste af Friedland.

emellan Sverige och Pommern afslutade förbundet bort vara egnadt att bestämma kejsaren till att afböja en sådan fordran. Men i högmodig förblindelse underskattade han den från Sverige hotande faran. I Wien skämtade man öfver »snökonungen» och då underrättelsen om Gustaf Adolfs landstigning öfverbringades kejsaren, sade han med skenbar likgiltighet: »Der hafva vi en liten fiende till». Efter långa förhandlingar vid mötet gaf han efter, på det häftigaste ansatt af de för sin egen oafhängighet ängsliga kurfurstarne. Den 13 augusti 1630 blef Wallenstein och en stor del af hans segervana här afskedad. Med tydlig liknöjdhet mottog denne meddelandet om sin afsättning, hvilket öfverbringades honom i Memmingen genom de kejserliga geheimeråden v. Werdenberg och v. Questenberg. Han anade väl, att kejsaren och den katolska ligan snart åter skulle komma att behöfva hans tjenster. Öfverbefälet öfver den kejserliga hären erhöll Tilly,* ligans fältherre.

Nästan samtidigt med Wallensteins afsättning tilldrog sig en annan händelse, som för Gustaf Adolfs vidare företag skulle blifva af afgörande betydelse och af de mest ödesdigra följder.

Efter de evangeliskes nederlag år 1626 hade administratorn öfver erkestiftet Magdeburg, markgrefven Christian Wilhelm, en broder till kurfursten Johan Sigismund af Brandenburg blifvit afsatt från sin värdighet och fördrifven från Magdeburg, emedan han anslutit sig till konungen af Danmark. I hans ställe hade domkapitlet valt den elfvaårige hertig August, son till kurfursten Johan Georg af Sachsen, men kejsaren och påfven nekade sin bekräftelse. Den förre anbefalde ett nytt val, genom hvilket den österrikiske erkehertigen Leopold Wilhelm, kejsarens yngre son, påtvingades erkestiftet. Denne började genast med att förbjuda den evangeliska gudstjensten och att ge-

* Hans fullständiga namn var grefve Jean Tserclaes de Tilly.

nomföra en motreformation. Staden Magdeburg, som af gammalt hållit på sin sjelfständighet gent emot erkebiskoparne, nekade den nye erkebiskopen sin hyllning, och det nu begynta återställandet af flera kloster framkallade derjemte bland borgerskapet den största förbittring.

Förgäfves skickade Wallenstein år 1629 en belägringskår att intaga staden och att med den lägga hela erkebiskopsdömet under det kejserliga väldet. Han nödgades att mot en betalning af 10,000 thaler den 27 september 1629 åter upphäfva belägringen. Nu afsattes i februari 1630 med hjelp af hansestäderna det förhatliga, österrikiskt sinnade rådet. Genom den omkastning i förhållandena, som härigenom skedde, fick den i akt förklarade administratorn Christian Wilhelm, som tillbringat sin landsflykt i Sverige, mod att hemligen återvända till Magdeburg på sommaren 1630. Han hade fått i uppdrag af sin frände, konungen af Sverige, att tillbjuda staden ett förbund med detta land. Ett sådant afslutades den 1 augusti 1630. Förbundet skulle icke vara riktadt mot kejsaren och riket, utan endast emot störaren af den andliga och verldsliga freden, hvilken emot alla kejsarens försäkringar hotades. Det skulle blifva en borgen för, att den evangeliska bekännelsen upprätthölls och att det gudomliga ordet utbreddes. Det skulle trygga tysk frihet och leda till målet: den efterlängtade freden.

Gustaf Adolf lofvade att antaga sig staden och att vid hvarje fara skydda den på sin bekostnad, att i ingen nöd öfvergifva den och att ej sluta någon fred, i hvilken den ej vore innesluten. Samtidigt sökte Christian Wilhelm, som nu öppet framträdde, åstadkomma stadens och hela erkestiftets resning. Med anvärfvade trupper lyckades det honom äfven, de första dagarne efter sedan han återtagit sin värdighet, att fördrifva de kejserliga besättningarne från flera mindre orter inom erkestiftet. Gustaf Adolf hyste visserligen

ingen stor tillit till företagen och till administratorns förmåga, men Magdeburgs resning var honom välkommen derför, att den erbjöd honom tillfälle att fatta fast fot i hjertat af Tyskland och emedan han vågade hoppas, att denna resning skulle underlätta hans företag i Pommern. Besittningen af staden var af väsendtlig vigt och betydelse, emedan för hvarje händelse en stor del af den kejserliga hären skulle komma att hållas qvar framför densamma och derigenom förhindras att spärra vägen för svenskarne.

Blott allt för snart skulle det visa sig, att Christian Wilhelm icke var rätte mannen att med besinning och mod föra till en lycklig utgång det farliga spel, i hvilket han indragit magdeburgarne. Det felades honom dessutom medel till ett betydligare anvärfvande af trupper, och i stället för att hålla samlade i Magdeburg de 2,000 man, han lyckats få till hopa, kringströdde han dem i närmaste byar och städer, derifrån de med lätt möda snart drefvos af de anryckande kejserlige tillbaka in i staden. Sålunda blef markgrefvens läge allt svårare. Redan fem dagar efter förbundets afslutande skref han till Gustaf Adolf, att om ej undsättning så fort som möjligt anlände, kunde han icke hålla sig. Konungen var emellertid icke i tillfälle att genast lemna den ombedda hjelpen. Men han skickade den i trångmål försatta staden, mot hvilken redan en stark kejserlig här under fältmarskalken von Pappenheim var i antågande, en af sina dugligaste härförare och sin för trogne vän, öfversten Dietrich von Falkenberg, för att i stället för den hufvudlöse administratorn leda försvaret.

Under dessa händelser i Magdeburg hade emellertid Gustaf Adolf gjort vidare framsteg i Pommern. Genast efter intagandet af Stettin blef öfverste v. Damitz, som med sitt hvita regemente trädt i svensk tjenst, skickad till Stargard, för att derifrån fördrifva den kejserliga besättningen. Det lyckades att efter en kort strid om de framför staden uppkastade skansarne

tvinga den till kapitulation. Kort derpå följde besättandet af Treptow och Greifenberg. Äfven Naugard och Plathe blefvo intagna. Likasom i öster, i Hinterpommern, så lyckades det äfven i vester, der fienden ännu var i besittning af Greifswald, Wolgast, Anklam och Ueckermünde, att besätta den ena platsen efter den andra. Anklam utrymdes sålunda utan strid af de kejserlige och likaledes öfvergafs äfven Ueckermünde, sedan det först blifvit utplundradt.

Efter ett besök i Stralsund, hvars borgerskap beredde svenskarne ett jublande mottagande, uppbröt Gustaf Adolf med en ansenlig del af sin här till Mecklenburg. Han ville göra försök att återeröfra landet åt dess rättmätiga herrar och derigenom vinna en fast ställning vid Elben, från hvilken han kunde skynda det beträngda Magdeburg till hjelp. Han lyckades verkligen också att intaga det vigtiga gränspasset vid Regnitz emellan Pommern och Mecklenburg och sålunda att öppna vägen till sistnämnda land. Men från ett vidare framträngande blef konungen förhindrad genom de i Mecklenburg samlade fientliga trupperna, hvilka hans lilla här ej var vuxen. Dertill kom, att hans uppfordran till Mecklenburgs invånare att afskaka sig Wallensteins ok och att resa sig för sina rättmätiga landsherrar blef utan påföljd. Hans företag strandade genom obeslutsamheten hos de evangeliske, hvilka icke hade mod att sluta sig till honom. Derföre måste han inskränka sig till att befästa passet vid Regnitz och att lemna den tappre Banér qvar der med 1,000 man till försvaret af detsamma.

Gustaf Adolf sjelf återvände till Stralsund och beslöt nu att vid Stettin sammandraga allt, hvad han hade öfrigt af trupper, för att fördrifva de kejserlige från det fasta läger, som de upprättat vid Gartz och Greifenhagen. Öfverbefälet här förde nu mera i Contis ställe generalqvartermästaren grefve Hannibal von Schaumburg. Tillståndet bland hans trupper var öfver-

måttan sorgligt. Då landet inom en omkrets af många mil var ödelagdt och helt och hållet utsuget, så herrskade i lägret stor brist på lifsmedel. Förutom af hunger ledo trupperna af kölden och voro nära att upprifvas. Hästarne voro så afmagrade, att de flesta af ryttarne måste skaffa sig fram till fots. Till följd af dessa förhållanden hade Schaumburg blifvit nödsakad att förlägga en stor del af sitt rytteri i enskilda afdelningar till högra oderstranden ända till Neumark för att skaffa folket föda och furrage åt hästarne. Upprepade gånger skickade Schaumburg bud till Tilly med begäran om skyndsamt understöd. Innan detta kom fram och de på högra oderstranden kringströdda afdelningarne hunnit tillbaka, beslöt Gustaf Adolf att anfalla det fiendtliga lägret. Juldagen bestämdes till utförandet af företaget.

Efter gudstjensten, som Gustaf Adolf lät hålla i Damm, uppbröt han med 8,000 man till fot och 6,000 man till häst mot Greifenhagen. De kejserlige blefvo kastade tillbaka in i staden och denna blef på sjelfva juldagen, efter det bresch blifvit skjuten i murarne, intagen med storm under personligt anförande af Gustaf Adolf. I full upplösning grepo de kejserlige till flykten. Aftåget till Gartz afskars för dem af några svenska regementen, som på fartyg kommit upp för floden. Befälhafvaren för den kejserliga besättningen i Greifenhagen, don Capua, blef sjelf svårt sårad och fången jemte ett stort antal andra officerare. En samtida berättar: »Gatorna i staden lågo så fulla af döda, att man måste gå ända öfver fotknölarne i blod». Stora förråd af säd äfvensom två stora metallstycken*) föllo i segrarnes händer.

Redan följande dag fortsatte svenskarne marschen till Gartz, der Schaumburg hade sitt läger med hufvudstyrkan. Till skydd för den till Gartz ledande

*) Kanoner.

bryggan låg vid byn Marwitz, på högra oderstranden en stark skans, som blef öfvergifven af de kejserlige utan motstånd. Besättningen flydde öfver bryggan till Gartz, dit svenskarne följde dem. Men Schaumburg inväntade icke ens deras ankomst. Han lät sticka oderbryggan och sjelfva Gartz i brand, lät förstöra all säd och alla förråd, som ej kunde medtagas, och anträdde så skyndsamt som möjligt återtåget, som äfven här snart urartade till vild flykt.

Gustaf Adolf sände nu en del af sitt rytteri till att förfölja de flyende, hvilka öfver Schwedt och Küstrin lyckades komma undan till Frankfurt an der Oder. Ingen enda hade måhända undkommit, om ej den brandenburgska kommendanten i Küstrin upptagit de flyende kejserlige och deremot slutit portarne för svenskarne. Gustaf Adolf sjelf trängde oemotståndligt fram på högra oderstranden och vidare ända till närheten af Landsberg, utan att de kejserlige gjorde honom motstånd. Han hade helst genast gjort sig till herre äfvenledes öfver warthepasset vid Landsberg, men kölden, bristen på lifsmedel och fruktan för att de sprängda kejserliga skarorna kunnat samla sig der och göra honom motstånd, läto honom tills vidare afstå derifrån. Han föredrog att gå tillbaka till Königsberg i Neumark, dit han förlade sitt hufvudqvarter för att unna sina trupper några dagars hvila.

Med framgångarne vid Greifenhagen och Gartz var den forna contiska hären nästan fullkomligt tillintetgjord och hela Pommern med undantag af Demmin och Kolberg var befriadt från de kejserlige. Från Königsberg förkunnade han fältmarskalken Horn och rikskansleren Oxenstierna de senaste dagarnes stora framgångar. Till Oxenstierna skref han: »Gud den allsmäktige har förlänat oss välsignelsen att låta oss utan förlust få makten öfver passen Gartz och Greifenhagen och derigenom hela Hinterpommern (utom Kolberg) och Neumark, derföre tacka och lofva vi honom

af hjertat. Nu skall segern blifva begagnad och den modfälda fienden blifva vidare förföljd. Vi skola så skyndsamt som möjligt avancera med arméen och försöka att drifva honom helt från Odern och sålunda få lägenhet till Magdeburgs undsättning».

Underrättelsen om segern vid Gartz och Greifenhagen framkallade i hela det evangeliska Tyskland det högljuddaste jubel. Nu först började man på att i Gustaf Adolf erkänna och prisa den af Gud sände räddaren, under det att i de fientliga delarne af landet underrättelsen om Gustaf Adolfs seger förnams med allmän bestörtning. Äfven i Wien begynte man begripa, att man hade att göra med en farlig motståndare.

Sedan Gustaf Adolf rensat Hinterpommern från de kejserlige, beredde han sig att äfven fördrifva dem från Vorpommern och Mecklenburg. Innan han uppbröt dit, afslöts i Bärwalde den 13 januari ett förbund mellan honom och Frankrike. Underhandlingar om ett fördrag med konungen af Frankrike till gemensamt motvärn mot det allt mera växande österrikiska väldet hade redan länge och, såsom vi hafva sett, redan före Gustaf Adolfs uppbrott till Tyskland blifvit inledda,men alltid åter strandat mot Frankrikes öfvermod. Så hade bland annat den franske underhandlaren fordrat, att i de båda urkunderna till fördraget konungens af Frankrike namn skulle sättas främst. Gustaf Adolf tillbakavisade denna fordran med harm. Hellre ville han afstå ifrån fördraget, än eftergifva något af sin konungsliga ära. Äfven derom ville Gustaf Adolf ingenting veta, att det i underhandlingarne talades om »Frankrikes skydd». Han tillbakavisade det uttrycket, att han skulle ställa sig under Frankrikes skydd, med det svaret, att han ej kände andra beskyddare, än Gud och sitt svärd.

Slutligen blefvo alla svårigheterna lyckligt undanröjda och förbundet afslutet på fem år till skydd mot

deras gemensamma fiende, till betryggande af Östersjön och det öppna hafvets frihet, till skydd för handeln och till återställandet af det politiska tillståndet i Tyskland från dess betryck. Sverige förband sig, att på sin bekostnad uppställa i fält en här af 30,000 man till fots och 6,000 man till häst, hvaremot Frankrike tillförsäkrade konungen af Sverige årligen 400,000 riksdaler i subsidier till krigets förande och lofvade ytterligare att för det förflutna krigsåret utbetala 120,000 riksdaler. Båda de förbundna medgåfvo hvarandra inom deras riken fri värfning och fritt utförande af lifsmedel och krigsförnödenheter, under det att allt detta skulle förvägras fienden. Gustaf Adolf förpligtade sig till att lemna den katolska kyrkan oantastad i alla de af honom tilläfventyrs eröfrade länderna. För alla tyska furstar och ständer skulle biträdandet af förbundet hållas öppet.

Man har från tysk sida förebrått Gustaf Adolf afslutandet af detta förbund och försökt med anledning af detsamma att framställa honom såsom en fiende till det tyska riket. Men hvem kan väl lasta honom för, att han tog den penninghjelp, som nekades honom från evangeliskt håll och som han ej kunde umbära för fortsättande af kriget, hvarest han fann dem. Allra minst har man anledning från katolskt håll att göra den svenske konungen misstänkt för detta förbund. Det afslöts dessutom i uppenbart godt förstånd med påfven, för hvilken äfven huset Habsburgs vexande makt blef betänklig. För öfrigt var förbundet icke riktadt mot tyska riket, utan blott mot kejsaren, hvilken alltid och uteslutande hade för ögonen det habsburgska husets makt, men ingalunda Tysklands väl.

Sedan detta förbund blifvit afslutet, uppbröt Gustaf Adolf från Neumark och drog med hufvudstyrkan af sin här öfver Stettin till Vorpommern, under det att han qvarlemnade fältmarskalken Horn för att hindra de kejserliges förnyade framträngande från Küstrin och

Landsberg. Svenskarne öfvergingo Odern vid Stettin, fortsatte derefter vägen till Pasewalk och redan följande dag nådde de den mecklenburgska gränsen vid Woldeck. I Prenzlau qvarlemnades en besättning och derpå tågade hären till Neubrandenburg, hvarest den kejserliga besättningen blef tvungen att kapitulera.

Nästa mål var eröfringen af Demmin, som utgjorde hufvudstödpunkten för de kejserlige i denna trakt och utan hvars besittning Greifswalds eröfring ej kunde ernås. Denna starkt befästade plats, som var af särdeles strategisk betydelse såsom ett hufvudpass emellan Pommern och Mecklenburg, undanrycktes fienden under personlig ledning af Gustaf Adolf och efter en flera dagar lång belägring. Konungen inryckte i staden och fann derstädes flera hundrade tunnor spanmål, fem stora och tio små metallstycken (kanoner) jemte åtskilliga förråd af ammunition. Tilly vredgades rättvisligen öfver den feghet, med hvilken den kejserlige befälhafvaren, furst Savelli, hade prisgifvit denna viggiga post. Efter intagandet af Demmin lät Gustaf Adolf sina trupper draga i vinterqvarter i den eröfrade delen af Mecklenburg och i Uckermark.

Han sjelf begaf sig till Stettin. Der erhöll han kunskap om att Tilly, som hittills ej gjort något för att hindra svenskarnes framsteg, nu var i antåg till Mecklenburg med en stark här. Gustaf Adolf tänkte till en början att här för första gången möta den segervane kejserlige fältherren och erbjuda honom öppet fältslag. Men då besinnade han sig på något annat. För att afvända Tilly från Mecklenburg beslöt han nemligen att rikta sin marsch mot oderfästningarne och genom att hota dem draga Tilly till sig. Följden deraf var likväl förlusten af Neubrandenburg. Efter en mördande strid blef den här under befäl af öfverste von Knyphausen stående svenska besättningen fullständigt nedgjord. Knyphausen sjelf råkade i fångenskap. Den

olyckliga staden prisgafs åt segrarne, som fullständigt utplundrade den och sedan antände den.

Efter Neubrandenburgs intagande måste Gustaf Adolf vara beredd derpå, att Tilly åter skulle tränga fram i riktning mot Östersjön, återeröfra Demmin och undsätta det af svenskarne belägrade Greifswald. I förväntan härpå träffade konungen genast förberedelser att hindra honom. Men Tilly blef i stället på enträgen begäran af fältmarskalken von Pappenheim, som låg framför Magdeburg, och till följd af uttrycklig befallning från kurfursten Maximilian af Bayern att med allt allvar angripa staden tvingad att vända om dit för att förstärka den pappenheimska belägringshären. Så snart Gustaf Adolf erhållit kunskap om fiendens aftåg i riktning mot Magdeburg, beslöt han att vända sig mot de i och omkring Frankfurt an der Oder stående kejserlige för att härigenom draga fienden från förstnämnda stad. Den 27 mars 1631 uppbröt han med 14,000 man från Schwedt och anlände den 2 (12) april framför Frankfurt. Det lyckades honom snart att bemäktiga sig utanverken och att kasta fienden tillbaka in i staden. Följande dag stormade svenskarne stadsmuren, understödda af de på kringliggande höjder uppställda batterierna samt inträngde genom Gubener port. Förgäfves sökte de kejserliga officerarne förmå sina trupper att hålla stånd. I vild flykt sökte dessa att nå utgången öfver oderbryggorne. Men snart blef vägen spärrad genom trossvagnar; hundradetals fiender blefvo nedgjorda af svenskarne och många af de flyende kastades i strömmen, sedan bryggorna blifvit antända. Omkring 1,000 man, bland dem ett stort antal högre officerare, blefvo fångne. Åttio kanoner och en mängd krigsförråd föllo i svenskarnes händer. Blott en del af den kejserliga styrkan, den för Schlesiens skydd bestämda, lyckades det att rädda sig genom flykt i riktning mot Glogau. De

flyende stannade först, då de kommit ett godt stycke in i Schlesien.

Stämningen inom den svenska hären, som sedan tre dagar haft att lida de största umbäranden och inom hvars leder stort missnöje rådde med anledning af den sedan en tid uteblifna solden, nödgade Gustaf Adolf att i detta fall undantagsvis prisgifva den eröfrade staden till plundring. Det var dessutom förlåtligt, om han ville öfva vedergällning för skändligheterna i Neubrandenburg. Dock gaf han den strängaste befallning, att ingen borgare skulle blifva skadad till lifvet och att synnerligen qvinnorna ej skulle göras något ondt. Uttryckligen hade han befallt, att plundringen icke skulle få räcka mera än tre timmar. Då soldaterna likväl fortsatte hela natten igenom och ej ens kyrkor och kloster skonades, skyndade konungen sjelf till med regementenas öfverstar för att göra ett slut på våldsamheterna. Flera soldater, som i trots af konungens befallning gjort sig skyldiga till råa tygellösheter, blefvo till varning för de öfrige på stället skjutna eller hängda. Till följd af den starka inqvarteringen började brist uppstå på de nödvändigaste lefnadsmedlen och derföre lät Gustaf Adolf fördela bland borgarne den i byte tagna spanmålen.

Frankfurts eröfring hade skett på sjelfva palmsöndagen. Sedan Gustaf Adolf under påskveckan unnat sig och sina trupper ro, beslöt han att bryta upp mot Landsberg vid Warthe för att fördrifva sista återstoden af den kejserliga styrkan från denna ställning. Han qvarlemnade i Frankfurt en del af fotfolket under Johan Baner och ryckte sjelf i spetsen för 3,000 ryttare och 3,000 man till fot mot Landsberg. Äfven fältmarskalken Horn erhöll befallning att från Neumark stöta till konungen med alla i garnisonen umbärliga trupper.

Landsberg var starkt befästadt och hade en besättning af 4,000 man. Omgifvande sumptrakter för-

svårade dessutom i hög grad annalkandet till staden. Icke desto mindre lyckades Gustaf Adolf att tvinga platsen till kapitulation. Besättningen måste aflägga ed på att ej inom de närmaste fyra månaderna tjena mot Sverige. Det var en ömklig syn, att se de uthungrade och trasiga hoparne aftåga, bevakade af svenskarne. Hela svärmen frigafs på vägen till Gross-Glogau, hvarpå konungen inryckte i staden. Öfver eröfringen af dessa båda väl befästade städer, med hvilka den kejserliga hären hade förlorat sina sista stödpunkter i dessa trakter, rådde allmänt jubel i den svenska hären.

Inom det katolska Tyskland deremot uppväckte dessa händelser den största bestörtning. I Wien var man till och med beredd på ett svenskt infall i Schlesien och Böhmen. I en skrifvelse från hufvudstaden hette det: »Hjertat bäfvar på oss!» Det forna speordet: »snömajestätet» hade kejsaren grundligen glömt. Men i Ingolstadt bad man: »Förbarma dig, du högtlofvade jungfru Maria, beskydda oss mot djefvulen från Sverige, mot hans finn- och lappländare!»

Gustaf Adolfs underhandlingar med kurfurstarne af Brandenburg och Sachsen.

Gustaf Adolf hade företagit sitt tåg till Frankfurt och Landsberg hufvudsakligen i afsigt att förmå en del af den kejserliga belägringshären framför Magdeburg, att draga af derifrån och derigenom möjliggöra ett längre motstånd för den hårdt ansatta staden. I sjelfva verket hade också Tilly brutit upp med en stor del af sina trupper för att skynda den af Gustaf Adolf hotade afdelningen af den kejserliga hären till hjelp och han hade redan framträngt öfver Brandenburg ända till i närheten af Berlin, då han fick underrättelse om Frankfurts fall. Hans hjelp kom derföre försent, hvarföre han återvände till Magdeburg för att få slut på belägringen af den häftigt omkämpade staden. Emellertid hade Gustaf Adolf genom Frankfurts och Landsbergs eröfring fått friare händer, hvarföre han också tänkte att ofördröjligen inlösa sitt ord och att bringa en länge försenad hjelp till den med honom förbundna staden, hvars uppgifvande endast blifvit hindradt genom öfverste v. Falkenbergs sega uthållighet. Konungen skickade genast underrättelse till Falkenberg om de vunna stora framgångarne och uppmuntrade staden till fortfarande uthållighet.

För att emellertid komma till Magdeburg, måste

konungen taga vägen genom Brandenburg och derföre äfven tillförsäkra sig förbund med dess kurfurste. Han vågade framför allt ej lemna de kurbrandenburgska fästningarne Küstrin och Spandau i osäkra händer bakom sin rygg. Redan sedan år tillbaka hade Gustaf Adolf trädt i underhandlingar med kurfursten för att förmå honom till afslutande af ett fast förbund. Men alla bemödanden hade strandat mot den svage kurfurstens obeslutsamhet. Dennes minister grefve von Schwarzenberg hade dessutom uppbjudit allt för att fasthålla kurfursten vid den kejserliga politiken. Han sökte allt fortfarande att skrämma kurfursten med den föreställningen, att genom ett förbund med Sverige skulle denne sätta sitt land och sin kurvärdighet på spel och att samma öde skulle komma att drabba honom, som den sitt land beröfvade kurfursten af Pfalz. Derföre trodde sig Georg Wilhelm bäst tillgodose sitt eget och sitt lands intresse genom en overksam neutralitet, och äfven, när Gustaf Adolf redan landstigit på den pommerska kusten, var kurfursten allt fortfarande af den åsigten, att han på så sätt bäst tryggade sin välfärd. Han skickade derföre också ett sändebud till Stettin, hvilket skulle uppfordra konungen att bevilja Mark neutralitet, hvaremot kurfursten skulle utverka Pommerns och sistnämnda lands utrymning af de kejserliga trupperna.

Men Gustaf Adolf ville ej veta af någon sådan öfverenskommelse. »Min svåger måste vara vän eller fiende», så förklarade han för den kurfurstlige budbäraren. Till ett kort vapenstillestånd var dock konungen beredd, »men», tillfogade han, »hans kurfurstliga durchlaut måste genast ställa sig i positur och taga vapnen i hand; jag väntar blott på att någon gör en början; gifve Gud, att det funnes här en Moritz af Sachsen!»

Det hade varit att förmoda, att Gustaf Adolfs segrar och allt vidare framträngande ändtligen bort göra det klart för kurfursten, att han genom sin obeslut-

samhet utsatte sig sjelf och sitt land för de största faror och att Magdeburgs räddning borde vara skäl nog för honom att förbinda sig med Gustaf Adolf. Men i stället måste denne under tvenne långa veckor försinka sig i underhandlingar med kurfursten, under det att marken så att säga brände honom under fötterna, då hans ifrigaste önskan var att genom Magdeburgs undsättning inlösa sitt kungliga ord. Af fruktan för kejsaren vågade Georg Wilhelm ej ens medgifva ett genomtåg genom sitt land. Derföre måste också Gustaf Adolf emot kurfurstens vilja tilltvinga sig öfvergången af Oder. Han framryckte af sådan anledning i spetsen för tio regementen mot Berlin. Kurfursten kom honom till mötes med sin gemål, hennes moder och de mest förtrogna råden ända till i närheten af Köpenick. Grefve v. Schwarzenberg hade undandragit sig sammanträffandet med Gustaf Adolf genom en resa till nedre Rhein. I det samtal, som å Köpenicker Heide egde rum emellan kurfursten och Gustaf Adolf, fordrade konungen, att Spandau och Küstrin skulle inrymmas åt honom för att i händelse af en olycka framför Magdeburg svenska hären skulle ega skydd för sin rygg. Om afslutandet af ett formligt förbund och dess betingelser skulle sedermera afgöras. Först efter tvenne dagars underhandlingar hit och dit och sedan Gustaf Adolf åtföljd af några kompanier hade kommit till Berlin, samtyckte kurfursten till att upplåta Spandau för honom ända tills Magdeburg blifvit undsatt.

Få dagar efter dessa förhandlingar, hvilka egde rum den 3 och 4 maj 1631, föll Magdeburg i Tillys händer. Georg Wilhelms motsträfvighet, genom hvilken Gustaf Adolf i flera dagar blef uppehållen, var förnämsta orsaken till att konungen ej i rätt tid kunde bringa den olyckliga staden den väntade hjelpen.

I begrepp att skynda från Potsdam öfver Brandenburg till Magdeburg nådde honom den sorgliga

underrättelsen. Nu lät Gustaf Adolf förkunna i Berlin, att han vore sinnad att draga sig helt och hållet tillbaka och att han enligt sitt löfte skulle utrymma Spandau. Förskräckelsen inom hofvet i Berlin blef stor vid föreställningen om, att konungen verkligen skulle vidhålla detta beslut. Genast skickades de kurfurstliga geheimeråden von Knesebeck och von Pfuel till konungen för att besvärja honom att ej prisgifva huset Brandenburg till säkert förderf. Men då konungen såsom vilkor för att han skulle frångå sitt beslut fordrade, att ett fast förbund genast skulle afslutas, var tvehågsenheten lika stor. Man sökte att tillfredsställa konungen med några ringare medgifvanden, och han föreställdes dessutom, att Brandenburg icke skulle kunna skilja sin sak från kurfurstarnes och de andra furstarnes. Åtminstone kunde väl ett andrum beviljas för rådplägning med Kursachsen. Men konungen stod fast vid sina fordringar. »För att hålla sitt kungliga ord», drog han sina trupper tillbaka ur Spandau, men i stället ryckte han i spetsen för hela sin här, »med flygande fanor och brinnande luntor», mot Berlin.

För kurfursten blef ej annat val öfrigt än att foga sig i nödvändigheten och att afsluta förbundet med Gustaf Adolf. Han måste nu gå in på att öppna fästningarne Spandau och Küstrin för svenskarne samt förpligta sig till att, i händelse af att kejsaren skulle anfalla, ställa sina trupper under konungens öfverbefäl; dessutom skulle han månatligen bidraga med 30,000 samt längre fram med 40,000 thaler till underhåll af tio svenska ryttareregementen. Gustaf Adolf deremot lofvade att försvara fästningarne mot alla fiender och att återställa dem vid fredsslutet. Då detta fördrag väl blifvit afslutet, hade Georg Wilhelm intet angelägnare att göra än att urskulda sig för kejsaren öfver sitt steg. Han hade, så skref han till kejsaren, icke kunnat handla annorlunda, då Brandenburg helt och

hållet varit i Gustaf Adolfs våld och det icke mera var att hoppas på kejsarens bistånd.

Ännu mindre framgång än här rönte de försök, som Gustaf Adolf efter sin landstigning och redan före densamma gjort för att bestämma kurfursten Johan Georg af Sachsen till ett beslutsamt ingripande. Förgäfves skickade konungen det ena sändebudet efter det andra till kurfursten med fördelaktiga anbud, i fall han ville ansluta sig till den evangeliska saken. Kurfursten åberopade sig på sin tropligtighet mot kejsaren och tyska riket och trodde sig kunna bygga på kejsarens tacksamhet för de tjenster, han en gång gjort denne vid återeröfringen af Böhmen. Till och med restitutionsediktet, som hotade honom med förlusten af de rika stiften Merseburg, Meissen och Naumburg, förmådde ej rycka upp honom ur hans obeslutsamhet och klenmodighet. Det enda, hvartill han beslöt sig, var inkallandet af de evangeliska riksständerna till ett konvent i Leipzig, på hvilket skulle rådslås öfver deras gemensamma hållning. Detta sammanträdde den 10 februari 1631. Äfven här kunde man ej komma till beslutsam handling och det stannade vid halfva mått och steg. Endast landtgrefven af Hessen och hertig Bernhard af Weimar arbetade af all makt på, att de evangeliska ständerna skulle sätta sig i krigsfärdigt skick och rådde till en öppen förbindelse med Sverige. Då emellertid alla deras föreställningar voro fruktlösa, lemnade de konventet utan att afvakta dess slut och slöto tillsammans med den äldre hertig Wilhelm af Weimar ett förbund med Gustaf Adolf, i hvilket alla evangeliska ständer skulle uppmanas att inträda. Men det fullkomligt följdlösa leipzigerkonventet blef inom katolska kretsar ett föremål för hån och förakt.

Den allt mera trängande fara, i hvilken Magdeburg sväfvade, föranlät Gustaf Adolf att ännu en gång uppfordra kurfursten af Sachsen till anslutning. Han föreställde honom, att han (konungen) utan att hafva

öfvergången af Elbe vid Wittenberg i sina händer och utan att genom Sachsen vara betäckt i ryggen ej kunde företaga något till Magdeburgs undsättning. Han lofvade kurfursten, att till tacksamhet för dennes medverkan staden endast skulle öfverlemnas till honom och till den till administrator utvalde sachsiske prinsen. Men allt var förgäfves. Gustaf Adolf måste fortfarande ligga overksam i Potsdam, der han inväntade kurfurstens svar, innan han vågade fortsätta sin marsch till Magdeburg. Kurfursten afböjde äfven nu hvarje medverkan från sin sida, och då hans svar den 10 maj inträffade i Potsdam, hade Magdeburgs sorgliga öde redan gått i fullbordan. Med full rätt kunde Gustaf Adolf göra de båda evangeliska kurfurstarne ansvariga derför.

Magdeburgs fall.

Innan vi komma till de vidare beslut, Gustaf Adolf fattade efter den för honom så smärtsamma underrättelsen om Magdeburgs eröfring och förstöring, vilja vi en stund dröja vid denna den sorgligaste händelsen under detta fruktansvärda krig.

Från oktober 1630 hade öfverste Dietrich von Falkenberg, hvilken Gustaf Adolf, såom förut blifvit nämndt, skickat den betryckta staden till hjelp, med hjeltemod och fast beslutsamhet ledt försvaret af densamma. Han hade låtit förbättra och öka fästnings verken, låtit anlägga flera framskjutna skansar och värfva nya trupper. På detta vis hade det lyckats honom att förhindra den egentliga omslutningen af staden ända till början af december. Denna inneslutning började först, när Tilly anryckte från Weser med en här af 12,000 man, sedan han förut skickat fältmarskalken v. Pappenheim till understöd för de omkring Magdeburg liggande trupperna. Pappenheim öppnade anfallet mot staden med intagandet af Neuhaldensleben, som kort förut blifvit eröfradt från de kejserlige genom ett utfall från Magdeburg. Öfverste Schneidewin, som hade i uppdrag att försvara Neuhaldensleben, kapitulerade på ett föga berömligt vis, ehuru visserligen för fiendens öfvermakt. Han blef till och

med förrädare mot sin fädernestad, i det han öfvergick i kejserlig tjenst.

Tillys ankomst framkallade stor oro i staden. En del af det högre borgerskapet var böjd för underhandlingar med fienden. Dock lyckades det Falkenberg att hindra stadens öfverlemnande. Pappenheim gjorde nu försök att besticka Falkenberg genom att erbjuda honom 400,000 thaler, förutom ett ansenligt frälsegods och upphöjelse i grefligt stånd, hvilket allt han framställde i kejsarens namn. Förtörnad tillbakavisade Falkenberg de förledande anbuden. Han affärdade trumpetaren, som öfverbringade dem till honom, med den underrättelsen, att »så framt han skulle återkomma med dessa eller liknande, så skulle han genast låta hänga honom».

Den i hvarje ögonblick hotande fara, i hvilken Magdeburg allt sedan Tillys ankomst sväfvat, gick för denna gång öfver. Den kejserlige fältherren ansåg det för en trängande nödvändighet att med en del af hären draga emot Gustaf Adolf till Mecklenburg, men han qvarlemnade Pappenheim, ehuru med knappast hälften af trupperna, till vidare blockering af staden. Pappenheim kunde nu så mycket mindre uträtta något framför Magdeburg, som den hårdnackade vinterfrosten beredde honom stora besvärligheter. Magdeburgarne deremot hade det vida bättre och för den närmaste tiden nästan åter lugna dagar. Men hvad som ännu mera än dessa omständigheter inverkade tröstande och uppmuntrande, var det glada budskap, hvilket Gustaf Adolf sände som nyårshelsning till staden. »Han hade visserligen måst fira sin jul i Pommern, men han hade firat den genom en stor seger öfver de kejserlige, genom eröfringen af de båda oderpassen Greifenhagen och Gartz, hvilka öppnade honom vägen till Mark och», såsom han skref till Falkenberg, »förde honom betydligt närmare tillfället att undsätta Magdeburg».

Denna underrättelse bidrog lika mycket till att

upprätthålla modet hos den försagda delen af borgerskapet, som att stärka de modige i sitt motstånd. Presterskapet i Magdeburg tröttnade icke att understödja Falkenbergs bemödanden i att uppmuntra borgerskapet. Sålunda hade man kommit ända in i mars 1631, utan att det lyckats Pappenheim att ens intaga utanverken. Ännu den 17 kunde Falkenberg skrifva till konungen: »Den allsmäktige Guden har hittills tillyckt fiendens ögon, han hade annars lätt kunnat instänga oss.» Ja, Falkenberg vågade till och med göra ett utfall ända till i närheten af Schönebeck för att hindra fienden, som der ämnade slå en brygga öfver Elben, från detta sitt förehafvande. Äfven lyckades det honom att i Barby plundra ett de kejserliges proviantmagasin. Men endast så mycket mera upptändes Pappenheims stridslust, så mycket häftigare blef hans åstundan att göra sig till herre öfver den trotsiga staden.

På sin enträgna begäran erhöll Tilly ändtligen befallning från Wien och från öfverhufvudet för den katolska ligan att vända tillbaka till Magdeburg för att der bringa sakerna till slut. För andra gången visade sig Tilly framför Magdeburg. Hans ankomst ökade belägringshären till mera än 30,000 man. Emot en sådan styrka kunde Falkenberg med sina 3,000 man värfvade trupper och 6,000 beväpnade borgare icke längre hålla utanverken. Under de första dagarne af april föll också det ena af dem efter det andra i de kejserliges händer. Allt mera längtande skådade »die Jungfrau Magdeburg» ut efter sin räddare. Allt svårare blef det för Falkenberg att hålla borgerskapet vid godt mod.

Ännu en gång inträdde ett ögonblick af lugn i belägringen, det var då Tilly på kejsarens befallning återigen måste uppbryta från Magdeburg för att skynda de af Gustaf Adolf hotade kejserliga trupperna i Frankfurt och Landsberg vid Warthe till hjelp. Åter drog

han med en stor del af belägringshären emot Gustaf Adolf. Men redan i Brandenburg erhöll han kunskap om Frankfurts intagande, och trots den kejserliga befallningen att skydda arfländerna mot svenskarnes vidare framträngande, beslöt han att vända om till Magdeburg för att bemägtiga sig staden, innan Gustaf Adolf kunde skynda till dess undsättning.

Vi hafva sett, huru Gustaf Adolf genom kurfurstarnes af Brandenburg och Sachsen dröjsmål och obeslutsamhet vecktals blef uppehållen och huru mycken dyrbar tid, som dervid gick förlorad. Blott så mycket mera skyndade sig Tilly att förbereda den sista stormningen mot den sedan den 21 april fullkomligt inneslutna staden. Emellertid gjorde han ännu ett sista försök att förmå den till frivillig öfvergång. Det var af vigt för honom sjelf att få Magdeburg i sina händer, ej såsom en utplundrad eller i aska lagd stad, utan så vidt möjligt var oförstörd. Äfven hyste han fruktan för Gustaf Adolfs anmarsch. I kejsarens namn tillförsäkrade han staden fri religionsöfning, i öfverensstämmelse med passauerfördraget. Men magdeburgarne visste blott allt för väl, hvad de hade att hålla sig till af ett sådant löfte. De skulle ju komma att öppna sina portar för den katolska erkebiskopen och att åt honom öfverlemna sin domkyrka. Hvem gick i borgen för, att de skulle få bibehålla fri utöfning af sin evangeliska tro? En del af rådet och borgerskapet visade sig dock böjd för underhandling. Men Falkenberg fortfor att förtrösta på Gustaf Adolfs allt sannolikare ankomst.

Den 7 (17) maj begynte stadens beskjutning med alla dess fasor. Ännu en gång uppfordrades Magdeburg att underkasta sig, men denna gång utan alla betingelser. Rådet lät församla hela borgerskapet den 9 maj och framställde den frågan, om man skulle gå in på underhandlingar med Tilly eller ej. Svaret utföll olika i olika stadsdelar. Somliga begärde under-

handling med de belägrande, andra lemnade afgörandet till rådet, under det att ännu andra rådde till yttersta motstånd i förväntan på Gustaf Adolfs nära ankomst. Under dessa förhållanden samlade sig rådet den 9 maj på eftermiddagen och efter en längre rådslagning fattades på framställning af stadens syndikus, doktor Dehnhardt, det beslutet, att då hvarje längre motstånd vore utan utsigt och förgäfves, bud borde sändas till Tilly för att underhandla om kapitulation. Rådsherren Guericke utsågs till att meddela öfverste v. Falkenberg detta beslut. Blott med möda lyckades denne att bibehålla sin fattning, men för att vinna tid yrkade han, att rådet skulle sammankallas följande morgon i första gryningen för att gemensamt med honom bestämma dagtingan. Genom ett långt tal försökte han att draga ut på tiden för att få det fattade beslutet att återgå och för att hindra trumpetarens afsändande till Tilly. Men på en gång blef hans tal afbrutet genom stormklockornas ljud från St. Johanns kyrktorn. Guericke, som blifvit utsänd för att fråga efter orsaken till klämtningen, återvände i hast och tillropade de församlade: »Hvarför sitten i här? Fienden är redan i staden.»

Tilly hade ännu en gång sammankallat ett krigsråd tidigt på morgonen den 9 (19) maj för att ytterligare rådslå om den redan beslutade stormningen. Pappenheims stridslust hade fällt utslaget, att den skulle omedelbart taga sin början. Lösen var: »Jesus Maria». Klockan 7 på morgonen gaf Tillys artilleri det öfverenskomna tecknet. Från trenne håll började anfallet samtidigt. Nu följde en öfverrumpling, som ännu ingen, vare sig vän eller fiende hållit för möjlig.

Så snart Falkenberg kastat sig upp till häst, skyndade han med en liten skara fienden till mötes, men påträffade öfver allt besättningen och borgarena i full flykt och oordning. Det lyckades honom väl att förmå de flyende att stanna och att för ett ögonblick kasta de

stormande tillbaka, men fiendens förluster ersattes allt jemnt genom nya förstärkningar utifrån. Snart insåg Falkenberg, att allt var förloradt. Han sjelf omringades, och då han ej ville mottaga den erbjudna pardonen, blef han nedhuggen, enligt andra uppgifter skjuten. Han föredrog en frivillig död framför fångenskapens nesa. Falkenbergs fall var tecknet till en allmän flykt, med hvilken Magdeburgs fall blef besegladt. Här och der fortsattes ännu, tack vare enskilda falkenbergska officerares oförskräckthet häftiga gatustrider, under hvilka, såsom det i dylika fall i dessa tider flerfaldiga gånger hände, stenar samt hett vatten eller sjudande beck vräktes öfver de stormande från husen. Öfvermaktens seger blef dock ej uppehållen derigenom. Genom den uppbrutna Höga porten inströmmade i väldiga hopar den stora återstoden af Pappenheims blodtörstiga horder. Snart blefvo äfven de öfriga portarne inifrån öppnade af de redan inträngda, till sist äfven den i motsatta, sydvestliga delen af staden belägna Sudenburger porten, som på det segaste blifvit försvarad. Och så blef den nu fullständigt öfverväldigade staden öfversvämmad från alla sidor af en från Syd- och Mellantyskland, från de katolska Nederländerna, från Spanien och Italien, Polen, Kroatien och Ungern, kort sagdt från halfva Europa sammanrafsad soldatesk, en vild skara utan förbarmande.

Alla dessa horder brunno af begär att som vedergällning för utståndna mödor, besvärligheter och stora umbäranden och till lön för den lyckliga eröfringen få utplundra den antagligen ännu alltid rika handelsstaden. Officerarne täflade med sina soldater i bemödandet att godtgöra sig på de besegrade »rebellernas» bekostnad och att enligt Pappenheims ord förvärfva rikedom så mycket som möjligt. Det var krigets rätt under dessa tider gentemot den genom storm tagna fästningen. Sjelfva Tilly hade ej förmått hålla sina knektar tillbaka. Den föregående nöden inom hans läger torde tvärt om hafva

föranledt honom att uppegga sina soldater genom utsigten till ett storartadt byte.

Men plundringen hade knappt begynt, förr än elden uppflammade på åtskilliga ställen i staden. En orkanlik storm, som efter vindstillan på den solklara morgonen plötsligt uppstått, bidrog till att de på åtskilliga ställen inträffade eldsvådorna förenade sig till ett allmänt eldhaf. Men tillika med staden föllo otaliga menniskor, som ej anade den nya faran, tusende borgare, hvilka med qvinnor och barn förstuckit sig i källare eller andra gömställen för att undgå den grymma segrarens svärd, men äfven talrika fiendtliga soldater, under det de plundrande genomströfvade husen in i dessas doldaste skrymslen, qväfda eller förbrända, offer för det rasande elementet. För att undgå samma öde måste det öfverraskade, men ännu i rätt tid varnade flertalet af krigsfolket — måste de segrande hals öfver hufvud gripa till flykten och qvarlemnande »det bästa bytet» söka en utväg i det fria.

Den allmänna oordningen, den förfärliga hettan och de allt mera omkring sig gripande, rasande lågorna omintetgjorde alla af Tilly sjelf anordnade släckningsförsök. Endast de vid det rymliga nya torget belägna byggnaderna, bland dem Vårfruklostret och den ärevördiga domkyrkan, lyckades det att rädda.

Det lider inte mera något tvifvel, att Tilly, ehuruväl han prisgifvit Magdeburg till plundring åt sina soldater och befolkningen att nedhuggas, dock ej velat stadens förstörelse genom eld. Fast mera vinner enligt nyare forskningar den föreställningen sannolikhet, att Magdeburgs förtviflade borgare sjelfva lagt hand vid sin stads förstöring. De ville hellre bringa den i ruiner, än låta den nedsjunka till ett papisteriets bålverk. De föredrogo den frivilliga döden i lågorna framför den eländiga lott, som de sjelfva, deras hustrur och deras barn hade att vänta af en ursinnig och rå kejserlig soldathop och i händerna på fanatiska

romerska prester och biktfäder. Hvad skulle väl hafva blifvit af det eröfrade, men icke förstörda Magdeburg under Pappenheims obarmhertiga händer? Hvad hade väl blifvit följden?

Heder derföre åt minnet af de borgare, som hellre läto sina hus gå upp i lågor, hvilka hellre prisgåfvo allt hvad de egde åt förstörelse, än de ville lemna sin stad som byte åt fienden! Bilden af det sörjande Magdeburg på luthersmonumentet i Worms skall erinra oss för alla tider om, huru svårt Magdeburgs borgare lidit för evangelii skull.

Slaget vid Breitenfeld.

Gustaf Adolfs ställning hade genom Magdeburgs fall blifvit utomordentligt svår. Han måste vara beredd derpå, att Tilly skulle begagna den fasta position, han genom Magdeburgs intagande vunnit vid Elben, för att medelst ett djerft framryckande anfalla de vid Hafvel och Oder stående svenska härafdelningarne och kasta dem tillbaka mot Östersjön. Då Gustaf Adolf ej kunde med säkerhet räkna på hvarken Kurbrandenburg eller Kursachsen, ja, hvad det senare beträffade, då han rent af der mött en afgjordt fiendtlig stämning vid de nyss förda underhandlingarne, så kunde genom dessa båda furstars anslutning till Tilly konungens ställning blifva rent af ödesdiger.

Efter afslutandet af det förut nämnda förbundet med Brandenburg tågade Gustaf Adolf öfver Hafvelberg mot Elbens nordliga lopp och intog vid Werben en fast ställning. På tåget dit blef han öfverraskad af den glädjande underrättelsen, att emellertid äfven Greifswald, som de kejserlige med seg tapperhet försvarat nästan ett helt års tid, blifvit tvingadt att gifva sig.

Tilly hade emellertid i stället för att anfalla Gustaf Adolf vid Havel uppbrutit mot det protestantiska Hessen och Thüringen, der landtgrefven Wilhelm

af Hessen-Kassel och hertig Bernhard af Sachsen-Weimar voro Gustaf Adolfs trogna bundsförvandter. Genom de af dem anvärfvade trupperna blefvo de thüringiska och hessiska passen spärrade och Tillys här afskuren tillförsel från öfre Tyskland. Vid underrättelsen, att Gustaf Adolf gjort vidare framsteg i Nordtyskland, att han fått nästan hela Mecklenburg i sitt våld och att han från sin fasta ställning vid Werben hotade trakterna kring mellersta Elbe, likasom äfven på Pappenheims enträgna begäran, hvilken fältherre Tilly hade qvarlemnat till skydd för dessa trakter, vid Magdeburg, återvände Tilly med hufvudstyrkan till Elbe för att framrycka mot Gustaf Adolf.

Denne hade emellertid förskansat sig vid Werben genom ett väl befästadt läger och inväntade der fiendens ankomst. Efter några mindre fäktningar vid Stall och Angern, i hvilka några af Tillys ryttareregementen, som ströfvat fram mot Werben, blefvo fullkomligt upprifna, ryckte Tilly den 26 juli i full slagordning ända till i närheten af svenska lägret för att söka förmå svenskarne till strid. Då emellertid denna utmaning ej antogs, lät han ehuru på allt för långt håll beskjuta lägret och staden Werben. Denna kanonad blef emellertid utan följd, hvarföre han lät sina kanoner föras tillbaka på aftonen. Svenska ryttareregementen återgäldade följande dag beskjutningen genom ett utfall mot den fiendtliga lägervakten. Detta angrepp utvecklade sig till en för svenskarne segerrik fäktning, i hvilken hertig Bernhard af Weimar, som ankommit till lägret vid Werben för att underhandla med Gustaf Adolf, särskildt utmärkte sig. Att våga en stormning tordes ej Tilly inlåta sig på, då utgången för honom syntes mycket tvifvelaktig, och derföre anträdde han sitt återtåg i riktning mot Tangermünde. Hade också Gustaf Adolf vid Werben ej tillkämpat sig någon betydande seger, så bidrog dock Tillys fåfänga angrepp på den fasta ställningen derstädes väsentligt

till att ytterligare höja konungens anseende såsom härförare och till att stärka förtroendet hos de evangeliske i Tyskland till hans verksamma hjelp.

Emellertid hade Gustaf Adolf äfven efter Magdeburgs fall fortsatt sina bemödanden att få till stånd ett förbund med Sachsen och han hade derföre sökt förmå den tveksamme kurfursten till anslutning genom att erbjuda honom särdeles gynsamma vilkor. Slutligen drefs Johann Georg i armarne på Gustaf Adolf genom den allt mera hotande hållning, som Tilly antog. Den kejserlige fältherren närmade sig med sin här ännu mera sachsiska gränsen och fordrade i bestämda ordalag, att de kurfurstliga trupperna skulle förenas med den kejserliga hären samt att landet skulle betala krigsgärd. För att komma Johann Georg till hjelp och undanrödja den sista återstoden af tvekan ryckte äfven Gustaf Adolf an mot Sachsen och intågade i ett läger vid Koswig.

Då nu Tillys skaror den 25 augusti verkligen öfverskredo gränsen och började att plundrande och brandskattande husera i stiften Merseburg, Naumburg och Zeitz likasom i de omliggande sachsiska arflandskapen, dröjde kurfursten ej längre att ställa sig under den svenske konungens skydd. Han skickade öfverbefälhafvaren för sina trupper, fältmarskalken Johann Georg von Arnim, till Koswig med bön till konungen att påskynda inmarschen i landet. Ett förbundsfördrag afslöts nu der emellan Sverige och Kursachsen. Villigt gick Johann Georg in på alla af Gustaf Adolf uppställda fordringar. Han lofvade att alltid hålla sitt land och elbepassen öppna för svenskarne, att förena sin här med konungens, att ställa den under konungens öfverbefäl och att icke fordra den tillbaka, så länge fara hotade från fiendens sida, äfvensom att leverera nödiga lifsmedel till de svenska trupperna, så länge som de befunno sig på sachsiskt område mot den gemensamma fienden. Deremot lofvade konungen

att under alla omständigheter stå vid kurfurstens sida mot fienden, att fördrifva denne ur landet, att på intet vis bringa kurfursten i fara, men fast mera att göra allt, hvad som vore erforderligt till landets fullkomliga räddning och befrielse. Ingen af de båda furstarne skulle annat än gemensamt med den andre inlåta sig i några underhandlingar eller sluta fred.

Redan dagen efter förbundets undertecknande, den 3 (13) september 1631, inryckte den svenska hären, — 20,150 man till fots och 7,500 man till häst — i Sachsen efter att hafva öfvergått Elbe vid Wittenberg. Följande dag stötte de kurfurstliga trupperna, som hittills hållits samlade i trakten af Torgau, 18,000 man starka till den svenska hären vid Düben, vid floden Mulde. Kurfursten skyndade att personligen helsa konungen, som i närvaro af sina förbundne, Johann Georg och kurfursten af Brandenburg, den 5 (15) september mönstrade de nyankomna trupperna.

Emellertid hade Tilly med en stark härsmakt ryckt fram för Leipzig, hvilken stad han bombarderade, åstadkommande stor förödelse. Besättningen var ej stark nog att kunna göra motstånd mot de kejserlige, och då den ej kände till att den svensk-sachsiska hären närmade sig, dagtingade den, fruktande Magdeburgs öde. Den erhöll fritt aftåg, men Leipzig måste betala 400,000 gulden i krigs-kostnader och nödgades mottaga en kejserlig besättning af 1,000 man till häst och 2,000 man till fots. Ännu samma dag, som Tilly bemäktigade sig denna vigtiga plats, erhöll han underrättelse om, att de förenade svenskarne och sachsarne närmade sig. Gustaf Adolf var icke hågad att redan nu angripa fienden i öppet fältslag. Denna gång var dock Johann Georg den beslutsammare, visserligen icke af personligt hjeltemod, men emedan han blott genom en de förbundnes seger i öppen slagtning kunde hoppas på fiendens fördrifvande ur hans land. Sålunda fattades det beslutet, att de förbundne med

samlad styrka skulle rycka fram från Düben mot Leipzig och angripa fienden, hvar han kunde påträffas.

Vid underrättelsen om den svensk-sachsiska härens närmande lät Tilly den 7 (17) september sin här intaga en fördelaktig ställning på höjderna vid byarne Podelwitz och Schelknuwitz, med staden Leipzig i ryggen åt söder. I svenska lägret gafs samma dag i morgongryningen signal till uppställning. I full slagordning drogo trupperna öfver den stora och jemna slätten, som sträcker sig från Wolkau hän åt Leipzig, mot denna stad.

Efter en och en half timmes marsch fingo de först den fiendtliga förtrafven och snart derpå det på höjden uppställda artilleriet i sigte samt slutligen der bakom hela den fiendtliga styrkan. Midten af denna — härens kärna — bestod af infanteri och kommenderades af den gamle Jaen Tserclaes de Tilly sjelf, under det att de båda flyglarne bildades af rytteriet; den högra under grefve Egon von Fürstenberg och den venstra, som ryckt långt framom den öfriga hären, under fältmarskalken, grefve Gottfried Heinrich von Pappenheim. I den svensk-sachsiska uppställningen utgjorde sachsarne, ytterst till venster, en flygel för sig. Vid sidan af dem framryckte svenskarnes venstra flygel under fältmarskalken Gustaf Horn. Midten kommenderades af chefen för gula brigaden, öfverste Maximilian von Teuffel och dess reserv af öfverste Hepburn. Högra flygeln fördes af konungen sjelf med Johan Baner som närmaste man. Framför slagordningens midt stod artilleriet under öfverste Lennart Torstensson. Svenskarne utmärkte sig, till skillnad från de täta, tunga och svårrörliga massor, med hvilka de kejserlige under Tilly uppmarscherade enligt den tidens brukliga spanska krigföringssätt, genom sin rörlighet och manöverfärdighet.

Mera än en half tysk mil utsträckte sig de båda härarnes slaglinier, der de beredde sig till strid gent

emot hvarandra. De kejserlige intogo en fördelaktigare ställning, ty de innehade höjderna med solen på ryggen, under det att den sken i ansigtet på svenskarne, mot hvilka vinden dessutom dref moln af dam, upprörda till följd af den ihållande torkan. Ännu vid middagstiden mellan klockan ett och två hade ej något afgörande förefallit. Blott kanonerna dundrade från båda sidor. Den egentliga slagtningen begynte först omkring klockan två, då de kejserlige under fältropet: »Jesus Maria!» samt svenskar och sachsare med Gustaf Adolfs lösen: »Gud med oss!» framryckte mot hvarandra. Med hela sin tyngd vältrade sig Pappenheims ryttareskaror mot svenskarnes högra flygel, der Gustaf Adolf sjelf befann sig. Men de mottogos här af en så häftig eld från rytteriet och musketerarne, att de måste vända, och då nu Pappenheim gjorde en kringående rörelse för att falla svenskarne i flanken, mötte han Johan Baner med andra linien. Efter ett sju gånger förnyadt anfall blefvo Pappenheims ryttareregementen kastade öfver ända och slutligen fullkomligt upprifna, hvarefter qvarlefvorna af denna flygel i fullkomlig upplösning flydde mot Halle. En af Tillys infanteritertier, som under befäl af Gustaf Adolfs syskonbarn, den protestantiske hertigen Adolf af Holstein, sökte komma denna flygel till hjelp, blef fullkomligt förstörd och hertigen stupade.

Annorledes gick det på den venstra flygeln af den svensk-sachsiska hären. Här blefvo de oöfvade sachsiska regementena fullständigt tillbakakastade. De gåfvo sina kanoner till pris och flydde, såväl fotfolk som ryttare, med kurfursten i spetsen samt stannade först i Eilenburg. En svensk berättare anmärker dervid, att stället då gjorde skäl för namnet, emedan »sie eilen mussten».

Redan utspridde de flyende sachsarne, att allt var förloradt. Men Tillys högra flygel och de af hans tertier, som deltagit i anfallet på sachsarne, läto förleda sig att i glädjen öfver den lätt vunna segern

förfölja sachsarne ända till bakom svenskarnes linie. Derigenom uppstod visserligen fara för den svenska venstra flygeln, hvars flank blifvit blottad, men Gustaf Horn utförde nu med sina ryttareregementen en särdeles vacker svängning, som blifvit mycket berömd, och bildade derigenom ny front mot fienden. Gustaf Adolf skickade till Horns hjelp tvenne infanteribrigader jemte en del ryttare. Här uppstod nu en lång, fruktansvärd strid, hvilken Horn tappert utkämpade med 7,000 man mot 17,000 af fiendens segrande flygel. Medan Horn här höll ut, afslående fiendens angrepp, samt Torstenssons artilleri hindrade ett anfall mot midten, samlade konungen sin segrande flygel och med den svängde han in samt bemäktigade sig det fiendtliga artilleriet på höjden. Äfven det eröfrade sachsiska artilleriet återtogs.

Nu återstod endast, utom de mot Horn kämpande, fiendens midt. Då denna nu blef beskjuten af sina egna kanoner, måste den — Tillys gamla, segervana veteraner — gifva slaget förloradt och i flykt mot Merseburg och Halle söka sin räddning. Endast fyra regementen walloner ville ej lemna slagfältet, men slutligen måste äfven denna återstod, till sist endast 600 man, draga bort med den sårade Tilly inom sina leder. Då aftonen inbröt, voro svenskarne herrar öfver slagfältet. Fienden förföljdes af rytteriet till fram emot natten.

I döde och sårade räknade svenskarne 2,100 man. Fienden förlorade i slaget och under flykten öfver 12,000 man, deraf 7,000 lågo på slagfältet. 5,000 man fångne instuckos i de svenska lederna. Nästan hela fiendens artilleri, 27 till större delen grofva pjeser, och dertill en mängd kulvagnar, krutkärror, vagnar med skanstyg, ofantliga förråd, ja sjelfva krigskassan blefvo jemte lägret svenskarnes byte. Omkring 90 fanor och korneter (standar) eröfrades.

Konungens seger vid Breitenfeld framkallade en

storm af jubel inom det protestantiska Tyskland. I alla Kursachsens kyrkor firades tacksägelsegudstjenst och derunder förelästes en kort berättelse om slagtningens förlopp. Gustaf Adolf var hädanefter den mest firade mannen i Tyskland. I massor utsändes skildringar af hans personlighet och uppträdande. Han prisades såsom »nordens lejon», och medaljer, hvilka man sedan bar i kedjor om halsen, preglades öfver honom.

»Den nordtyska kyrkan», så skrifver med rätta Tysklands störste historieförfattare, Leopold von Ranke, »borde ännu en gång i våra dagar uppresa en minnesvård på Breitenfelds slagfält åt konungen, utan hvars hjelp hon hade varit förlorad. Orden, som stå att läsa på den enkla minnessten, som på Breitenfelds slagfält erinrar om Gustaf Adolfs seger, tala sanning, då de påminna om att:

Gustaf Adolf kristen och hjelte
räddade vid Breitenfeld
trons frihet åt verlden.»*)

*) »Gustav Adolf, Christ und Held
Rettete bei Breitenfeld
Glaubensfreiheit für die Welt.»

Gustaf Adolfs segertåg genom det katolska Tyskland.

Under det att Tilly med den från slaget vid Breitenfeld räddade återstoden af sin här fortsatte flykten till Halberstadt och Braunschweig, rådslog Gustaf Adolf, som uppbrutit från Leipzig till Halle, med sina förbundna, kurfursten af Sachsen och hertig Wilhelm af Weimar, om, huru han vidare skulle begagna sig af den vunna segern. Frågan gällde, om man skulle framtränga med den större och starkare delen af hären in i de kejserliga arfländerna och hota kejsaren sjelf i Wien eller om man skulle rikta hufvudangreppet mot anhängarne af den katolska ligan i Sydtyskland och der bringa de betryckta trosförvandterna hjelp. Kurfursten af Sachsen hade helst sett, att Gustaf Adolf hade brutit upp mot de kejserliga arfstaterna och öfverlemnat åt honom att draga in i rikslandet. Han skulle dessutom gerna hafva velat undvika en ohjelplig brytning med kejsaren. Men Gustaf Adolf hade allt för goda grunder till att välja vägen mot Vest- och Sydtyskland, der de evangeliska furstarne och städerna mest ledo under sina katolska motståndares förtryck. Han hade ju ej blott och bart kommit till Tyskland för att rycka kejsarkronan från Ferdinands hufvud; och var ej hufvudmålet att åter-

gifva de evangeliska trosförvandterna deras politiska och religiösa frihet? Dessutom förelåg på den af honom valda vägen den svåraste uppgiften. Den starkare fienden befann sig, icke i arfländerna, men inom rikslandet. Dertill kom, att han ville tvinga kurfursten af Sachsen till öppen fiendskap mot kejsaren, derigenom att han öfverlemnade åt honom att rycka in i arfländerna. Med fästadt afseende härpå uppgjordes i Halle såväl öfverenskommelser som anordningar. Att vidare förfölja Tilly ansågs för närvarande ej vara nödvändigt. Konungen höll före, att det var tillräckligt att låta de i Landsberg, Frankfurt och Spandau umbärliga trupperna framrycka öfver Elbe under Banérs anförande för att rensa stiften Magdeburg och Halberstadt från fienden samt att bestämma en annan afdelning under general Tott till Mecklenburgs fullkomliga eröfring. Gustaf Adolf ryckte sjelf fram med hufvudhären mot Thüringen.

Det var ursprungligen hans afsigt att der förlägga sina trupper i vinterqvarter och att sjelf taga sitt residens i Erfurt tillika med drottningen, som emellertid rest efter sin gemål från Sverige till Tyskland. Men åtskilliga omständigheter, hvars omordande här skulle blifva för vidlyftigt, föranledde honom att uppgifva denna sin plan och att ännu under vintern fortsätta segertåget.

Sedan hertig Wilhelm af Weimar i slutet af september 1631 tvingat den då för tiden kurmainzska staden Erfurt att gifva sig och Gustaf Adolf derstädes hållit sitt intåg, uppbröt denne med en här af 18,000 man till fots och 8,000 man till häst för att öfver Thüringer Waldes pass infalla i Franken. Fästningen Königshofen blef intagen efter ett svagt försök af besättninger att försvara sig och för konungen låg nu vägen öppen till de rika biskopsdömena Würzburg och Bamberg likasom till hela Franken. Staden Schweinfurt och andra af Frankens evangeliska riksstäder upp-

manades att ansluta sig till konungen, som bestämdt förklarade, att han endast var kommen för att befria dem från det trosförtryck, de hittills lidit.

De evangeliska borgarena i Schweinfurt öppnade med glädje sina portar för honom. Staden förblef sedermera städse den svenske konungen trogen. Flera gånger gästade han der och betygade sin välvilja genom rika gåfvor. Hvar han drog fram, vann han allas hjertan med storm. Från Schweinfurt vände sig Gustaf Adolf mot den biskopliga residensstaden Würzburg. Konungen lät erbjuda furstbiskopen Franz af Würzburg en fredlig öfverenskommelse. Men denne afböjde alla underhandlingar och lagade sig sjelf bort. Han flydde först till Mainz och vidare till Köln, men då han ej heller här trodde sig säker, räddade han sig till Frankrike. Förstaden till Würzburg intogs nu utan motstånd, likaså sjelfva staden följande dag, sedan den kejserliga besättningen dragit sig undan till det på andra sidan Main, på höga klippor belägna Marienburg. Dit hade äfven många borgare, qvinnor och munkar flyktat med allt, hvad de egde dyrbarast. Från flodsidan kunde fästet ej stormas. Men Gustaf Adolf närmade sig från andra hållet, der berget endast småningom höjer sig. Uppfordrad till dagtingan, förklarade besättningen, att den var fast besluten att försvara sig till sista man. Efter tvenne dagars beskjutning gaf konungen befallning om fästets stormande. På mindre än två timmar var det taget. Ett rikt byte föll i segrarenas händer, ty äfven från hela den kringliggande trakten hade invånarne fört sin bästa egendom till borgen, som de trodde i säkerhet. Slottet blef enligt krigsbruk öfverlemnadt till plundring och staden ålades en brandskatt af 80,000 riksdaler. Ända till den 9 november stannade Gustaf Adolf i Würzburg. I stället för den biskopliga styrelsen insatte han med eröfrarens rätt en ny regering öfver landet och lät invånarne aflägga trohetsed. Han hyl-

lades här till hertig af Franken. Ett stort antal dels furstbiskopliga, dels klostergods skänktes till sådana medlemmar af frankiska adeln, som varit konungen särdeles trogna, såsom grefven von Solms, grefven von Wertheim, grefvarne Kraft von Hohenlohe, von Erbach, von Hanau, m. fl. eller också till förtjenta officerare inom svenska hären.

Med anledning af hyllningen i Würzburg och derföre att konungen godtyckligt förfogade öfver en del af de andliga godsen har den förmodan framkastats, att han här, midt i Tysklands hjerta velat upprätta ett svenskt välde. Men upprepade gånger gaf han uttryckligen tillkänna, att landets besittningstagande endast skulle vara öfvergående. Invånarne skulle blott så länge erkänna honom såsom deras herre och herskare, som kriget varade eller till dess ett gällande fredsslut hade bestämt öfver landets framtid. Och för öfrigt hvad betydde det väl i jemförelse, att han begåfvade sina anhängare med en del abbotstift och kloster, emot att Wallenstein emot all rätt blifvit förlänad med de afsatta mecklenburgska hertigarnes länder?

Från alla håll inträffade under Gustaf Adolfs uppehåll i Würzburg sändebud från tyska furstar och städer för att förhandla med honom om förbund och fördrag. Enskilda furstar, såsom hertig Georg af Lüneburg, syntes också personligen i det svenska fältlägret, på hvilket nu hela Tysklands, ja Europas blickar voro riktade. Med biskopen af Bamberg, som befann s g i en synnerligen hotad ställning, var konungen beredd att afsluta ett för denne fördelaktigt fördrag. Han fordrade blott, att biskopen skulle frånträda det fiendtliga partiet och att han skulle betala en ansenlig krigsgärd. Men biskopen sökte blott draga ut på tiden med underhandlingarne, till dess Tilly kom till Sydtyskland då han också anslöt sig till denne. Derföre såg sig också konungen tvungen till att längre fram på allvar uppgöra saken med den höge prelaten. Med staden Nürnberg un-

derhandlades länge och utförligt rörande dess anslutning till Gustaf Adolf.

Redan före sitt uppbrott till Franken hade konungen låtit meddela Nürnberg sin seger vid Breitenfeld samt underrättat om sitt tåg till mellersta Tyskland äfvensom uppfordrat staden till ett fast förbund med honom. Men nürnbergarne, som hotades från de kejserliges sida, kunde på länge ej fatta något afgörande beslut och önskade helst att få förblifva neutrala. Då lät Gustaf Adolf kort och godt förklara för dem, att han icke kunde gå in derpå. De evangeliska städer, hvilka utan dröjsmål slöto sig till honom, skulle han skydda såsom vänner och bundsförvandter mot alla fiender, men de obeslutsamma åter skulle han anse för affällingar och behandla hårdare än fienden. Han hoppades, att Nürnberg såsom en god evangelisk stad fortfarande skulle troget stå den evangeliska saken bi. Efter denna förklaring afgjorde det stora rådets flertal, att staden skulle ansluta sig till svenskarne. Sändebud från rådet inställde sig i Würzburg hos konungen. Han mottog dem nådigt med blottadt hufvud och uttalade sin glädje deröfver, att staden Nürnberg sålunda ville blifva och framhärda med honom till den allmänna evangeliska sakens bästa. Ett fördrag afslöts nu, i hvilket Gustaf Adolf lofvade att befria staden med dess landområde från alla inqvarteringar, brandskattningar och plundringar och att skydda den mot allt våld, hvaremot staden Nürnberg erkände konungen såsom dess öfverste krigsherre och förpligtade sig till en ansenlig krigsgärd. Under liknande betingelser afslöts ett fördrag med markgrefvarne af Ansbach och Bayreuth.

Efter det att Gustaf Adolf sålunda försäkrat sig om hela den frankiska kretsen, beslöt han att framtränga till Main och vidare till Rhein. Han uppmanade innan dess de tre andliga kurfurstarne af Mainz, Trier och Köln till en öfverenskommelse i godo och fordrade af dem hvardera månatligen 40,000 thaler

i krigsgärd, leverans af lifsmedel samt obehindradt genomtåg i deras land äfvensom löfte om fri religionsöfning för de evangeliska trosförvandterna. Då de vägrade att ingå på ett sådant fördrag, så uppbröt han den 9 november med större delen af sin här från Würzburg, sedan han qvarlemnat Gustaf Horn med omkring 8,000 man till försvar af biskopsdömet Würzburg och hertigdömet Franken. Öfver Wertheim och Miltenberg anlände han den 12 november framför Aschaffenburg, sedan fästningen Hanau redan förut blifvit öfverrumplad och intagen af det »blå regementet». Rådet i Aschaffenburg öfverlemnade under anförande af en kapucinermunk till konungen stadens nycklar. Då patern kastade sig på knä för konungen och bad om förskoning, befalde denne honom att stiga upp med de orden: »Stå upp, och tillbed din Gud!» I Aschaffenburg likasom annorstädes blefvo de katolska ordnarne behandlade med stor hänsyn. Utan motstånd intogs Frankfurt am Main, der Gustaf Adolf höll sitt intåg den 17 november. Nu gällde det att bemägtiga sig Mainz, derifrån den regerande kurfursten räddat sig genom flykten, qvarlemnande en spansk garnison om 2,000 man under don Silva. Under det att landtgrefven Wilhelm af Hessen inryckte i Rheingau för att afstänga Mainz från denna sida, inbröt konungen sjelf den 1 december på darmstadtska området, bemäktigade sig Heidelberg och tilltvingade sig öfvergången af Rhein vid Oppenheim, sedan han efter en het strid intagit en på högra stranden belägen och likaledes af spaniorer försvarad skans. Gustaf Adolf hade hittills på det sorgfälligaste undvikit en sammanstötning med de spanska trupperna, hvilka såsom här och i Mainz utgjorde besättningar i flera platser i Pfalz, ty han ville ej gifva Spanien anledning till fiendtligheter. Men då spaniorerna nu sökt hindra öfvergången af Rhein, så hade han måst, om han velat eller ej, låta vapnen afgöra. Följande dag utrymde de såväl staden, som slottet Oppenheim, sedan

de innan aftåget stuckit båda i brand. Under det att Gustaf Adolf drog mot Oppenheim, beredde sig hertig Bernhard af Weimar till att vid Bingen öfvergå Rhein och att sålunda äfven från denna sida hota det kurfurstliga residenset. Nu förmådde ej Mainz längre att hålla sig. Då svenskarne gjorde anstalter till stormning, dagtingade Silva mot fritt aftåg för besättningen, hvilken visserligen lemnade kanoner, ammunition och betydliga förråd af lifsmedel i sticket, men i stället medförde ett godt byte från den förut plundrade staden. Den 13 (23) december inryckte svenskarne derstädes och Gustaf Adolf tog sitt högqvarter i det kurfurstliga slottet, i hvars kyrka han följande söndag lät hålla en högtidlig tacksägelsegudstjenst. Staden och klostren ålades en betydande brandskatt och en svensk regering insattes. Med Mainz' intagande slutade 1631 års fälttåg.

Låtom oss nu se till, hvar Tilly hade uppehållit sig med qvarlefvorna af sin vid Breitenfeld slagna här, under det att svenskarne under loppet af trenne månader utförde detta glänsande segertåg från Leipzigs slätt till Rheins härliga stränder, genom »die Pfaffengasse», södra Tysklands rika prelatstater.

Vi hafva sett, att han med spillrorna af sin här flytt från valplatsen vid Breitenfeld norrut, mot Halberstadt. Det behöfdes en längre tid, innan han åter kunde samla sina flyende trupper, hvilka erbjödo en bild af fullkomlig upplösning, och innan han hade försett dem med nya vapen. Från Halberstadt drog han mot slutet af september in på hildesheimska området, der Pappenheim med sina ryttareskaror tillstötte. Förstärkt med nytt manskap från kurfurstendömet Köln och sedan han dragit till sig generalerna Fuggers och Altringers från Italien återvändande afdelningar, vände han sig mot Hessen till landtgrefve Wilhelms stora förskräckelse. Tillys här räknade nu åter 18,000 man till fots och 182 fanor ryttare med 26 kanoner. Den

bestod dock hufvudsakligen af sammanrafsade hopar utan synnerlig ordning och disciplin. Han tågade nu vidare mot Main i afsigt att undsätta Würzburg. Under vägen fick han en ytterligare förstärkning, derigenom att hertig Karl af Lothringen med 12,000 man förenade sig med Tilly. Hela styrkan uppgick nu till omkring 40,000 man. Gustaf Adolf ryckte emot honom till Tauberbischofsheim, der det kom till en fäktning, i hvilken de kejserlige förlorade flera tusende döde och fångne jemte hela trossen. Till följd häraf uppgaf han marschen på Würzburg och vände tillbaka i riktning mot Miltenberg. Härifrån drogo hans skaror, härjande med eld och brand genom Franken och visade sig slutligen framför Nürnberg. Borgerskapet der redde sig till försvar och nekade med djerf beslutsamhet att betala den af dem fordrade krigsgärden. En belägring af den väl befästade staden vågade Tilly ej företaga till följd af sina truppers jämmerliga tillstånd. Han åtnöjde sig med att besätta alla till stadens område hörande byar och att innesluta densamma. Vid underrättelsen om att Nürnberg hotades beslöt Gustaf Adolf, som ej glömde sitt löfte till staden, att skynda till dess hjelp. Han upphäfde derföre den redan då började belägringen af Mainz. Men redan i Frankfurt fick han kännedom om, att Tilly afbrutit belägringen och tågat derifrån. En del af dennes här hade brutit upp mot Böhmen genom Oberpfalz, med den andra hade han sjelf öfver Donauwörth dragit till Bayern. Gustaf Adolf yttrade om Tillys afmarsch från Nürnberg: »Jag håller denna victorji, och det vid denna tid, då jag icke kan undsätta platsen, så högt som ett leipzigerslag.» Sålunda hade Gustaf Adolf tills vidare ingenting att frukta från denna sida. Han kunde obehindradt afsluta de redan anförda företagen vid Rhein och sedan unna sina trupper den efterlängtade hvila, de i så hög måtto behöfde. Då de under förra vintern hade måst nöja sig med de af de kejserlige full-

komligt utplundrade oderområdena, kunde de nu vederqvicka sig från sina ansträngningar i Rheins och Mains fruktbara, vinrika dalar och samla nya krafter till nya strider.

Gustaf Adolf valde sjelf omvexlande Mainz och Frankfurt am Main till högqvarter. Synnerligen i den sistnämnda staden utvecklade han tillsammans med sin drottning, som han låtit ledsaga dit från Erfurt, en lysande hofhållning. Talrika tyska furstar infunno sig personligen för att göra besök hos den segerrike konungen eller skickade de sina sändebud. Äfven fullmäktige från riksstäderna sökte der hans ynnest. Stoltare har väl knappast någonsin en tysk kejsare hållit hof, än Gustaf Adolf under vintermånaderna från år 1631 till år 1632 i Mainz och Frankfurt.

Under det att vapnen hvilade, återtogos underhandlingarne för åstadkommande af fred. Till dessa hade konungen äfven låtit kalla sin kansler Oxenstierna från Preussen till Frankfurt. Frankrike spelade nu som vanligt en tvetydig rol. Den franske gesanten Hercule de Charnacé infann sig i Mainz med förslag, hvilka skulle beröfvat konungen en god del af de uppnådda fördelarne. Frankrike såg med ytterst oblida ögon, att Gustaf Adolf hade inryckt på den katolska ligans område, i stället för i de kejserliga arfländerna. Sändebudet sökte derföre förmå detta förbunds furstar att tillbjuda svenskarne för framtiden fullkomlig neutralitet och förespeglade dem ytterst gynsamma vilkor. För att icke stöta Frankrike gick Gustaf Adolf in på sådana underhandlingar och beviljade för desammas afslutande en vapenhvila på fjorton dagar. Men då de af honom uppställda vilkoren icke antogos af ligans furstar, afbröt han förhandlingarne för att än en gång låta svärdet afgöra.

Gustaf Adolfs tåg till Bayern.

Fälttåget 1632 öppnades af konungen med vidare eröfringar vid Rhein. Kreuznach intogs, innan de vid Mosel samlade spanska trupperna hunno komma till undsättning. Äfven Braunsfels vid Lahn, staden och slottet Bodenhausen vid Main och Kirchberg på Hunsrück fråntogos spaniorerna, sedan de måst öfvergifva Bacharach. Emellertid hade Tilly brutit upp ur sina vinterqvarter vid Nördlingen och hade vändt sig mot Bamberg för att angripa de der under fältmarskalken Horn stående svenskarne. Horn hade på befallning af Gustaf Adolf besatt stiftet Bamberg för att göra upp räkningen med biskopen, som svikit konungen vid fredsunderhandlingarne. Det lyckades den svenske härföraren att utan svärdsslag bemäktiga sig staden och större delen af det biskopliga området.

På biskopens begäran skyndade nu Tilly dit för att åter rycka Bamberg undan svenskarne. Horn förmådde ej hålla staden mot den fiendtliga öfvermakten och var derföre nödsakad att draga sig tillbaka till Schweinfurt. För att nu godtgöra den skedda skadan och komma sin fältmarskalk till hjelp uppbröt Gustaf Adolf den 3 mars från Mainz, sedan han öfverlemnat ståthållarskapet öfver de vid Main och Rhein eröfrade områdena till kansleren Axel Oxenstierna. I Schwein-

furt, der han förenade sig med Horn, erhöll han underrättelse om, att Tilly redan hade lemnat det bambergska området och dragit sig tillbaka till Bayern. Han syntes alltså vilja undvika ett slag. Genast fortsatte Gustaf Adolf sin marsch för att följa efter Tillys här. Den 20 mars uppnåddes Fürth och följande dag höll Gustaf Adolf ett högtidligt intåg i det förbundna Nürnberg. Ombud från rådet och medlemmar af de förnämsta familjerna i staden mötte honom till häst, omgifna af en ansenlig ryttareskara framför Spitteler porten, öfverräckte honom nycklarne och förde honom in i staden. Borgerskapet stod uppställdt under sina fanor, klockorna ringde och kanonerna dundrade från stadsmurarne, under det att gatorna hvimlade af jublande skaror och fönsterna i de rikt smyckade husen voro fyllda af åskådare, som viftade med kläden och dukar samt klappade i händerna. Allas blickar hvilade på den segerrike hjelten, som vänligt helsande red igenom folkskarorna. Nu ändtligen, då Gustaf Adolf var midt ibland dem, höllo de sin räddning för säker.

Utom fyra halfva kartauner,*) fyra vagnar med hafre och två foder (hvartdera 6 åmar) vin, förärade rådet konungen två kostbara dryckeskärl af silfver, föreställande en himmels- och en jordglob. I ett tal, som konungen höll till rådet och i hvilket han tackade för gåfvorna, uppmanade han staden att troget framhålla i förbundet med honom och erinrade om, hvilket öde skulle vänta den, om den råkade i fiendens händer.

I en skriftlig förklaring förpligtade sig Nürnberg till att vara konungen trofast, lemna honom bistånd efter yttersta förmåga och att vid hvarje tid hålla honom portarne öppna.

Härefter fortsatte Gustaf Adolf i ilmarscher sitt tåg mot södern. Vid Donauwörth tilltvingade sig svenskarne öfvergången öfver Donau, utan att Tilly gjorde

*) Ett slags 24-pundiga kanoner.

ens ett försök att bispringa hertig Rudolf Max af Sachsen-Lauenburg, hvilken skulle spärra dem vägen. Såsom befriare drog Gustaf Adolf in i denna en gång fria, helt och hållet evangeliska riksstad, hvilken hertig Maximilian af Bayern för tjugufem år sedan våldsamt beröfvat sin frihet och i hvilken sedan dess den evangeliska gudstjensten varit aflyst. Det blef en härlig påskhelg för de evangeliska invånarne i Donauwörth, då de nu för första gången åter fingo höra en evangelisk predikan i sina kyrkor och än en gång fingo åtnjuta den heliga nattvarden i beggedera formerna.

Under de nästföljande dagarne bemäktigade sig Gustaf Adolf alla emellan Donauwörth och Ulm belägna pass och lät enskilda afdelningar af sin här företaga ströftåg i kringliggande nejd. Han sjelf uppslog ett läger på venstra stranden af Lech, vid Nordheim. Tvenne timmars väg derifrån, på den högra, ofvanför den lilla staden och fästningen Rain stod Tilly, hvilken kurfursten Maximilian under tiden personligen tillfört flera regementen till förstärkning, i en väl skyddad och mot flodsidan starkt förskansad ställning. Genom denna ville han hindra svenskarne från att rycka in i de bayerska arflanden. Den 5 april 1632 lät Gustaf Adolf, under det fiendtliga artilleriets eld, besvarad från 72 snabbskjutande svenska kanoner, slå en träbrygga öfver floden och befästa den förmedelst ett brohufvud på den fiendtliga stranden.

Trenne fiendens anfall blefvo tillbakaslagna. Under skydd af eget artilleri, som förorsakat en fruktansvärd manspillan i det fiendtliga lägret, öfvergick fotfolket bryggan och samtidigt passerade hertig Wilhelm af Weimar floden på ett vad med en del af rytteriet. Bayrarne trängdes nu tillbaka under allt jemnt ökade förluster. Förgäfves sökte den gamle Tilly förmå sina walloner till förnyadt anfall, öfver allt vräktes de undan och snart föll han sjelf, illa sårad af en kula ofvanför knäet. Han fördes af sin flyende här till

Ingolstadt, der han efter ett par veckor dukade under för sitt sår.

Till följd af den nya, glänsande framgång, svenska vapnen sålunda vunnit genom öfvergången af Lech låg Bayern öppet för konungen. Ligans här var upprifven och kurfursten Maximilian en flykting i sitt eget land. Gustaf Adolf ryckte också oförtöfvadt mot Augsburg och uppfordrade den kejserliga besättningen der, för hvilken staden öppnat sina portar, att sträcka vapen. Genom en trumpetare lät han förkunna rådet sin förvåning öfver, att staden utan nödtvång upptagit fienden och att den derigenom visat sig fiendtligt sinnad mot honom. Då emellertid staden gaf sig, beviljades besättningen genom de forna evangeliska rådsherrarnes bemedling ett hederligt aftåg, och sålunda kunde Gustaf Adolf, utan att det kommit till någon strid hålla sitt högtidliga intåg den 14 april i Augsburg, den evangeliska trosbekännelsens vagga. Genast återställde han i denna en gång nästan rent evangeliska stad den med våld undertryckta evangeliska gudstjensten.

Konungens första besök gällde S:t Annas kyrka, der han lät sin hofpredikant Fabricius hålla en högtidlig tacksägelsegudstjenst. Texten till predikan utgjordes af orden i Davids 12:te psalm: »Efter nu de elände förtryckte varda och de fattige sucka, vill jag upp, säger Herran. Jag vill skaffa en hjelp, att man frimodeliga lära skall.»

Gustaf Adolf begaf sig härpå till den berömda augsburgerfamiljen Fuggers ståtliga hus. Hit kallades borgerskapet för att aflägga den före stadens öfverlemnande fordrade hyllningseden. Denna tilltvingade hyllning har äfvenledes framställts såsom ett klander mot Gustaf Adolf. Han beskylldes för att hafva velat beröfva staden dess sjelfstyrelse såsom fri riksstad och att hafva velat behålla den för egen del.

Men denna förebråelse är fullkomligt grundlös. Gustaf Adolf tänkte aldrig på att taga staden i besitt-

ning för framtiden, tvärtom tillförsäkrade och bekräftade han uttryckligen de privilegier, på hvilka den såsom fri riksstad hade anspråk. Det gällde endast för konungen att genom den fordrade hyllningseden förvissa sig om stadens säkra anslutning under krigets fortgång. Augsburgs intagande och återställandet af den evangeliska gudstjensten derstädes gjorde för öfrigt öfverallt det djupaste intryck och bidrog såsom få händelser under kriget till att höja tacksamheten inom Tysklands evangeliska kretsar mot Gustaf Adolf och till att förhärliga hans ära.

Konungen återvände ännu samma dag, som intåget skedde, tillbaka till lägret vid Lechhausen och uppbröt redan den 16 april derifrån för att följa efter kurfursten Maximilian, hvilken såsom blifvit nämndt hade dragit sig tillbaka på venstra donaustranden till Ingolstadt, Bayerns starkaste fästning. Denna tänkte nu konungen att belägra. Sjelf deltog han med ifver i förberedelserna och råkade derunder en gång till och med i ögonskenlig lifsfara, då vid en rekognoscering af de fiendtliga befästningarne hästen blef skjuten under honom. Som emellertid Maximilian snart nog uppbröt med en stor del af sin här samt aftågade i riktning mot Regensburg och då Ingolstadt allt fortfarande motstod hvarje angrepp, upphäfdes belägringen mot slutet af april, hvarefter hela den svenska hären aftågade mot München, Bayerns hufvudstad.

Då konungen närmade sig, sände borgerskapet fullmägtige emot honom för att inleda underhandlingar. I åsyn af den starka härsmagt, med hvilken konungen ryckte an, vågade den starkt befästade staden ej erbjuda något motstånd, utan öfverlemnade genast sina nycklar och underkastade sig utan invändningar de uppställda fordringarne, deruti ingick en brandskatt af 400,000 thaler. Konungen lofvade deremot att skona staden. Detta löfte höll han troget. Den katolska gudstjensten blef på intet vis störd och Münchens tal-

rika kloster blefvo mildt behandlade, ehuru just kurfursten Maximilian betett sig helt annorlunda, genom våld och förtryck mot många protestantiska städer och landskap. Den 7 maj, måndagen före Kristi himmelsfärdsdag, höll Gustaf Adolf i spetsen för tre regementen ett glänsande intåg genom Isar port i den stad, der kejsarens mägtigaste bundsförvandt, den katolska ligans fruktade öfverhufvud hade sitt residens. Hastigt förstod han att äfven här vinna befolkningens medkänsla genom den stränga tukt och ordning, som han upprätthöll bland sina trupper, genom den vördnad han visade den katolska kulten, då han bevistade en katolsk messa på Kristi himmelsfärdsdag, samt genom sin nedlåtenhet och vänlighet mot invånarne.

Ett värdefullt fynd gjorde Gustaf Adolf i Münchens tyghus. Han märkte vid ett besök der ett stort antal tomma lavetter. Då detta föreföll misstänkt och förhållandet ej kunde förklaras, lät konungen uppbryta golfvet och de derunder begrafna kanonerna åter skåda dagen. Fyndet utgjordes af 119 stycken, bland hvilka åtskilliga, som kurfursten nyligen låtit gjuta. De bästa af dessa, bland annat de s. k. »tolf apostlarne», lät Gustaf Adolf föra till Augsburg.

Framför Nürnberg.

I München stod Gustaf Adolf på sin lyckas höjd. Vägen till Wien syntes honom öppen och de djerfvaste förhoppningar knötos från evangelisk sida vid intagandet af den bayerska hufvudstaden. Men under tiden hade ånyo en motståndare uppstått på krigsskådeplatsen — den farligaste. Den nödställda belägenhet, i hvilken kejsaren befann sig efter Gustaf Adolfs seger vid Breitenfeld, hade förmått honom att än en gång vända sig till sin under förra året från öfverbefälet afsatte, allt förmående fältherre, Wallenstein. Länge dröjde det, innan denne gick in på de anbud, som från Wien gjordes för att öfvertala honom att återtaga detta öfverbefäl. Han hade till och med en tid stått i hemliga underhandlingar med Gustaf Adolf, dock utan att det hade ledt till någon öfverenskommelse emellan honom och konungen, emedan den ene misstrodde den andre. Ändtligen lät Wallenstein efter långa underhandlingar hit och dit förmå sig till löftet att för kejsarens räkning samla en här af 40,000 man, hvilken till en början för tre månader skulle stå under hans öfverbefäl, utan att han likväl under denna bestämda tid skulle vara förpligtad till några krigsföretag.

Öfverallt rördes nu värfningstrumman och från alla sidor tillströmmade skaror för att ånyo svärja

Wallensteins fanor. I trakten kring Znaim samlade han sin nya här. Wallenstein hade rigtigt förutsett att, så nödställd som kejsaren var, det ej ens skulle blifva tal om att ställa de i Wallensteins namn värfvade trupperna under någon annan fältherre än just honom sjelf. Blott så mycket högre kunde han derföre också ställa fordringarne, sedan hären väl blifvit danad. När i början af april 1632 det nämnda uppskofvet på tre månader utlupit, måste också kejsaren, om han ville eller ej, gå in på alla de vilkor, af hvilka Wallenstein gjorde det beroende, om han fortfarande skulle bibehålla befälet. Vilkoren blefvo hårda. Öfverbefälet tillförsäkrades honom på lifstid, han tillerkändes högsta indragnings- och benådningsrätten såväl som öfverlänsherrerätten öfver alla af honom eröfrade riksländer och dessutom fick han säkert löfte om ett österrikiskt arfland. Kejsaren skulle dessutom betala 400,000 thaler, hvilka Wallenstein ännu var skyldig den böhmiska räntekammaren för gjorda egendomsköp, och slutligen erkändes han besittningen af Mecklenburg, för hvilken furstendömet Glogau lemnades som pant. Detta var vilkor, som ännu ingen regerande furste förut beviljat sin fältherre. Wallenstein blef också i sjelfva verket derigenom en fullkomligt oinskränkt och allsvåldig herskare, en diktator, under det att kejsarens magt sjönk ned till en skugga. »Blott detta felades ännu» så uttalar en samtida sin mening härom, »att djefvulen fört honom upp med sig till tinnarne af templet.»

Ty värr hade också vid denna tid kurfursten af Sachsen visat sig såsom en fullkomligt otillförlitlig bundsförvandt. Den sachsiska hären hade i Böhmen spelat en öfvermåttan ömklig rol. Den hade visserligen under fältmarskalken von Arnims befäl framträngt ända till Prag och Eger utan att stöta på något motstånd. Men i stället för att, såsom det blifvit aftaladt i Halle, hota kejsaren inom hans arfländer och rycka fram mot Wien, hade den sachsiska hären dragit i

vinterqvarter och hela dess verksamhet inskränkts till att under plundringar och röfverier genomströfva landet. Arnim hade till och med trädt i hemliga underhandlingar med Wallenstein och sedan denne öfvertagit det förberedande befälet öfver den af honom nybildade hären, blef det icke mera fråga om för sachsarne att föra något krig i Böhmen. I öfverensstämmelse med Arnim var kurfursten af Sachsen blott betänkt på att komma till en dräglig fred med kejsaren. Sachsens tvetydiga och förrädiska hållning gjorde det lätt för Wallenstein, sedan han i april börjat krigsrörelserna, att med sin nya här utdrifva sachsarne från Böhmen och att hota sjelfva Kursachsen för att förmå kurfursten till ett fullkomligt affall från Gustaf Adolf. Då konungen fick kännedom härom, beslöt han att vända sig mot sistnämnda land för att komma den i trångmål stadde kurfursten till hjelp och sålunda bibehålla honom vid förbundet med Sverige. Men han måste till en början uppskjuta denna plan, emedan han fick veta, att kurfursten Maximilian uppbrutit med sin här för att förena sig med Wallenstein, och detta sökte nu Gustaf Adolf ehuru förgäfves att förhindra. Genom ett tåg till Sachsen hade för öfrigt konungen blifvit nödsakad att uppgifva alla eröfringar i Sydtyskland och särskildt i Bayern. Han beslöt derföre att i stället intaga en stark ställning vid Nürnberg, att sammandraga dit alla på andra håll umbärliga trupper och att afvakta fiendens vidare rörelser.

Han meddelade rådet i Nürnberg detta beslut och uttalade på samma gång den förväntan, att nürnbergarne skulle göra allt för att sätta sin stad i försvarstillstånd. Med villig ifver började också borgarena genast att sjelfva lägga handen vid sin stads ytterligare befästande åt alla håll förmedelst skansar och jordverk, hvilka likasom murar och torn blefvo försedda med ett talrikt artilleri. Nürnbergarne voro fast beslutna att i förbund med Gustaf Adolf försvara sin

stad till det yttersta. Hela det protestantiska Tyskland hade sina ögon riktade på Nürnberg. Sändebref, uppmuntrande till ihärdigt försvar och påminnande om Magdeburgs öde, ingingo från land och rike. Vi anföra i förbigående ett sådant, en dikt tillegnad staden, deri det heter:

»Landet dig*) som prydnad burit,
fienden din död dock svurit.
Gud sig nådigt till dig vändt
och en far från Sver'ge sändt,
som dig under himlens sal
skyddar med de hjeltars tal!
Vakta dem för allan brist
blif' din lösen först och sist.
Magdeburg nog allt nu gjort,
om försent ej råd det sport!»

Den 19 juni kom Gustaf Adolf sjelf till Nürnberg, besigtigade fästningsverken och lät på stadens vest- och sydsida afsticka ett läger för sina trupper, i hvilket dessa inryckte på midsommaraftonen. Det med vallar och grafvar, med bastioner och skansar omgifna svenska lägret liknade snart en stark fästning, på hvilkens vallar 300 kanoner, deribland flera af det i München gjorda bytet, blefvo uppställda.

Wallenstein försökte, efter det han förenat sin här med Maximilians trupper, att genom en skenrörelse, som han företog i riktning mot Franken, locka bort den svenska hären från Nürnbergs murar. Då Gustaf Adolf emellertid icke lät narra sig deraf, så ryckte Wallenstein med hela sin styrka, 60—80,000 man, likaledes framför Nürnberg. Han var således betydligt öfverlägsen den svenska hären, som endast räknade 18,000 man, sedan Johan Baner blifvit qvarlemnad i Schwaben och hertig Bernhard af Weimar i Bayern. Wallenstein intog likaledes ett starkt be-

*) Nürnberg.

fästadt läger, hvilket längs venstra stranden af Regnitz utsträckte sig emellan byn Stein och staden Fürth till en längd af 2 ½ tyska mil. Det högt belägna »Altenberg» och det branta »Burgstall», äfven kalladt »Die alte Feste» (Gamla fästet), voro de starkaste punkterna i den rad af befästningsverk, som skyddade lägret. Sålunda lågo de båda härarne, båda i fasta ställningar, under en tid af tio veckor gent emot hvarandra. Trots sin öfvermakt vågade ej Wallenstein företaga något angrepp mot de segervana svenska trupperna. Med beräknande tålamod och i all sköns lugn ville han vänta till dess att fienden vore uthungrad eller genom sin stridslust skulle låta förleda sig till ett anfall för att då kasta honom tillbaka med blodigt hufvud från vallar och skansar. Denna den kejserlige härförarens afsigt uppnåddes blott allt för fullständigt.

Frånsedt några skärmytslingar, i hvilka de båda midt emot hvarandra liggande fiendtliga härarne ömsesidigt sökte afskära hvarandra tillförseln, kom det ej under veckor till någon mera betydande strid. Snart inställde sig i det svenska lägret en kännbar brist. Oaktadt de ansenliga förråd af spanmål, som blifvit samlade i staden vid början af inneslutningen, var den dock icke i stånd att leverera erforderligt antal bröd så väl för den svenska hären, som för dess egna invånare. Gustaf Adolf kunde derföre icke hindra, att hans soldater företogo ströftåg i den kringliggande trakten för att utpressa lifsmedel af landtbefolkningen. Krigstukten, på hvilken han hittills hållit så strängt inom sin här, började att betänkligt slappas. Dag från dag hopade sig klagomålen öfver plundringar och våldsamheter, synnerligen begångna af de tyska soldtrupperna i den svenska hären. Konungens vrede upptändes också på det häftigaste till följd af den öfverhandtagande bristande disciplinen. En dag församlade han efter gudstjensten öfverbefälhafvare och officerare omkring sig och uttalade i de starkaste ord sin förtrytelse öfver

truppernas ofog. »I furstar, grefvar, adelsmän och herrar ifrån Tyskland», så började han, »det har kommit till mina öron många och svåra anklagelser, huruledes våra trupper förfara bland deras egna bundsförvandter med mord, brand och plundring, huruledes folket klagar, att dess vän, konungen af Sverige, tillfogar det mera ondt än sjelfva fienden Wallenstein; att svenskarne börja föra kriget på samma sätt som kroaterna, o. s. v. Dessa förebråelser sönderslita mitt hjerta, isynnerhet som jag vet, att de icke äro ogrundade.»

»Jag har af hela tyska riket ej bekommit så mycket, som behöfs till en lifrock, och jag vill hellre draga blott och bar derifrån, än jag vill kläda mig af edert byte. Allt hvad jag genom kriget vunnit, det har jag antingen återstält till de rättmätiga furstarne eller har jag för afsigt att fördela det bland eder, ty jag sjelf har länder nog att regera. Men deremot väntar jag äfven hörsammande af mina befallningar och ett förhållande, som är värdigt en kristen krigare.»

Derpå slöt han med de orden: »Jag beder eder för Guds barmhertighets skull, gån till eder sjelfve och forsken i edra egna hjertan! Icke för edert förhållande i striden tadlar jag eder. Det har alltid varit sådant, som det tillkommit redliga och rättskaffens krigsmän, och jag är i detta hänseende eder skyldig en tacksamhet, som jag aldrig skall kunna förneka. Men välan! Vid denna eder förvärfvade ära, vid edra hjertan, samveten, fädernesland besvär jag eder att äfven rätta edert öfriga uppförande och att betänka, att I en gång måsten aflägga räkenskap derför inför den allseende domaren!»

Alla de omkringstående voro betagna af skräck, ty ännu aldrig hade de sett konungen i så häftig vrede. På många kommo tårarne i ögonen.

Konungen hade just slutat sitt tal, då en bonde trängde sig fram under högljudd klagan, att nyss hans

sista ko blifvit röfvad från honom, och han visade på tältet, vid hvilket den ännu stod bunden. Upphofsmannen blef efterspanad och tillkallad. Efter ett kort förhör, i hvilket anklagelsen visade sig ega grund, öfverlemnade konungen förbrytaren genast till profossen för att befordra honom till galgen. En tid lyckades det Gustaf Adolf att genom stränghet hämma soldaternas oordningar, men för framtiden förmådde han ej att afstyra de inrotade otillbörligheterna.

Äfven i staden Nürnberg blef tillståndet allt odrägligare. Priset på lifsmedel steg dag för dag. Hungersnöden liksom dödligheten tilltog hastigt. Det fattades dödgräfvare och liken blefvo ofta i flera dagar liggande på gatorna. Bortjagade, uthungrade hästar sprungo utan herrar genom staden och stupade slutligen utmattade. Den fruktansvärda pestlukten från de på gatorna liggande liken af menniskor och djur väckte fruktan för farsoter. Rof och plundring samt upplösning af all ordning blefvo de gifna följderna af ett sådant elände.

Stora förhoppningar satte emellertid Gustaf Adolf till de förstärkningar, som Oxenstierna skulle tillföra honom från Rhein, hertig Wilhelm af Weimar från Main samt general Baner och hertig Bernhard af Weimar från Bayern, och deras ankomst väntade han med otålighet. Efter mångahanda hinder och svårigheter lyckades det verkligen också för Oxenstierna att med de nya trupper, han samlat i Mainz i början af augusti månad stöta till konungen och åvägabringa föreningen med hufvudhären utan att oroas af Wallenstein. Derigenom kunde numera den svenska hären beräknas till 28,000 man; och efter de svåra förluster, hvilka äfven Wallenstein lidit genom hunger och sjukdomar, kunde Gustaf Adolf anse sig fienden vuxen. För öfrigt kommo äfven Johan Baner, Gustaf Horn, hertigarne af Sachsen-Weimar samt landtgrefven Wilhelm af Hessen med sina afdelningar till lägret. Naturligtvis

gjorde hopandet af en ännu större truppstyrka i det svenska lägret dennas underhåll ännu mera svårt, och till sist ansåg sig Gustaf Adolf tvingad till att genom en stormning af Wallensteins läger söka åstadkomma ett afgörande.

Den 24 augusti, bartholomeusdagen, företogs också ett anfall mot de på nordsidan af det fiendtliga lägret belägna höjderna. Den hufvudsakligaste striden gällde »Alte Feste». Efter en mördande, tolf timmar lång kamp, under hvilken denna vigtiga punkt af den fiendtliga ställningen tre gånger blef tagen af svenskarne, men lika många gånger måste åter öfvergifvas, nödgades svenskarne draga sig tillbaka till Fürth, sedan detta företag kostat dem öfver 2,000 man i döde och sårade. För första gången måste Gustaf Adolf på tysk mark rymma fältet för en motståndare. »Mot hertigens af Friedland orubbliga lugn och kallblodiga försigtighet hade nordländingens häftighet och törst efter bedrifter krossats.»

Wallenstein inberättade till kejsaren: »Konungen har genom denna impressa väldigt stött hornen af sig, i det han låtit alla förstå, att han ville bemägtiga sig lägret eller icke längre vara konung.»

Åter stodo de båda härarne såsom förut midt emot hvarandra i sina läger. Fjorton dagar qvardröjde ännu Gustaf Adolf, allt jemt i förhoppning, att det skulle lyckas honom »att förmå fienden lemna sitt hål», om han blott afskar tillförseln för honom, ty äfven i Wallensteins här, och kanske ännu mera der, rådde den svåraste brist och rasade härjande sjukdomar. Under dessa odrägliga förhållanden försökte Gustaf Adolf till och med att inleda underhandlingar med Wallenstein om en fredlig öfverenskommelse. Men denne svarade, att han först måste fråga sig före i Wien, och innan svar kunde komma derifrån, förgingo månader.

Då beslöt Gustaf Adolf ändtligen att bryta upp ur sitt läger och draga bort från Nürnberg, der han

blott qvarlemnade den till stadens skydd erforderliga be sättningen. Det var för öfrigt ett sista försök att locka fienden från sin fasta ställning ut på fria fältet. Den 8 september skedde svenskarnes uppbrott från lägret vid Fürth. Under full krigsmusik af trumpeter och trummor drog den svenska hären i fullständig ordning ut ur lägret i åsyn af fienden, hvilken icke gjorde något försök att hindra aftåget.

Gustaf Adolf förde sina trupper öfver Neustadt vid Aisch till Windsheim för att der invänta, hvad Wallenstein nu skulle företaga, sedan svenskarne lemnat fältet. Men Wallenstein stannade ännu några dagar lugnt qvar i sitt läger, och först, då han var säker om, att den svenska hären var tillräckligt långt borta, bröt äfven han upp, men mot norr, mot Franken på väg till Sachsen. Innan han drog af antände han sitt läger och, då han nu lemnade Nürnberg, lät han till afskedshelsning äfven sticka alla kringliggande byar i brand för att på så sätt göra sina soldater skadeslösa för alla umbäranden och för den tid, de legat sysslolösa i lägret.

Från Nürnberg till Lützen.

Då Gustaf Adolf lemnade sin ställning vid Nürnberg, var det hans ursprungliga afsigt att låta sina trupper vederqvicka sig i Schwaben, der han åter kunde fylla luckorna inom sina regementen, och att derpå genom Bayern infalla i de kejserliga arfländerna. Det var en sedan länge hyst plan, hvilken han nu tänkte bringa till utförande. Han styrktes äfven i denna sin afsigt genom de upprepade, trängande rop om hjelp, som hördes från de fordom protestantiska bönderna vid öfre Enns. Förbittrade och retade öfver det odrägliga trosförtryck, de fått lida, hade de förnyade gånger gjort uppror mot kejsaren, och det var att med visshet antaga, att de nu med öppna armar skulle mottaga Gustaf Adolf såsom en befriare. Genom ett infall i de kejserliga arflanden och genom att hota Wien borde han dessutom kunna hoppas på att förmå afhålla Wallenstein från Sachsen och tvinga honom att följa efter till Österrike. Till Sachsens skydd skulle blott en del af den svenska hären under befäl af hertig Bernhard af Weimar afsändas. Rikskansleren Oxenstierna, som blifvit qvarlemnad till Nürnbergs försvar och hvilken konungen meddelat sin plan, gillade den till alla delar. Men det oaktadt afstod Gustaf Adolf

tills vidare derifrån och beslöt i stället att företaga ett tåg till Bodensjön för att fullkomligt rensa de öfverschwabiska och rheinska landen från fienden. Redan hade han brutit upp på väg dit, då han erhöll underrättelse om, att Wallenstein börjat röra på sig på ett sådant sätt, att det ej var något tvifvel om, att han tänkte med hela sin magt kasta sig öfver Sachsen och der förena sig med Pappenheim, hvilken under händelserna framför Nürnberg haft framgångar i nedra Sachsen mot Åke Tott och öfriga svenska generaler. Men Oxenstierna tillrådde allt fortfarande att utan hänsyn till, hvad som företogs norrut, konungen skulle vidare fullfölja sina företag i södra Tyskland och söka draga nytta af den fördelaktiga ställning, han der innehade. Gustaf Adolf ville dock icke blifva otrogen sitt till kurfursten af Sachsen gifna ord och han ville ej lemna denne sin bundsförvandt i sticket i den fara, som hotade hans land.

Redan före sitt aftåg från Nürnberg hade Wallenstein skickat general Holke med 6,000 man till Sachsen, och denne ödelade nu landet fruktansvärdt ända till i närheten af Dresden. I september skickade Wallenstein ytterligare dit general Gallas med 10,000 man. I oktober följde han sjelf efter med hufvudstyrkan och förenade sig med de förutskickade afdelningarne vid Altenburg. Hela landet på denna sidan Elbe blef nu fullständigt härjadt och utplundradt. Äfven Pappenheim tillkallades af öfverbefälhafvaren, så att nästan hela den kejserliga hären var förenad i Sachsen, och i vestra delen af landet. Under sådana förhållanden beslöt Gustaf Adolf att vända om och med sin hufvudhär så fort som möjligt skynda dit. Hans närmaste mål var Erfurt, och dit lät han kalla såväl landtgrefven Wilhelm af Hessen, som de dittills i nedra Sachsen sysselsatta regementena. Hertig Bernhard af Weimar befalde han att redan under marschen stöta till sig.

Innan Gustaf Adolf lemnade Sydtyskland, hade han under vägen, i Nürnberg, ännu en sammankomst med sin trogne kansler Oxenstierna. Han invigde honom i sina planer för krigets fortsättande i händelse af sin död och han lade honom på hjertat att arbeta på sammanslutningen emellan alla Tysklands evangeliska furstar och städer till ett fast förbund. Framför allt anbefalde han honom sitt fjerran hemland och dess framtid, om döden skulle bortrycka honom och han skulle efterlemna kronans tunga börda såsom arf till sin omyndiga dotter. Han meddelade kansleren sin önskan rörande regeringssättet under Kristinas minderårighet och befalde honom att göra utkast till en regeringsform för riket.

I ilmarscher skyndade Gustaf Adolf, ledsagad en del af vägen utaf Oxenstierna, genom Franken och öfver Thüringer Waldes pass, hvilka hertig Bernhard af Weimar förut i rätt tid bemägtigat sig. I Kitzingen mötte drottningen honom. Den 24 oktober uppnåddes Arnstadt, der Oxenstierna tog ett rörande afsked af sin konung. Derifrån fortsattes vägen till Erfurt, der Gustaf Adolf lemnade sin gemål under skydd af sin tappre och tillförlitlige general Taupadel och stadens råd. Uppfylld af dödsaningar skyndade han sjelf efter sina trupper, med hvilka han uppnådde Naumburg den 31 oktober, efter öfvergången af Saale. Framför staden lät han sina trupper rycka in i ett i hast befästadt läger för att invänta de förstärkningar, hvilka kurfursten af Sachsen efter aftal skulle hitsända, och de, som å andra sidan hertig Georg af Lüneburg enligt träffade anordningar skulle tillföra honom.

Men äfven nu skulle Gustaf Adolf på ett skamligt sätt blifva lemnad i sticket af sin sachsiske bundsförvandt. Upprepade gånger hade han låtit underrätta kurfursten om sin förestående ankomst och uppfordrat honom att skicka till Naumburg så mycket fotfolk som möjligt, men åtminstone 3,000 man ryttare. Alla hans

uppmaningar till skyndsamhet voro fåfänga. Kurfursten hade med en del af sina trupper inneslutit sig i fästningarne Torgau och Wittenberg för att försvara elbeöfvergångarne, den andra delen under fältmarskalken v. Armin stod i Schlesien. Ingendera afhördes. Efter upprepade fruktlösa böner och trängande uppmaningar aflät slutligen Johann Georg den 6 november till Gustaf Adolf en vidlyftig skrifvelse, som dock ej hann komma i dennes händer och i hvilken skrifvelse han under mycket ordande förkunnade, att två af hans regementen till häst skulle stöta till konungens armé. — Halft annat tusende man, det var allt, hvad Johann Georg lofvade konungen, hvilken dock med uppoffrande af alla sina vunna fördelar och med hela sin här skyndat denne sin bundsförvandt till hjelp och som för att befria hans land och rike stod i begrepp att offra sitt lif; och denna utlofvade, obetydliga hjelpstyrka kom dessutom för sent.

Under det att Gustaf Adolf i Naumburg väntade på förstärkningarne, låg den kejserliga hären knappt två mil (tyska) derifrån i och vid Weissenfels. Trots sin till antalet vida öfverlägsna styrka vågade Wallenstein ej heller här något angrepp på det svenska lägret. Fast mera tänkte han gå tillbaka till Leipzig, för att der med anledning af den hastigt inbrutna kölden draga in i vinterqvarter. Pappenheim med 10,000 man skickades till Halle för att till en början förhindra föreningen mellan svenskar och sachsare. Längre fram skulle han inlåta sig i vidare företag i trakten af Köln.

Då Gustaf Adolf den 4 november erhöll underrättelse om, att Pappenheim hade uppbrutit mot Halle samt att Wallenstein lemnat Weissenfels och dragit sig tillbaka i riktning mot Leipzig, fattade han genast det beslutet att följa den senare och att öfverraska honom genom ett angrepp, innan Pappenheim hann återvända till understöd. Flera timmar före morgongryningen

uppbröt han derföre den 5 november i full slagordning från lägret vid Naumburg, efter att der hafva qvarlemnat trossen, i akt och mening att ännu samma dag öfverfalla den i byarne kring Lützen kringströdda wallensteinska hären i sina qvarter. Men under vägen stötte företaget på ett ej beräknadt hinder genom den breda och sumpiga bäcken Rippach, der svenskarne måste tilltvinga sig öfvergången genom en skarp fäktning, i hvilken de segrade. Äfven sedan blef frammarschen betydligt fördröjd och försvårad till följd af de genom höstvätan alldeles uppblötta, nyss upplöjda åkrarne, der både menniskor och hästar hade svårt att komma fram. Först vid aftonens inbrott uppnåddes Lützens omgifningar, hvarföre striden måste uppskjutas till följande morgon. Hade ej mörkret fallit på, skulle säkert utgången efter striden vid Rippach blifvit en helt annan än följande dagens vid Lützen, ty Wallensteins trupper skulle hafva blifvit öfverraskade i sina qvarter och skulle ej hunnit samlas. Men under nattens lopp skedde detta och Wallenstein hann fullkomligt ordna sina trupper samt att i hast, så godt sig göra lät, uppkasta några smärre förskansningar, hvarjemte han skickade ett ilbud till Pappenheim för att återhemta denne.

Slaget vid Lützen och Gustaf Adolfs död.

Det uppskof med anfallet, hvartill Gustaf Adolf till följd af dimman och den tidigt inbrytande aftonen blifvit nödgad, hade, som nyss förut blifvit anfördt, gifvit Wallenstein tillräcklig tid att under natten samla sina kringspridda trupper och att träffa alla förberedelser för det förestående slaget. Framför allt hade han genast, som sagdt blifvit, sändt ett ilbud till Pappenheim, till Halle med befallning att i största hast återvända med sin kår till Lützen. Redan före dagens inbrott — som det berättas mellan kl. 4—5 på morgonen — den 6 november 1632 framryckte svenskarne, hvilka tillbringat natten i slagordning, mot Lützen. Norr om landsvägen, som genom denna stad leder till Leipzig, stodo de kejserlige. Innan svenskarne gingo till anfall, hölls morgonbön vid alla regementen, dervid psalmen »Vår Gud är oss en väldig borg» äfvensom en annan andlig sång, enligt uppgift den gamla tyska psalmen: »Jesus Christus unser Heylandt, der den Todt überwandt» *) uppstämdes.

Först omkring kl. 10 f. m. började den täta dimma, som lägrat sig öfver fälten, så mycket skingras, att de båda härarne blefvo synliga för hvarandra.

---

*) »Jesus Kristus vår frälsare, som döden öfvervunnit.»

Konungen utropade då: »Nu vilja vi deran i Guds namn!» och svängde med värjan öfver hufvudet till tecken af anfall samt kommenderade: »Framåt!» Han tillade: »Jesus! Jesus! hjelp mig i dag att strida för Ditt heliga namns ära!»

I konungens närmaste omgifning befunno sig hertig Franz Albrecht af Sachsen-Lauenburg, hofmarskalken Creilsheim, kammarherren (-junkaren?) Truchsess, pagen Leubelfing samt lifknekten Anders, jemte flera officerare, som gjorde adjutantstjenst.

Svenska hären ryckte fram på tvenne träffen. I den första förde konungen sjelf befälet öfver högra flygeln, som bestod af rytteri med mindre musketerare-afdelningar instuckna här och der. Midten — fotfolket — kommenderades af den unge grefven Nils Brahe och venstra flygeln — rytteri med musketerare-afdelningar emellan — af hertig Bernhard af Sachsen-Weimar.

Ehuru afståndet ej var stort, antagligen endast omkring 900 meter i nu gällande mått, dröjde det ända till middagstiden, innan svenskarne kommo inom skotthåll med sina grofva kanoner, hvilka till ett antal af 20 stycken bildade ett stort batteri i midten, emellan 2:dra och 3:dje brigaderna af första träffen, under det att troligen 5 regementskanoner stodo framför hvarje af fotfolkets åtta brigader.

Fiendens artilleri var dels formeradt till ett stort batteri invid en gammal väderqvarn, på en kulle närmast staden och vid sidan af högra flygeln, dels stod det uppstäldt framför fotfolket i midten. Landsvägen emellan Lützen och Leipzig, hvilken gick framför fiendens front, från öster till vester, var förutom sina diken och häckar äfven inredd till försvar genom ett uppkastadt bröstvärn, tätt besatt med musketerare, hvilkas jernhufvor syntes sticka fram öfver krönet. De kejserliges rytteri stod på flyglarne.

Redan då konungen gaf tecken till anfall, syntes

väldiga lågor och rökpelare uppstiga från staden Lützen. Denna hade nemligen blifvit stucken i brand af de kejserlige och röken derifrån i förening med den från kanonerna omsvepte snart slagfältet med en så tät slöja, att till sist endast de yttersta delarne af fiendens venstra flygel kunde skönjas från svenskarnes högra.

De svenska brigaderna i midten, hvilka först uppnådde landsvägen, hade stora svårigheter att här komma fram, emedan den temligen betydligt och brant höjde sig öfver fältet. Icke desto mindre stormade de oförskräckt öfver dikena och förjagade fiendens musketerare.

Ännu större svårigheter hade rytteriet på högra flygeln att passera hindren, men äfven här lyckades det att delvis fördrifva de bakom bröstvärnet gömda skyttarne, hvilka oroade hästarne. Emellertid hade dels till följd af den svåra öfvergången, dels genom musketerarnes eld de svenska ryttarne råkat i någon oordning, synnerligen smålänningarne, hvilka under Fredrik Stenbock hade sin uppställningsplats ytterst på flygeln till venster och som sist framträngde öfver vägen. Så snart de först öfverkomne hunnit ordna sig, anföllo de med häftighet fiendens rytteri och drefvo det tillbaka. Konungen befann sig bland de främsta afdelningarne. När han fick se, att högra flanken hotades af de kejserlige, gaf han öfverste Stålhandske befallning att med sina 500 finnar anfalla ett fiendtligt kyrassierregemente i svarta harnesk, som just trafvade fram. Detta kastades öfver ända och flydde snart i full upplösning. Allt efter som de öfriga svenska ryttareafdelningarne hunno komma fram och ordna sig, angrepo äfven de i sin tur och jagade undan sina motståndare. Men dessa upptogos emellertid af sin andra linie och svenskarne måste nu i sin tur vika tillbaka och åter öfver grafvarne.

Under tiden hade fotfolket i midten först haft framgång. Det hade stormat det stora batteriet, som stod uppställdt framför den fiendtliga slagordningen,

och sedan drifvit undan en af fiendens fyra fyrkanter. Men vid högra flygelns anlopp hade en lucka uppstått emellan denna och midten, och då nu fotfolket så väl anfölls af de öfriga tre brigaderna, som hotades af dem och rytteriet i högra flanken, måste svenskarne äfven här draga sig undan öfver landsvägen.

Så snart konungen fick veta, att fotfolket började svigta, red han i skyndsam hast öfver från sin yttersta högra flygel för att sätta sig i spetsen för Smålands ryttare och för att med dem komma fotfolket till hjelp. Han fann småländingarne i fullkomlig oreda och delvis på flykt samt deras öfverste, Stenbock, liggande illa sårad på marken. Emellertid lyckades konungen förmå de flyende att vända om och att återställa ordningen. Med denna afdelning trafvade han nu på väg till fotfolket, men träffades i det samma af ett skott, som krossade venstra armen, i närheten af leden. Samtidigt blef hans häst sårad af en kula i halsen och kunde ej längre styras, hvarföre konungen ropade till omgifningen att hjelpa sig. Så snart det märktes, att konungen var sårad, skyndade de närmaste till för att förbinda honom. Han förklarade dock, att såret ej var af någon betydelse och fortsatte att rida med sina ryttare, som drefvo musketerarne hals öfver hufvud ur dikena. Emellertid blef smärtan af såret för svår, hvarföre han bad hertig Franz Albrecht att föra sig ur striden. Denne sökte nu hjelpa konungen derifrån, men i detsamma syntes plötsligt en ny fiendtlig ryttarestyrka trafva fram. De få svenska ryttare, som jemte omgifningen stannat qvar, blefvo snart omringade och till större delen nedgjorda eller bortjagade. Sjelf låg konungen blödande på fältet, dödligt sårad af ytterligare ett skott i ryggen, under det att hans häst i ursinnigt lopp sprängde tillbaka, sålunda förkunnande den stora olycka, som händt.

På venstra flygeln hade hertig Bernhard af Weimar äfvenledes sökt att kasta undan fienden och

han hade visserligen lyckats att fördrifva denne från landsvägsdikena, men det var också allt, hvad han här förmått, ty det förut omnämnda batteriet på höjden hindrade framryckandet och förorsakade en ofantlig manspillan inom lederna. Dertill kom, att några fiendtliga ryttareregementen hotade äfven hans flank. Han tänkte nu att med en del af sin styrka, genom den brinnande staden å sin sida försöka en kringgående rörelse, men då fick han veta, att konungen stupat.

Nu gällde det, om ännu ett anfall borde vedervågas eller om man skulle lemna dagens så dyrköpta pris i fiendens händer och göra ett allmänt återtåg för att rädda hären. Det förra var hertigens tanke och hans mening segrade i det rådslag, som i hast blef hållet emellan de högre officerarne på denna sida. Han skyndade nu bort till högra flygeln för att förmå denna till ytterligare ett anlopp. Här så väl som öfver allt utefter hela linien var det ej svårt att egga svenskarne till att ånyo rycka fram. Brinnande af begär att hämnas sin konungs död, hvarom ryktet spridt sig öfver hären och som hans blodstänkta häst förkunnade, der den sprängde fram emellan afdelningarne, fordrade soldaterna att blifva förda mot fienden. »Konungen är död!» så ljöd det veklagande genom lederna. Vid den smärtsamma nyheten eldades svenskarnes raseri till det yttersta och öfver hela slaglinien hördes hämndropen.

Med dödsföraktande mod bröto svenskarne fram för andra gången öfver dikena. Pappenheims och Piccolominis ryttareskaror vräktes öfver ända, batteriet i midten eröfrades och Wallensteins fyrkanter drefvos undan. Hertig Bernhard, som återvändt till venstra flygeln, verkställde med lycklig framgång sin kringgående rörelse, sedan det fiendtliga batteriet på höjden äfvenledes blifvit taget. Men ännu en gång tvingades svenskarne i midten, der den tappre Nils Brahe stupade, och på högra flygeln att rygga, ty emot denna

bröt en ny, väldig ryttaremassa fram — som man trodde Pappenheims först nu anlända regementen — hotande äfven midten. Äfven hertig Bernhard måste på sin sida draga sig något tillbaka. Täta dimmor bredde sig åter öfver fälten, der vän och fiende ej längre förmådde se hvarandra.

Då ryckte slutligen, mot aftonen svenskarnes andra träffen under general v. Knyphausen upp i den främres luckor. Formerade på en enda linie anföllo svenskarne för tredje gången — den sista — och nu ändtligen måste fienden vika. Segerns pris, blodigt och dyrköpt, blef svenskarnes, ty de stannade såsom herrar öfver valplatsen.

I detta minnesvärda slag, ett af de blodigaste under hela det trettioåriga kriget, förlorade svenskarne, förutom sin konung och åtskilliga bland det högre befälet, 6,000 man dels döde, dels sårade. De kejserlige, som delvis blifvit skingrade, antagas hafva förlorat minst lika mycket. Bland högre officerare, som stupat på denna sida, var den tappre och djerfve fältmarskalken v. Pappenheim. General Ottavio Piccolomini sårades flera gånger, då han förde sina harneskklädda ryttare mot svenskarne. Tjuguen kanoner samt 4 korneter och fanor eröfrades på deras sida, under det att de kejserlige som segerbyte medförde 60 korneter och fanor.

Seger hade visserligen svenskarne vunnit, men hvarken fullständigt eller afgörande. För öfrigt tillskrefvo sig båda de stridande härarne segern och te deum hölls så väl i Stockholm, som i Wien, München och Madrid.

Den fiendtliga hären aftågade, utmattad af striden och utblottad på alla lifsmedel, men utan att förföljas, till Leipzig och vidare mot Böhmen samt hindrades sålunda att, såsom ämnadt var, taga vinterqvarter i Sachsen. Svenskarne gingo följande dag tillbaka till Weissenfels.

Underrättelserna om de närmare omständigheterna vid konungens död hvila till stor del på osäkra traditioner och sannolikt på väl utsmyckade, mundtliga hörsagor. Till sådana torde äfven böra räknas den berättelse, som kom till Nürnberg och hvilken blifvit meddelad af pagen Leubelfing, som sjelf dödligt sårad, befann sig vid konungens sida, då denne blef skjuten.

Enligt Leubelfings berättelse skulle en österrikisk korporal hafva bemärkt, huruledes öfver allt, hvar konungen visade sig, man vördnadsfullt lemnade plats för honom. Korporalen gjorde nu en musketerare uppmärksam derpå med orden: »Det måste vara en förnäm herre, skjut på honom!» Kulan krossade konungens venstra arm, så att blodet strömmade och benskärfvorna trängde fram genom rockärmen. »Det är ingenting, mina barn, fort framåt», ropade han till sina soldater, men bad likväl hertigen af Lauenburg, som ledsagade honom, att föra honom ur striden. Härunder råkade båda in i ett kejserligt kyrassierregemente, hvars anförare, öfverstelöjtnant von Falkenberg, igenkännande konungen, utropade: »Dig har jag länge sökt» och sköt honom så en kula genom lifvet. Falkenberg föll sjelf strax efter för ett hämnande skott. Hertigen af Lauenburg blef under handgemänget skild från konungen. Denne kastades af hästen, som blifvit vild af såret, och blef liggande på marken. Endast den unge Leubelfing hade stannat hos konungen. Han erbjöd denne sin häst och sökte hjelpa honom upp derpå. Men förgäfves. Några kejserlige ryttare hade skyndat till och frågat, hvem den sårade vore. Då de ej fingo något svar, hade en af dem huggit in på Leubelfing, under det att en annan ytterligare jagat konungen en kula genom hufvudet, hvarpå denne gifvit upp andan i pagens armar.

Det må lemnas i sitt värde, huru mycket af berättelsen som är sanning och huru mycket som är saga och dikt.

Konungens lik fördes samma afton till kyrkan i byn Meuchen och derifrån i en enkel kista till slottet i Weissenfels, der det balsamerades af Caspar apotekare, som på det kungliga liket räknade nio sår. Följande vår fördes det öfver Wittenberg, der det i slottskyrkan under en natt hvilade vid Luthers graf, till Wolgast och derifrån den 15 juli 1633 till Sverige, bevakadt af lifuppvaktarekompaniets af gula regementet återstående 60 man, under befäl af kapten Stenbock, samt af Gabriel Kyhles östgötar. Bland dem, hvilka i Wolgast följde Gustaf Adolfs kista ombord på det svenska skepp, som skulle föra det kungliga liket till Sverige, befunno sig äfven kurfursten af Brandenburg och hans son, den blifvande »store» kurfursten Friedrich Wilhelm, den senare djupt gripen af sorg öfver sin store anförvandt, hvilkens hjeltebana i Tyskland han med häpnande beundran hade följt. Från samma strand, der konungen för tre år sedan landat till Tysklands befrielse, fördes nu hans döda kropp hem till fäderneslandets jord.

Gustaf Adolf hade redan under sin lifstid bestämt Riddarholmskyrkan i Stockholm till sin sista hviloplats.

Det kungliga liket blef efter sin ankomst till Sverige först nedsatt i Nyköping och derifrån fördes det till Stockholm för att den 21 juni 1634 med kunglig ståt grafsättas i nämnda kyrka. Biskopen i Linköping, Johannes Bothvidi, konungens forne hofpredikant och biktfader, hvilken i denna egenskap åtföljt sin herre på många hans krigståg, höll likpredikan öfver den af drottning Maria Eleonora ur I Makk. 9: 20 valda texten: »Och allt Israels folk sörjde efter Judas i lång tid och veklagade öfver honom svårliga och sade: Ack, att den hjelten fallen är, som Israel beskyddat och frälsat hafver.»

Icke mindre djup än i Sverige var sorgen, som det evangeliska Tyskland kände öfver förlusten af sin

trosfrihets räddare. Det evangeliska Tyskland hade ej mera någon fader. Hvem funnes väl nu, som förmådde skydda det för det habsburgska öfverväldet? »Hela den allmänna evangeliska sakens byggnad är skakad, ja nästan bringad till ruin», skref en samtida. Öfver allt i Tysklands städer höllos sorgegudstjenster, och i otaliga predikningar, tal och sånger gaf sig klagan luft öfver förlusten af denne »evangelii grundpelare.»

Sedan reformationens dagar hade ännu aldrig hela det evangeliska Tyskland blifvit så djupt skakadt som då, när den sorgliga underrättelsen om den svenske konungens bortgång spreds öfver stad och land. Till och med påfven lät, då han erhöll kunskap om Gustaf Adolfs död, hålla en sorgemessa öfver honom, ehuru troligt är, att påfvens medkänsla till stor del härskref sig från den öfvertygelsen, att Gustaf Adolf var den ende, som förmått sätta en dam emot huset Habsburgs hotande makttillväxt. I alla hänseenden står dock jublet, som de katolska kretsarne uppstämde öfver Gustaf Adolfs död, och det sakförhållandet, att ett högtidligt te deum sjöngs med anledning deraf i de tre katolska hufvudstäderna, i en egendomlig motsats till den romersk-katolska kyrkans öfverhufvuds handlingssätt.

Fullkomligt grundlöst har enligt nyare forskningar det påståendet visat sig, som synnerligen från katolsk sida upprepade gånger blifvit framkastadt, att Gustaf Adolfs slutmål skulle varit förvärfvandet af den tyska kejsarkronan. Till och med inom det protestantiska Tyskland har yttrats, att Gustaf Adolf dött i rätt tid så väl för Tyskland, som för det namn han skulle komma att efterlemna, emedan konungens död hindrat honom från att vidare fullfölja det egentliga målet för sin sträfvan. Det är ingalunda svårt att anföra fullgiltiga bevis på, att Gustaf Adolf för sin del aldrig haft i tankarne eller åtrått någon tysk kejsarkrona.

Hvad han för sitt lands skull eftersträfvade och hvad som, oafsedt trosförvandternas betryck, förmådde honom att företaga tåget till Tyskland, det var ett svenskt herravälde öfver Östersjön. Utan att låta förleda sig genom sina eröfringar ända in i hjertat af tyska riket, fordrade Gustaf Adolf, äfven på höjden af sin makt, endast och uteslutande det tyska kustlandet såsom fortfarande svensk besittning. Under förbehåll att Sveriges herravälde öfver Östersjön och den evangeliska trosfriheten tillförsäkrades, var han när som helst redebogen till en billig fred. Att han tänkte befästa det förstnämnda genom Pommerns besittning och måhända äfven genom förvärfvandet af en eller annan mecklenburgsk kuststad, det var från hans ståndpunkt fullt berättigadt; men Pommern skulle derföre ej undandragas det tyska riket, ty konungen af Sverige ville såsom hertig af Pommern vara en medlem af detta rike, likasom konungen af Danmark var det såsom hertig af Holstein.

Hvilka politiska tankar och afsigter än må hafva ledt konungen vid hans tåg till Tyskland — under alla förhållanden drog han med varmaste ifver i striden för trosfriheten och utan vedersägelse blef han en räddare för den evangeliska saken i Tyskland, som, menskligt att döma, utan hans ingripande hade varit förlorad. Derföre hafva vi alla orsak till att bevara hans minne och namn i den tacksammaste vördnad för alla tider, och med rätta bör den förening, som blifvit uppkallad efter honom och hvilken gjort sig till uppgift att bispringa betryckta evangeliska trosförvandter, betrakta sig såsom arftagare och efterföljare i det af Gustaf Adolf en gång begynta verket.

Vi återvända till slut ännu en gång till det ställe, der Gustaf Adolf slutade sitt hjeltelif. Under tvenne århundraden utmärktes den plats på slagfältet vid Lützen, der hans lik blef funnet den 6 november på aftonen, endast af en simpel, stor sten, den s. k.

»Svenskstenen», hvilken en konungens ridknekt hade vältrat dit med hjelp af tretton bönder från Meuchen. På den 200:de årsdagen af Gustaf Adolfs död beslöts att uppresa en värdig minnesvård i götisk stil öfver »der Schwedenstein».

Den 6 november 1837 blef den samma högtidligt invigd. På de fyra sidorna af den i gjutjern utförda och af pelare uppburna hvälfningen öfver stenen läsas på tyska språket följande inskrifter:

»Här föll Gustaf Adolf den 6 November 1632.»
»Han förde Herrans krig. I. Sam. 25: 28.»
»Gud har icke gifvit oss försagdhetens ande, utan kraftens och kärlekens och tuktens. II. Tim. 1: 7.»
»Vår tro är den seger, som har öfvervunnit verlden. I. Joh. 5: 4.»

Bland andra till Gustaf Adolfs ära uppresta minnesmärken är, förutom den präktiga grafvård af italiensk marmor, som omsluter konungens dubbla likkista, den i Göteborg uppställda Gustaf Adolfs stoden. Genom en sällsam skickelse kom en annan, likaledes för Göteborg bestämd sådan i staden Bremens besittning. Den svenske bildhuggaren, professor Fogelberg, hade förfärdigat densamma i Rom för sin fädernestad Göteborg. Fartyget, som fört den lyckligt öfver Medelhafvet och Atlanten, strandade vid ön Helgoland och med fartyget sjönk bilden i djupet. Med ytterlig möda lyckades det strandboarna att upphemta det värdefulla konstverket från hafsbottnen och de togo det nu enligt en på ön gällande gammal sjörätt i anspråk såsom sin egendom. Bremens borgare förvärfvade sig sedan stoden genom köp af helgoländarne och skänkte den till staden Bremen, der den nu pryder den bakom domkyrkan belägna planteringen.

En ryttarestod, framställande konungen och utförd af fransmannen Larchevesque, uppställd på det torg i

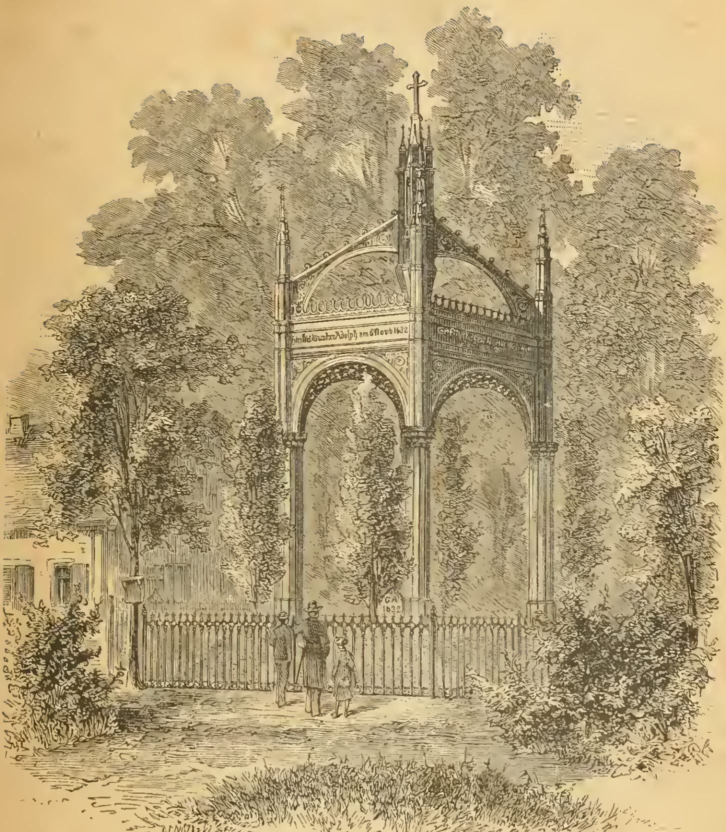
Stockholm, hvilket till följd deraf fick sitt nuvarande namn, aftäcktes högtidligen år 1796.

Men Gustaf Adolfs bästa minnesvård är och förblifver den förut nämnda stiftelsen, som bär hans namn och i hans sinne, om också med fredliga vapen, fortsätter hans verk, skyddande och samlande de spridda evangeliske och understödjande hjelpbehöfvande protestantiska församlingar. Genom denna förening, som de katolske gerna må med hån kalla för »svenskförbundet», lefver Gustaf Adolfs namn allt fortfarande bland det tyska evangeliska folket, och ständigt på nytt uppfyllas äfven på honom de psalmens ord, som Luther utvalt till sitt älsklingsspråk:

»Jag skall icke dö, utan lefva och förkunna Herrans ord.»

Författaren slutar sålunda:

Men just derföre har äfven det evangeliska Tyskland all anledning att på den förestående 300:de årsdagen af Gustaf Adolfs födelse tacksamt minnas den förtjenst, han förvärfvat sig om räddning och skydd för den evangeliska saken. Och icke blott honom gäller vår tack på denna dag, utan äfven och icke mindre det svenska folket, som varit färdigt att bringa de största offer åt sin konung och dermed tillika för den sak, som hans kamp gällde.

"Schwedenstein" vid Lützen

(Det ställe där Gustaf II Adolf stupade.)

Innehåll:

Ett hjeltelif.

En af vårt lands stormän uttalade vid en minnesfest för årtionden sedan de tänkvärda orden:

Det folk, som hedrar sina minnen, hedrar sig sjelft.

Och vi svenskar ega också lyckligtvis lysande hågkomster, hvilka genom sekler kasta glans öfver vårt gamla Sverige. Fara är blott, att vi icke sjelfve förstå att värdera en sådan skatt så, som vi borde göra till vinning för hela vårt nationella lif. Men sinnena ha desto bättre börjat vakna, och manande röster höjas allt oftare med påminnelse om nödvändigheten att taga vara på det arf, som tillfallit oss efter hugstore fäder. Och bland desse står främst han, »guldkonungen» troskämpen, **Gustaf II Adolf,** *som med sitt lif vittnade om bergfastheten af sin tro och sin öfvertygelse, och hvilken vi ha att tacka för hvad bäst vi ega:* **tanke och trosfrihet.** *Hur han eldade sin samtid och till hvilka offer han genom sitt föredöme eggade Sverges folk, är visserligen af allom kändt; men det är ej nog med att derom ega en död kunskap. Denna får först sitt värde derigenom, att hans lifsbild ställes så klar framför oss, att den kan belysa nutida sträfvanden och förhållanden, då ännu efter så många gångna år strider utkämpas, fast med andra vapen, men för samma höga mål:*

frihet och sjelfständighet i yttre och inre hänseende.

En Gustaf II Adolfs fasta tillförsigt, hans bergfasta tro på sanningens och rättvisans seger böra, särskildt hos ungdomen, framkalla den varma stämning och de fosterländska känslor, ur hvilka handlingar framspringa som — ehuru på andra områden och med ringa räckvidd — blifva till gagn för framåtskridandet. Boken om Gustaf II Adolf bör blifva en

svenska folkets bok.

Fröléen & Comp.
Stockholm.

Stockholm, P. Palmquists Aktiebolags Boktryckeri, 1894.